

Ulug' Bobom Va "Turkiston Qayg'usi" Asari Haqida

Bismillohir rohmanir rohiym

Muhtaram o'quvchi! Ma'lumdirki, inson bolasi o'z padari buzrukvoriga qarab qad rostlaydi. Lekin millatni jahon miqyosida shuhratlantiradigan buyuk shaxslar haqida yozish hamisha sharafligini, mas'uliyatli va bir vaqtda o'ta murakkab vazifadir. Mazkur vazifaning qo'shimcha og'irligi o'z bobongiz haqida yozishdir, chunki "hissiyotlarga berilib, mavzu xolisona yoritilmagan" deyilishi mumkin gumonlarga asos bo'lmasligi kerak. Shu sababli boshqalar yozishadi degan umidda ko'p yillar o'tdi. Keyingi yillarda bosilib chiqayotgan maqolalarning ko'pi bir tomonlama bo'lib, Alixonto'rani o'z davrining siyosiy, mafkuraviy tuzumini qabul qilgan, uning g'oyalari ishonib aldangan olimlar qatorida ifoda etishga urinishlar bo'ldi. Bu, albatta, shu davrning yozuvchilari uchun qulay, chunki bu inson ham o'zimizdan edilar demoqchi bo'lishadi. Lekin haqiqat unday emas ekanligini ushbu kitobdan bilib olasiz. Shu bois bu haqda batafsilroq ma'lumot berish zarur deb bildim.

Ulug' bobomiz Alixonto'ra Sog'uniy (1885 - 1976), Alloh u kishini rahmat qilgan bo'lsin, komil inson bo'lib, zamonamizning ko'p ilmlarni mukammal egallagan buyuk allomalardan edilar. Birinchi navbatda u kishi diniy ilm teologiya sohasida katta bilimga ega bo'lganligi va mashhurligi hozirgi kunda ko'pchilikka ma'lumdir. Xususan, "Tarixi Muhammadiy" asari nashrdan chiqqandan keyin (T., 1991) u kishi nafaqat yurtimizda, balki butun islom olamida shuhrat qozondi. Shu bilan birga bobomiz o'tkir zehn sohibi, tarix ilmining, ayniqsa islom tarixi va Turkiston tarixining zukko bilimdonlaridan edi.

Sermazmun hayotining oxirgi 30 yili davomida Alixonto'ra yozib qoldirgan ulkan ilmiy meros ichida "Turkiston qayg'usi" tarixiy asari alohida o'rin egallaydi. Bu asarda u kishining yigitlik va kamolotga yetgan davri xotiralari asosida o'z e'tiqodi, dunyoqarashi, qaysi g'oyalari uchun jonfido bo'lib kurashganlari, nimalarga Vatan ahlini da'vat qilganliklari, suyuqli Vatanimiz tarixi saboqlari, kelajak bo'g'inlar ulardan qanday xulosalar chiqarmoqlari kerakligi, Vatanimiz mustaqilligi muqarrar ravishda qo'lga kelishi bashorati, uni mustahkamlash uchun nimalar qilmoq zarur ekanligi to'g'risida chuqur o'y-fikrlar o'z ifodasini topgan va bayon etilgan.

Bu asardan ayrim parchalar "Yoshlik" jurnalida (1992 yil, 3 va 4-sonlari) va shu yili "O'zbekim" kitobida chop etilgan bo'lib, to'liq holda u endi birinchi marta kitob shaklida keng jamoatchilikka taqdim etilmoqda.

"Turkiston qayg'usi" asari 1966-1973 yillarda Toshkentda yoziladi. Bu davrda sovet mustabid tuzumi kuch qudratga to'lgan, o'z siyosatini zo'ravonlik bilan nafaqat mamlakat ichkarisida, balki uning uzoq tashqarisida ham o'tkazib turgan payt edi. Shu sababli ko'pchilik ziyolilarimiz hukmron maslakka qattiq ishonib, kechayu kunduz uning xizmatida bo'ldilar. Qanchadan qancha yuksak qobiliyat egalari, iste'dodli shoir va yozuvchilarimiz bu soxta mafkura kuychilari, tashviqot va targ'ibotchilari edi. Ular tuzumga to'g'ri bo'lmagan bir og'iz siyosiy so'z, mustaqil fikr aytish u yoqda tursin, bu to'g'rida o'ylashning o'zi noto'g'ri, telbalik, aqldan emas deb bilishar, boshqalarni ham bunga ishonitirish uchun barcha minbarlardan bor rasmiy, norasmiy usullar va jonfidoyilik bilan harakat qilishar edi.

Boshqa millat vakillari bo'lgan inson huquqlari himoyachilari, umuminsoniy qadriyatlar targ'ibotchilari akademik A.Saharov, yozuvchi A.Soljeniqin va shular safidagi boshqa mustabid tuzumning zulmini ko'rgan haqiqat va adolat kurashchilari tarix sahnasiga endi birinchi qadamlarini qo'yimoqda edi.

Mana shunday muhitda, ya'ni yurtimizda hukm surayotgan ixtiyoriy qullik davrida, sobiq qizil imperiya hududida birinchilardan bo'lib, bobomiz bu tuzum va mafkura tub negizi va mohiyati bilan inson tabiatiga, umuminsoniy qadriyatlarga zid, insoniyat taraqqiyoti yo'lining xato ko'chasi ekanligini asoslab shunday yozadilar: "Hayot olamida eng ulug', oliy darajalik yaratilgan narsa shubhasiz shu insondir. Shuning uchun inson huquqlarini eng yuqori darajada saqlash haqiqiy madaniyatning ayrilmas bir tarmog'idir. ...Madaniyat qayerda, qaysi millatda bo'lsin, insoniyat haqlarini saqlash uchun hukumat qo'lida adolat quroli bo'lib turar ekan, ana shu chog'dagina butun xalq haqiqiy madaniyatga erishib, tinchlik bilan rohatda turmush kechira oladi. Buning natijasida insoniyat xususiyati bo'lgan har kimning erk-ixtiyori o'z qo'lida saqlanadi. Yer yuzining qaysi o'lkasida bo'lishni kim tilar ekan, hech qanday to'sqinlik ko'rmaydi".

"Asrimiz boshida chiqqan siyosiy firqalar ichida kommunistlar kabi aqldan yiroq, xayoliy bir maslak ahli bo'lgan emas. Mana shu xayoliy maslak egalari 50 yildan beri aqldan tashqari tuzumlarini qurol kuchi bilan xalq ustida yurgizib keladilar".

"...Insoniyat olamining ofati, kufrnifoq madaniyatining zaharlik mevasi hisoblangan kommunistlar bozori qanday yerda qizidi? So'zga tushunmagan, hech narsa bilmagan, ayniqsa, yo'qsillik-kambag'allikda yashayotgan gumroh, Vatan, millat nima ekanligini bilmaydigan ongsiz nodonlar ko'p bo'lsa, mana shular ichidagina rivojlanib, tezdan ishlari avj oldi".

"... Hech davrda ko'rilmagan buzuq, jirkanchlik tuzumini bolsheviklar hech kimga qabul qildirolmagach, insonning hayotiy yemak, ichmak, oziq-ovqatlariga osilib, biror kishi uyida don urug'idan ortiqcha hech narsa qoldirmay yig'ib olishdi. Shu orqalik xalqni och o'ldirish qo'rqinchi bilan o'zlariga bo'ysundirmoqchi bo'ldilar. ...Chunki 6u kabi boshi tuyuq, qorong'u ko'chaga xalqni kirgizish faqat iqtisodiy, siyosiy majburlik orqaligina bo'lishi mumkindir".

O'sha davrda, Toshkentda yashab turib, maxfiy uy nazorati ostida bo'lishiga qaramay, insonlar haq-huquqi, sovet tuzumi va mafkurasida shu kabi haqiqatni qayg'urib so'zlash uchun qanday iymon e'tiqod, maslak va irodaga ega bo'lmoq kerak edi? Qaysi qudrat va g'oya u kishini bunday jasadatga boshlagan? Nega boshqa ziyolilarimiz shu paytda bu to'g'rida fikr yuritishga jur'at etolmaganlar? Ular o'z boshlarini asrab, turmush rohatini ko'zlab, qanday qullikda, mutelikda, kimlarning tobeligidagi hayot kechirayotganliklarini anglashni istamadilar.

Bulardan farqli o'laroq, bobomlardagi birinchi quvvat ummoni haqiqiy islomiy iymon e'tiqodi va haqqoniy hur fikrligi bo'lsa, ikkinchi ulug' manba ul zotning Vatan va millatga bo'lgan cheksiz muhabbatidir.

Bobomlar yozadilar: "Umrin ichida qanchalik og'ir ishlarni, ko'p qo'rqinchlik kunlarni boshimdan kechirdim. U chog'da ko'nglimdagi iymon e'tiqodim, Allohga va uning haq payg'ambari Muhammad alayhissalomga bo'lgan muhabbatim, men uchun eng kuchlik ishonchim va eng ortiq suyanchim edi. ...Iymonlik kishilarga har vaqt bu ulug' davlat nasib bo'lg'usidir".

"Hozirgi madaniyat davrida diyonat bilan taraqqiyot birga yasholmaydi degan xato fikr oqillar oldida emas, jahon bo'yicha johillar orasida tarqalmishdur. Haqiqatda esa, din poklikdur. Poklikka qurilgan axloqdur. Dinimizning asli aqldur, quroli ilmdur. Hozirgi taraqqiyot islom axloqi asosida olib borilsa, insonlar uchun eng foydalik madaniyat bo'lishida shak yo'qdir. Umuminsoniy haq huquqlar butun xalq oldida, ayniqsa, hukumat doiralarida qonuniy ravishda himoyalaniq saqlanar ekan, o'shandagina madaniyati fozilaga erishiladi. Shu kunlarda ustimizda hukmron bo'lgan dinsizlar madaniyati ersa fosiq madaniyat deyiladi. Bunday madaniyat insonlarni ham axloqiy, ham ruhoniylar fazilatlaridan butunlay ajratadi".

Vatanimiz, millatimiz yuz yildan ortiq bosqinchilar qo'lida, mustamlaka zulmi ostida yotganining asosiy sabablari xonliklar davrida Turkiston o'lkasida yuzaga kelgan ittifoqsizlik; dini asosi bilan tushunmagan ilm madaniyat dushmanlari hokimiyat

tepasida bo'lishi; mamlakat mudofaa quvvatiga ahamiyat berilmagani; xalqimizning xurofot zulmati va jaholat botqog'iga butunlay botganligi; zamonaviy fan ilmlarini o'qish va o'qitish ishlariga e'tibor bo'lmaganligi haqida bobomlar kuyinib gapiradilar.

"Nima uchun keyingi asrlarda Turkiston xalqi bunday johiliyat botqog'iga botdi? Buning bosh sababi dini asosi bilan tushunmagan ilm madaniyat dushmanlari hokimiyat tepasida bo'ldilar. O'zlarini din homiylari deb e'lon qilib, xalqni ma'rifat nuridan mahrum, zamonaviy fanniy ilmlardan butunlay yiroq tutdilar. Chet davlatlar bilan aloqa bog'lamadilar, o'qish o'qitish ishlariga hech qanday ahamiyat bermadilar. Shuning uchun Turkiston xalqining ichida uyg'onish, fikr ochilish va bor sharoitdan foydalanish imkoniyatlari bo'lmadi. Davlatning inqirozi, millatning ongsizligiga shu johillar sababchidir". "Bular Vatan va millat oldida eng kechirilmas jinoyatchi odamlar, chunki davlatlarini inqirozga, millatlarini qullikka, Vatanlarini xorlikka olib keldilar". "Hozirgi madaniyat olamida millatning o'z xuquqini saqlash sharafi uning qurol kuchigagina bog'lanmishdir. Shuning uchun to'liq mudofaa kuchiga ega bo'lmagan millatlar insoniy huquqlaridan butunlay ajrab, hayvonlar qatorida xo'rlik bilan yashamoqqa majburdirlar". "Shunga ko'ra, Vatan bolalari oldimizdagi kelajak kunlarni eskarib, zamonaviy ilm o'qishga chin ko'ngillari bilan kirishib, halol meros o'z Vatanlarini egallash uchun mudofaa quvvati tayyorlashga tish-tirnoqlari bilan yopishsinlar".

Kitobda hozirgi zamon ilm-fanini tirishib o'qish, zamonaviy texnika va texnologiya hunarlarini yaxshi o'zlashtirish bilan bir qatorda, xalqning milliy hissiyatini ko'tarish, o'z ona tilini saqlash, adabiyotini yuksaltirish bizni millat sifatida yutilib ketishdan to'g'on kabi asraydigan zarurat ekanligi uqtiriladi: "Hozirgi o'qimishlik, tushungan Vatan bolalarimiz, agar milliy hislik bo'lmas ekanlar, ulardan bizga, ya'ni o'z xalqiga foyda yetishi hech vaqt mumkin emasdir. Balki bolta sopini o'zimizdan chiqargandek, yov qo'lida tub ildizimiz bilan kesib quritishga qurol bo'ladilar. U holda esa o'zlaridan umid etilgan vatan o'g'illarining qo'llari bilan vatan ahllarini ko'mishga chuqur qaziladi demakdir.

"...Milliy hokimiyatimizdan hozircha ajrab turgan bo'lsak ham, milliy hissiyatimizdan ajramay, uni saqlay olsak, kelajakda dushmanlarga yutilishdan o'zimizni qutqara olamiz. Endi bu maqsadga yetish uchun qo'yilgan masalalarning eng birinchi sharti til masalasidir. Agar biz til adabiyotimizni kengaytirib, uning qadr-qimmatini oshirib, boshqa madaniy tillar darajasiga yetqizur ekanmiz, mana bu chog'da millatimiz, milliy hissiyatlarimiz doimiy ravishda o'sib saqlang'usidir. Agar bunday bo'lmay, balki, aksincha, o'z ona tili qadriga yetmasdan unga ahamiyat bermas ekanlar, u chog'da ko'p uzoqlamayoq alvido aytib, o'z tillaridan abadiy ajragan bo'ladilar. Shundoq bo'lib o'z ona tilidan ajramoqlik, milliy hissiyatlarini yo'qotish natijasidir. Bu ish esa insoniyat olami oldida ulug' xiyonat, kechirilmas jinoyat hisoblanadi. Bunday bo'ldi demak, ulug' Turkiston ulusi Turon nasli r tilagicha, qurbon bo'lgan holda inqirozga uchrab, Alloh saqlasin, tarix sahifalaridagi shon sharaflilik nom nishonlari o'chiriladi demakdir". Alixonto'ra umr bo'yi Turkiston xalqining ozodligi va milliy mustaqilligi uchun kurashgan, yoshligida chor Rusiyasiga qarshi ko'tarilgan qo'zg'olonlarda faol ishtirok etgan, Sharqiy Turkiston islom jumhuriyatining 1-Prezidenti va marshal bo'lgan, mustabid sovet tuzumining butun kirdikorlarini ilk kunlaridan boshlab tanqid qilgan va unga qarshi turgan, uning mustamlaka siyosatini qabul qilmagan fidoyi inson edi. Umrining ko'p qismini quvg'inda, qamoqxonalarda, tazyiq va ta'qib ostida o'tkazdi.

Har davrda "saxovatli" sovet hukumati tomonidan taklif etilgan har xil "in'omlarni", jumladan, u kishiga umrbod tayinlangan katta nafaqani, oilasi bilan yashash uchun ajratilgan katta hovlini, Fanlar Akademiyasiga a'zo bo'lish taklifini rad etib, o'z iymon-e'tiqodiga har doim sodiq bo'lib qolganlar. U kishi oddiy xalq ichida tanilib, katta obro' e'tiborga ega bo'lganligi uchun sovet tuzumining maxfiy idoralari tazyiq o'tkazib turgan bo'lsa ham, mahkamaga tortish, qamash choralari qo'llashga jur'at etmaganlar. Ul zotning metinday mustahkam iymon-e'tiqodini, Vatanimizga, millatimizga bo'lgan chuqur muhabbatini, istiqloqlarning qo'lga kelishiga, milliy davlatchiligimizning tiklanishiga bo'lgan ulug' ishonchini hech narsa buka olmagan. "Biz, O'zbekiston xalqi, haqiqatda shu vatan ahllarimiz. Inson nasli yaratilib, yer ustiga qadam qo'ygan kundan boshlab, bizning ota bobolarimiz shu O'zbekiston o'lkasida yashab kelgan ekanlar shu kunlarga tiriklarimizni bo'ynida ko'tarib, o'liklarimizni qo'ynida saqlamishdir. Bu Uzbekiston Vatanimizning bir qatlami biz o'zbek xalqi ota-bobolarimizning suyaklari bilan ko'tarilmishdir. Bo'ynida ko'targan, qo'ynida saqlab oq sut berib tarbiyat qilgan bu O'zbekiston Turkiston bizning o'z ona vatanimizdir.

Endi biz shu kungi holimizni yuzaki emas, chuqurroq tekshirib ko'raylik. Qaysi holda turamiz, qanday xorlik ostida yashaymiz, hayotimiz ustidan kimlar hukm yurguzib, takdirimiz kimlar qo'lga topshirilmishdir? Jannat kabi bog'i-bo'ston, noz-ne'matlik Vatanimizga kimlar ega bo'lib, ul joylarda kimlar o'ltiradi? Vatanimiz, boz ustiga mol-dunyomiz, axloq-odoblarimizdan bizni kim ajratdi? Butun hayot, hosilot, erk ixtiyorimizni majburiy ravishda qo'limizdan kimlar tortib oldi?"

"Kerakligicha din ilmini o'qish hammaga farz bo'lganidek, o'z hukumatini, Vatanini va millatini saqlash uchun zamonaviy fan ilmini o'qib bilishlik ham farzdir". "Vatanimizni ozod qilish, o'z davlatimizni qo'lga keltirish va uni saqlash uchun, har davrning o'ziga yarasha butun sabablarini qilish, Qur'onda aytilgan Alloh amri deb bilishimiz kerak".

"...Payg'ambarimizning g'oyibdan xabar bergan mo'jiza so'zlariga qaraganda va hozirgi jahon siyosatining ketishicha, oldimizda ulug' voqealar bo'lishi shubhasizdir. Mana shu kabi buyuk voqealar bo'lar ekan, dunyo bo'yicha umumiy o'zgarishlar bo'lmay qolishi mumkin emas. Shu o'zgarishlar natijasida mustabid tuzumning temir qo'rg'onlari tor mor qilinib, asrlar bo'yi zolimlar asorati ostida yotgan bechora vatan ahllari o'zlarining halol meroslari ona vatanlari bo'lgan Turkiston o'lkasiga shunda, albatta, ega bo'ladilar".

Umumjahon siyosatining o'zgarishi, millatlarning milliy uyg'onishlari kuchayishi natijasida mazlum xalqlarning o'z milliy yetakchilari ham yetishib chiqishini bobomlar orzu qilib aytadilar: "Yer usti insonlari yer osti ma'danlari kabi turlikcha yaratilganlikdan har qaysilari har turlik qobiliyatga egadurlar. Bular ichida temir-ko'mirlari ko'p bo'lg'andek, oltin-olmoslari ham oz emasdir. ...Agar shundoq kunlar to'g'ri kelar ekan siyosat maydoniga millat yetakchilari, albatta, chiqadi va shunda Turkiston xalqi o'z hukumatini birinchi navbatdayoq qurib olishi, albatta, lozimdir. Har millatning o'z hukumati o'z qo'lida bo'lmas ekan, cho'poni-qo'yichiboni yo'q bir to'da qo'y kabi yirtqich qushlarga, och bo'rilar yem bo'lib, oxiri inqirozga uchrab yo'qoladi". Asarda kelajakda quriladigan milliy davlat va jamiyat asoslari haqida ham fikr bildirilgan. Islom dini bilimdoni Alixonto'ra Sog'unuy qarashlaricha, ular umuminsoniy haq-huquqlar himoyalani saqlanadigan, din erkinligi kafolatlanadigan, islom axloqi va madaniyatiga tayanadigan, kuchli ilmiy, askariy quvvatga ega bo'lgan dunyoviy davlat va jamiyatdir. Shunday bo'lganda keyingi asrlarda Turkiston xalqi boshiga tushgan qo'rquvparast ruhiy muhitdan qutilmoq, qudratli qo'shni davlatlar siyosatining qurboni bo'lishdan saqlanmoq, zamonaviy taraqqiyot to'g'ri yo'lida tez rivojlanmoq imkoniyatlari yaratiladi. "Endi shuni bilmak kerakkim, deydi Alixonto'ra, Qur'onning hukmiga, Rasulullohning yo'lga yaxshi tushunmay dinga xiyonat qilgan, o'z Vatanini boshqalar tasarrufiga qoldirib, ikki dunyosidan ajrab xorlik bilan yashagan yolg'on musulmonlardan ilm, fan, madaniyatni o'zlashtirib, butun huquqlariga ega bo'lgan kofirlar, albatta, ortiqdur".

Kitobda Turkiston xalqlarining ittifoqi masalasi ham har tomonlama keng yoritilgan. "Mustamlaka zulmi ostiga tushib qolishimiz sabablarining birinchisi xonliklar vaqtida yuzaga kelgan ittifoqsizlik shumligidir. Xozirgi davrda millatimiz manfaatini dunyo

siyosati darajasida to'la himoya qilish uchun Turkiston xalqlari, davlatlari, birinchi navbatda, mintaqaviy ittifoqqa birlashmoqlari zarur. Shundagina bu ittifoqning yaratadigan qudratli siyosiy va iqtisodiy salohiyati dunyo siyosatdonlarini undagi davlatlar manfaatini hurmat qilishga majbur qilishi mumkin. Bo'lmasa ma'lum bir tarixiy sharoitda qudratsiz davlatlar yana kuchli davlatlarning qurboni bo'ladi. Turkiston davlatlari birlashishlari uchun tabiiy asos mavjud. Bu tarix, yurt va madaniyat birligi, umumiy din va til borligidir. Qur'on mo'minlarni birlik, ittifoqlikka qattiq undaydi".

Shu bilan birga, bu asarda Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi davrlardan XIX asr oxirigacha bo'lgan davr ichida qurgan davlatlari, sohibqiron Amir Temur haqida, turkiy xalqlar madaniyati, turmushi, etnografiyasiga oid qimmatli tarixiy, ilmiy ma'lumotlar mavjud. Ayniqsa Sharqiy Turkiston o'lkasida shu paytdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, milliy mustaqillik uchun uyg'ur xalqining olib borgan kurash tarixi keng yoritilgan. Milliy tariximizni qoralab sovet davrida "bosmachilar harakati" deb nomlangan, aslida Vatan ozodligi uchun kurashgan millat qahramonlari to'g'risida ham fikr bildirilgan. Albatta, muallif bu harakatga o'zining shaxsiy munosabatini bildiradi va ular mag'lubiyatining asosiy sabablaridan biri buyuk ozodlik g'oyasi atrofida millatni birlashtirgan, zamon siyosatini yaxshi tushungan, ongli rahbariyat yoki millat yetakchisi bo'lmaganligini ko'rsatadi. Kitob nihoyatda tiniq, badiiy go'zal, ravshan tilda yozilgan. Jumladan, tabiat manzaralarining tasvirlari o'quvchi qalbida ona Vatanimizga chuqur muhabbat va mehr uyg'otadi.

"...Bu tarixiy so'zlarni yozishdan ko'zlagan mening tubgi maqsadim, deydi Alixonto'ra, o'z Vatani turib g'arib bo'lgan Turkiston xalqini, ayniqsa, hozirgi va kelajak Vatan yoshlarini ogohlantirib, o'lim uyqusidan uyg'otishdir. Ko'nglimdagi munglik qayg'ularimni qalam tumshug'idan to'kib yozgan bu kitobimni o'quvchi va ham eshituvchi vatanparvar, millatsevar qahramon bolalarimizga mening topshirig'im shulki, tilim uchidan emas, dardlik dilim ichidan chiqarib yozgan yolqinlik so'zlarimni faqat uqibgina o'tmasdan har bir og'iz so'zini tekshirib, uning ustida fikr yuritsinlar. Insoniyat taraqqiyoti emas, madaniyat taraqqiyoti bo'lmish XX asrimizdagi insonlar milliy, vataniy, diniy huquqlarini saqlash uchun qaysi narsalarni qo'lga keltirishi zarur ekanligini yaxshi tushunib, uning chorasiga kirishsinlar".

O'zining bu so'zlariga amal qilib, Alixonto'ra Sog'unuy 1962 yildayoq ulug' sohibqiron Amir Temurning "Temur tuzuklari" nomli kitobini eski forsydan o'zbek tiliga tarjima qiladilar. Dastlab "Guliston" oynomasi sahifasida bu kitobning ko'p qismi 1967 yili u kishining jur'atli kirish so'zi bilan bosilib chiqadi. O'sha davrda "qonxo'r Temur"ni oqlab yozish katta jasoratni talab qilardi. Vaholanki, bobomiz sohibqiron Amir Temurni o'zbek xalqiga tiriltirib berib ketgan edilar. Shundan bir yil keyin, ya'ni 1968 yili O'zbekiston Fanlar akademiyasining viqe prezidenti I.M. Mo'minov ko'pchilik tarixchi olimlar muhokamasidan o'tkazgan holda "Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli" risolasida ehtiyotlik bilan u kishiga ijobiy baho berishga harakat qiladi. Shundan keyin O'zbekiston matbuotida deyarli 25 yil davomida bu mavzuda ma'lumot berilmaydi. Ajablanarli hol shundaki, 1991 yili "Temur tuzuklari" qaytadan kitob shaklida chop etilib, tarjimon bobomizning yoniga yana bir kishining ismi-sharifi qo'shib qo'yildi. Unga kirish so'zi yozgan tarixchi olimning fikricha, bu "asarning muallifi ma'lum emas"mish. "Temur tuzuklari" feodalizm, hukmron sinfning maqsad va manfaatlarini ko'zlab yozilgan ..." asarmish. O'sha olimning keyingi yillarda Amir Temur haqida yozgan asarlarini o'qib, bu kabi ko'z-qarashlari ancha o'zgartirganidan xursand bo'lsan kishi. Mustabid tuzumning yemirilgan davrida ham tarixchi olimlarimiz Alixonto'raning birinchi bo'lib ulug' bobomiz sohibqiron Amir Temurni va uning shon-shuhratini himoya qilib ko'rsatgan bu jasorati to'g'risida ochiq gapirishdan, tarixiy haqiqatni tiklashdan biroz hayiqdilar. Mustahkam iymon, buyuk e'tiqod, haqqoniy maslak egasi bo'lgan, Vatanim Turkistonim deb qayg'urib yig'lagan, uning ozodligi, istiqboli uchun umr bo'yi kurashgan, davr tuzumining siyosiy, iqtisodiy tazyiqlariga bardosh bergan insonlarni odatda millatning vijdoni deb bilishadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda Alixonto'ra Sog'unuy 1960b7b"1980 yillarda ana shunday insonlardan bo'lgan edi, deyishga to'la haqlimiz. U kishining ta'limoti zamonamiz yoshlarini yuksak ma'naviyat, axloq, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash imkonini yaratadi. Shunday ekan, umid qilamizki, minnatdor avlod o'zining buyuk bobokalonlaridan bo'lgan Alixonto'raning Vatanimiz, millatimiz oldidagi xizmatlarini munosib taqdirlaydi, hayoti va ko'p qirrali ijodini chuqur o'rganadi, milliy tariximiz va adabiyotimiz sahifalarida ul zotning o'z munosib o'rni bo'ladi, inshoalloh!

O'tmish tariximizdagi buyuk bobokalonlarimizga uy muzeylari tashkil qilish imkoniyati bo'lmagan bo'lsa ham, yaqin yillarda yashab o'tgan bu kishiga sharaflari hayoti, ibratli ta'limoti haqida to'la ma'lumot beradigan uy-muzeyi tashkil qilinsa yaxshi bo'lur edi. Bu muzey u zot qanday sharoitda yashab millat ozodligi uchun kurashgan, dilida millat va Vatan ishqiy yongan haqiqiy inson nimalarga qodir ekanini bildiradigan, kelajak avlod o'g'il-qizlarimiz tarbiyasi uchun oliy ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladigan bir tabarruk joy bo'lur edi.

Bobomlar biz farzandlari uchun bir vaqtda ustoz ham bo'lganlar. Mening yoshlik, yigitlik davrim u kishining yonida, umrlarining oxirigacha tarbiyasida bo'lish baxti bilan o'tgan. 1964 - 1967 yillari u kishining qoshida norasmiy "Ong o'stirish to'garagi" mavjud bo'lib, bu yerda biz yoshlar har haftada ikki marta yig'ilardik. Arab tili va islom dini asoslaridan saboqni, milliy tariximizdan darslarni, axloq-odob, inson haq-huquqlari to'g'risida birinchi tushuncha va ma'lumotlarni u kishidan shu paytda uqqan edik. Bobomiz biz uchun ma'naviyat, tarix va milliy qadriyatlarimizning tirik qomusi; har qanday mushkulot yechimini topa oladigan dono murabbiy zamonamiz tuzumi, siyosati haqida bor haqiqatni to'g'ri so'zlovchi botir inson edilar. Ul zot islom dini, o'tgan ulug'larimiz, milliy qadriyatlarimiz, Vatan va millat haqida gap ketganda to'layotgan o'qiyatda to'layinlab, behad g'urur bilan so'zlardilar. Notiqlikda oldiga tushadigani kam topilardi. So'zlaganlarida nuroniy yuzlaridan hamisha yog'du taralib turardi. Darslarda bizga nihoyatda samimiy muloqotlari ohangrabodek ta'sir etardi va hayajonli taassurot qoldirardi. Yoshlikdan ilmni qunt bilan o'rganish lozimligini aytib, "Yoshlikda egallangan bilim toshga o'yilgan naqshdur", "Ong yo'q joyda jasorat bo'lmaydi", "Bu dunyoda hech narsa tan-sog'liqqa yetmas" kabi shiorlarni ko'p eshitardik.

Milliy tarix darslaridan birida shunday deganlar: "Insonlar o'z hayotlarini ongli ravishda tushunib turishlari uchun dunyo ilmlari ichida boshqalardan ko'ra tarix ilmiga hojatlari ayniqsa ko'pdur. Shuning uchun har davrning dono olimlari tarafidan bu to'g'rida bek (ko'p) kitoblar yozilmish ekan. Tarix demak, o'quvchilarning ko'z oldilariga qo'yilgan bir ko'zgu kabi bo'lib, unga qaragan kishilar esa yuz-ko'zlariga yuqqan yomon narsalarni ko'rar ekanlar, albatta, undan o'zlarini tozalaydilar.

Shunga o'xshash, o'tmishdagi ota-bobolarning oynaklarini keyingi bolalari qo'llariga olib qarasarlar, o'zlarining kim ekanliklarini, endi kim bo'lg'onliklarini shu ko'zgu ochiq ko'radilar. Mehribon ona Vatani bosqinchi oyoqlar ostida deysalib, ingrab yotqonlig'ini ko'rgach, uning sabablarini tekshirishga kirishadilar. Ongsizlik o'lim uyqusida yotgan bir millatni uyg'otish uchun o'tmishdagi ota-bobolarining shonlik tarixini bilishdan ortiq narsa yo'qdir.

Bu ilmdan kutilgan asosiy maqsadlar bir davlat qurilgandan so'ngra, u qaysi ishlar bilan taraqqiy topib rivojlanmishdur, yoki inqirozga uchrab zavol topishi nima sababdan bo'lishidir. Chunki dunyoda o'tgan, yo o'tmoqda bo'lgan yaxshi-yomon ishlar paydo bo'lishining, albatta, sabablari bordur. Hayot olamida hech narsa sababsiz yuzaga chiqishi mumkin emasdur. Masalan, ilgari butun

dunyoga nomi chiqqan, tillarda doston shu O'zbekiston bizning suyuqli ona Vatanimiz nega qo'limizdan chiqdi? Biz Turkiston xalqi o'z davlatimizdan nega ajradik? Mana bularning sabablarini ko'rsatish tarix ilmining asosiy vazifasidir.

Yana bir darsda aytganlari: Kelajakka faqat o'tmish yo'l ko'rsatadi. Tarix shuni bildiradiki, ikki buyuk qo'shni davlat bilan olib boriladigan yaxshi, o'zaro manfaatli siyosat yetarli emas. Chunki ular har doim Turkistonga o'z manfaatlari bo'lgan muhim o'lka sifatida qarab ish yuritishgan. Shu sababli asosiy masalalarda hamisha til topishib, Turkiston taqdirini o'z manfaatlari yo'lida hal qilishgan. Masalan, Sharqiy Turkiston xalqining ozodlik uchun olib borgan kurashi bu davlatlar manfaatiga zid bo'lganligi sababli qurbon qilindi. Yoki Turkiston xalqi o'zining qaysi tub manfaatlarini ko'zlab, Ikkinchi jahon urushida shuncha ko'p qurbonlar berdi?

Yer kurrasining imkoniyati chekli bo'lishiga qaramay moddiy ehtiyoj keskin o'sib borayotgan XX asrda millatlar taraqqiyoti va taqdiri ko'proq qudratli davlatlar siyosati va manfaatiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli Turkiston o'lkasida uchinchi bir buyuk davlat manfaatini yaratish zarurati bor. Ravshanki, muhim masalalarda uch davlatning hech biri birortasining bir tomonlama manfaatdor bo'lishiga yo'l qo'ymaydi. Shunda tadbirli siyosat yurgizuvchi kichik davlat, albatta, uning manfaatini ko'proq ko'zlab ish tutayotgan davlat tomonida bo'ladi".

Shu tartibda biz bobomizning "Tarixi Muhammadiy" qo'lyozma asari orqali islom dini va tarixi bilan tanishdik, o'zlari fors tilidan tarjima qilgan mashhur Herman Vamberining "Buxoro yoki Movarounnahr tarixi" asarini va ulug' sohibqiron Amir Temur "Tuzuklari"ning birinchi tarjimasini qo'lyozma holatda u kishining ishtirokida o'qib o'rgandik. Islom falsafasi nimalarga ko'proq urg'u beradi degan savolga: "Sharq falsafasi avval boshidan boshlaboq asosan inson ruhiyatini, uning ma'naviy olamini bilishga, odamlarning o'zaro munosabatlarini anglashga e'tibor bergan. Bu ta'limotda odam qalbini hayvoniy hirslerden ozod etish, uni Allohga ishonch, iymon nuri bilan yoritish, komil inson masalalari ustida ko'proq fikr yuritiladi", deganlarini uqqanmiz.

Har doim 3 - 4 soatdan kam davom etmaydigan maroqli darslarimizda ko'p tarixiy voqealarga ul zotning ajoyib mukammal, siyosiy-ijtimoiy mantiq qonunlariga asoslangan sharhlarini eshitishga muyassar bo'lganmiz. Masalan, Vatanimiz mustaqilligi va erkinligi yo'qolishiga nobop kishilarning hokimiyat tepasiga chiqib qolishi ham sabab bo'lganligi to'g'risida gapirib, aytganlarini eslayman: "Har bir davlat arbobi siyosatda bilimdonlik, sezgirlik, izchillik va jasorat kabi fazilatlarini o'zida mujassamlashtirmog'i kerak. Bu toifadagi hukmdorlar o'zlari kuchli bo'lganligi uchun atrofiga mard va ochiqcha so'zlasha oladigan kishilarni to'plab ish yuritadi. Ulug' bobomiz sohibqiron Amir Temur shunday zotlardan edi. Temur sulton ta'rificha, hukmdorga o'z fikrini va mulohazalarini aytishga botina olmaydigan hamda o'z soyasidan cho'chiydigan, qul tabiatli mansabdorlar saltanatning eng xavfli dushmanlaridir. Chunki ular o'zlarining oqiligi va jasoratsizligi orqasida ikkiyuzlamachilik bilan ish yuritadilar, kezi kelganda esa o'z hukmdoriga va hatto vataniga xiyonat qilishdan toymaydilar. Shu boisdan buyuk Amir Temur qul tabiatli amaldorlarni yoqirtmay, o'z qadru-qimmatini, vijdoni, or-nomusi va g'ururini saqlay oladigan kishilarni davlatning ustuni deb hisoblagan".

Ul zot yana shunday deganlar: "Agar mo'min-musulmon bir nohaq ishni ko'rsa, albatta, ul ishga qo'li bilan qarshi tursin. Agar bunga qudrati yetmasa, tili bilan qaytarsin, bunga ham yaray olmasa, hech bo'lmasa ko'ngli bilan norozi bo'lsin. Bu so'nggisi iymonning eng kuchsiz bo'lishidandur. Agar ko'ngli bilan ham ul ishga norozi bo'lganin sezmas ersa, bundin Alloh saqlasinkim, bu hol iymonsiz kishilarning belgisidir. Ularni payg'ambarimiz tiriklar o'ligi deb aytganlar.

Payg'ambar Muso alayhissalom ummati vujudiga singdirilgan qullik asoratini siqib chiqarish uchun o'z qavmini qirq yil Sahroyi Kabirda olib yurgan ekan. Chunki bu illat millatning jasadlariga yopishgan vabo mikroblari kabidir. Agar unga qarshi chora ko'rilmasa ekan, ko'p uzoqlamayoq hayot olamidan oti o'chirilib, u millat tub tomiri bilan yutilib yuboriladi.

Insonning eng sevgan qadrlik, qimmatlik to'rt narsasi bordur. Bu to'rt narsaga ega bo'lmagan kishilar insonlik sharafigidan mahrum bo'ladilar.

Alarning eng birinchisi shuldurkim, har odam o'z erk va ixtiyoriga ega bo'lmokdur. O'zida erki yo'q, qo'lida ixtiyori yo'q odamlarning hayvondan nima farqlari bor?

Ikkinchisi - shar'iy yoki qonuniy kasblari orqali topgan molu dunyosi, qilgan mehnatining mevasi shul topguvchining o'z haqqi bo'lgan xos mulkidur.

Uchinchisi - har bir millatning haqiqiy onasi, u millatning tug'ilib o'sgan, ota-bobosidan meros qolgan Vatanidir. Ona Vatanini boshqalar tasarrufiga qoldirmoq Vatan avlodlarining kechirilmas og'ir jinoyatlaridir, balki inson huquqlariga qilgan xiyonatidir.

To'rtinchisi - har mamlakat xalqining asrlar bo'yi asralib kelayotgan muqaddas dinlaridir".

Bobomizning Naqshbandiya ta'limotiga e'tiqod qo'yganlari ham ma'lumdur. "Hazrat Bahouddin Naqshband tariqatlari Qur'oni karim va Hadisi sharifga asoslanadi. Ul zotning "Dil ba yoru dast ba kor!", ya'ni ko'ngil Alloh yodi bilan, qo'l esa ish bilan band bo'lsin, degan shiorlari butun musulmon olamiga mashhurdir. Sohibqiron Amir Temur ham bu tariqatga amal qilgan. Raiyat ravnaqini ko'zlab, "Kam yenglar - ocharchilik ko'rmasdan boy-badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar - mukammallikka erishasizlar, kam gapiringlar - dono bo'lasizlar!" deb bu kishining nasihatlarini ta'kidlaganlar. Allohni sevish, uning visoliga yetish uchun og'ir, mashaqqatli poklanish yo'lini bosib o'tishimiz lozimdir. Har bir kishi o'z vaqtini sarhisob qilib turishi, chunki vaqt boyliqdur, bir kasbni egallashi, o'z qo'l kuchi bilan halol luqma topmoqligi bu ta'limot asoslaridandir", deganlarini eshitganmiz. O'z hayotlari davomida shunga amal qilib dorishunoslik, tibbiyot ilmlarini mukammal egallaganlar va hojatbaror shifokorligi tufayli ko'pchilik o'rtasida katta obro'-e'tiborga ega edilar. Kichkina hovlining tashqarisida doimo sog'in sigir bilan bir tana boqilar edi. Yoshligimda ularga yem-xashak va ivitilgan somonga kepakni ixlos bilan o'zlari qorishtirib berayotgan ish ustida bobomlarni ko'p marta ko'rganman.

Erta bahor kunlari edi. Saharda bir qarindoshning to'y oshiga bobomlar bilan birga bordik. Kun sovuq, endi tong otmoqda edi. Ko'pchilik aytilgan bo'lsa kerak, ko'chada saf tortib, osh yeyishga navbat kutib, odob bilan bobomlarni oldinga kuzatayotgan tumanat odamlarni ko'rib, hassaga ikki qo'lini qo'ygan holda to'xtadilar. "Bay, bay, bay! Qani edi bu o'zbek o'g'lonlari shu tartibda, shunday g'ayrat va ixlos bilan Vatan ozodligi uchun jangga kirsalar!" deb, tizilib turgan uzun safga zavq bilan uzoq tikilib qolganlarini eslayman. Shunda bu manzara to'qsonni qoralab qolganiga qaramay, qomatini mag'rur tikka tutib turgan sobiq marshalning Vatan ozodligi uchun olib borgan shiddatli muqaddas janglarining qaysi yolqinli damlarini ko'ngliga solgan ekan, deb o'yladim.

Alixonto'ra keng bilimlar egasi, chinakamiga qomusiy olim edi. Yuqorida tilga olingan asarlaridan, tarjima qilgan kitoblaridan tashqari u kishining qalamiga mansub "Shifo ul-ilal", ya'ni "Illatlar shifosi" asari ham mavjud. Unda ikki yuzdan ko'p kasalliklar bayoni, tashxisi va davolash usullari berilgan. Ko'p tillarni chuqur bilganligi bois shu tillarda she'rlar ham yozganlar. "Devoni Sog'unii" nomli devon sohibi hamdir. Shu davr ichida bobomiz tomonidan yana Ahmad Donishning "Navodir ul-vaqoye" asari, Darvesh Ali Changiyning "Musiqqa risolasi" asari o'zbek tiliga tarjima qilingan.

Alloma Sog'uninyning obro'-e'tibori oddiy xalq orasida nihoyatda yuqori edi. Ul zot faqatgina islomparvar bo'lmay, balki tom ma'noda insonparvar bo'lgani sababli oldiga uzoq-yaqin joylardan juda ko'p kishilar o'z dardlari va tashvishlariga davo, maslahat izlab kelishar edi. Ayniqsa "Temur tuzuklari" oynomada bosilib chiqqandan keyin mashhurligi yanada oshdi. Ko'plar fors, arab, turkiy tillarida bosilgan, turli sohalarga mansub qadimgi nodir asarlarning tarjima va sharhlariga yordam so'rasalar, boshqalar ilm izlab kelganini, tabobat, milliy tarix, diniy ilm sohalarida bilim olish uchun shogird bo'lish niyatida ekanini bildirardilar. Ko'p o'zbek shogirdlari uydan qatnab ilm olsalar, uzoq yurtlardan kelgan tojik, qirg'iz, qozoq, tungon, kavkaz xalqlariga mansub shogirdlari tashqari hovlidagi boloxonada yotib dars olardilar. Har payshanba kun iftorliklariga ko'pchilik qatnashishga intilar edi, chunki bu yerda bo'ladigan ajoyib maroqli suhbat va majlislarda ulug' e'tiqod, milliy qadriyatlarimiz, shon-shavkatli tariximiz, diniy masalalar yuzasidan fikr va sharhlar aytilar edi. Keyinchalik bu suhbatlar kengayib, jumladan, muborak ramazon oyi iftorliklari mehmonga chaqiriladigan katta hovlilarda, dala bog'larida o'tkaziladigan bo'ldi. Bu kishining ishtirokidagi majlis va suhbatlarga katta ilm sohiblari, ayrim shoir va yozuvchilar, din arboblari, olimlar va boshqa obro'yli kishilar juda katta hurmat va ehtimom, haqiqiy ma'naviyatga chanqoqlik bilan qatnashar edilar. Kundalik hayotimizdagi o'zgarish va hodisalarga u kishi katta qiziqish va xalq manfaatini nuqtai-nazaridan qarar edilar. Ular millatimizning erki, tinchligi va kelajagi uchun foydali bo'lsa butun vujudi bilan xursand bo'lib, olqishlar edi. "Huuquqlar himoyasining eng kuchlik quroli hisoblangan ilm-hunar, maorif eshiklari hozirgi kunda inson olami yuziga butunlay ochiqdur. Shu sababdan tushungan Vatan o'g'lon-qizlarimiz zamonaviy har ilm-hunarni asosi bilan yaxshi tushunib, imkoniyat boricha bilib o'zlashtirishga boshqalardan ortiqroq kirishmoqlari lozimdur" deganlarini bilaman.

1976 yil fevral oyining oxirgi kunlari, men Leningrad shahrida xizmat safarida edim. Bobomlarning ahvoli og'ir ekanligi to'g'risida xabar keldi. Tezda Toshkentga uchdim. Samolyotdan tushib to'g'ri bobomlarning Taxtapuldagi hovlisiga yo'l oldim. Qarindosh-urug', yaqinlar bilan to'lgan hovliga kirishim bilan otamning "O'g'lim, tezroq kir, bobong ketmoqda", degan nidosini eshitdim. Uyg kirishim bilan musaffo sokinlikda ko'zlari yumuq yotgan bobomlarga ko'zim tushdi. Atrof-yonlarida farzandlari. Ko'zlariga termulib otam nihoyatda past, mungli tovush bilan Qur'ondan "Yosin" surasini tilovat qilib turardi. Ko'zlaridagi yosh bilan shoshilinch holatda menga suv tutib, "Otamga suv tomiz", dedilar. Yig'lab turib muborak lablariga dokada sekin suv titdim. Ohista ko'zlarini ochdilar. Otam bobomga tikilib turib, nihoyatda past ovoz bilan "O'g'lingiz Uvaysxon yetib keldi", dedilar. Bobomning ko'z qorachilari men tomonga yalt etib o'girildi. Bir "uf" tortdilar, muborak, xotirjam yuzlariga ikki tomchi yosh dumalab tushdi. Ko'zlarini asta yumdilar va shu zahoti kalimai shahodat ustida jon uzdilar. Hayotlarining oxirgi soniyalarida ul zotning oldida bo'lish va muborak lablariga oxirgi suvni tomizmoq menga nasib etganidan Allohga ko'p shukronalar qilaman. Bu ne'matni hayotligida qilgan ulug' duolarining ijobati, ul kishiga bo'lgan cheksiz muhabbatimning bir belgisi deb bilaman. O'zbekistonning har joyidan va Markaziy Osiyo respublikalaridan yetib kelishgan ko'p sonli kishilar bilan birga butun Toshkent ahli ul zotning tobutlarini Taxtapul mahallasidan yelkalarida ko'tarib, vasiyatiga ko'ra Ko'kcha dahasidagi so'nggi maskani bo'lgan Shayx Zayniddin bobo qabristoniga oborib qo'ydi. U kishining janozasini vasiyatiga binoan taqvo birodarlari Temurxonto'ra o'qishlari lozim edi. Ammo asrlar bo'yi zolimlar tomonidan xalqimiz qalbiga singdirib kelingan qullik asorati bo'lmish jur'atsizlik oqibatida janozani Ko'kcha jome' masjidida marhum Shayx Ziyovuddinxon ibn Eshon Boboxon mufti hazratlari o'qidilar. Hazrat Imom al-Buxoriy nasliga mansubligimiz bilan hurmatdamiz, Temur avlodidan ekanligimiz bilan faxrlanamiz, Alixonto'ra Sog'unuy vatandoshimiz bo'lganligi bilan g'ururlanamiz. Mana shunday buyuk siymolar shu Vatandan chiqqanligi uchun, ular umuminsoniy qadriyatlar asoschilari va targ'ibotchilari bo'lganliklari uchun va biz ham shu millat ahlidan ekanligimiz uchun bu Vatanni sevamiz! Uni milliy madaniyat, din, axloq go'zalliklarining majmuasi bo'lganligi uchun, o'zlikni anglash g'ururini qalblarda uyg'otgani uchun yana ham ko'proq sevamiz! Yosh avlod shu muqaddas Vatanimizga, ulug' ajdodlarimizga munosib bo'lib fikr yuritmog'i, mehnat qilmog'i va hech kimdan kam bo'lmaslikni maqsad qilib kelajakka intilmog'i kerak! Shunda ulug' bobolarimiz ruhlari shod va Vatan kelajagidan xotirjam bo'ladi.

Shunday ekan "O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida" deb nomlangan 700 betlik yangi tarix kitobida 1960-1980 yillarda o'zbek xalqining mustabid sovet tuzumiga qarshi olib borgan kurashiga bag'ishlab muhtaram tarixchi olimlarimiz juda oz ma'lumot berganini qanday izohlash mumkin! Bundan shu jannatmakon Vatanni bizga meros qoldirgan ulug' ajdodlarimiz ruhlari iztirob chekish, qolaversa mustaqil O'zbekiston tarixining bu sahifalarini o'qiydigan yosh avlodda ota-bobolarimiz mustabid tuzumga qarshi yetarlicha kurashmagan degan noto'g'ri fikr tug'ilmaydimi?

Axir, bu tuzumdan norozi bo'lib, unga qarshi harakat qilgan boshqa shaxslar ham bo'lgan. Masalan, milliy enqiklopediyada nomlari keltirilib, faoliyati boshqa kitob va jurnallarda ham keng yoritilgan, asarlari oliy o'quv yurtlarida darslik qatorida o'rganilayotgan, maktab, mahalla va ko'chalarga nomlari qo'yilgan Alixonto'ra Sog'unuy va uning singari ko'plab allomalarning har tomonlama chuqur asoslangan Vatan ozodligi, milliy mustaqillik uchun kurash g'oyalarini tarix kitoblarida keltirish maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'zbek tili va adabiyoti darsliklariga Alixonto'ra Sog'unuyning Vatanni, ilmni, o'zligimizni ulug'laydigan she'r va dostonlaridan parchalar ham kiritilsa farzandlarimiz tarbiyasi uchun foydali 60'lardi.

O'zbek millatiga mansub ekanimiz, uning kelajagi uchun hammamiz mas'ulmiz. Shu sababli millatimizning istiqbol tomon harakatida yo'l ko'rsatkich shamchiroqlaridan bo'lgan Alixonto'ra Sog'unuy haqida jamiyatimiz, birinchi navbatda, uning ongli qismi ziyolilarimiz umumiy, asosli bir fikrni bildirganlarida nur ustiga a'lo nur bo'lur edi.

Asarda yozilishicha, otamlar bobomlarni jallodlar qo'lidan tun qorong'usida qochirgan ekanlar va ul zotning vasiyatiga binoan tarix kitobining davomini yozishga muvassar bo'ldilar. Bizga bunday ulug' sharafli ishlar nasib qilmagan bo'lsa ham, bu kitobni nashrga tayyorladim va uni to'laligacha kompyuterga kiritdim. O'z xotiralirim, muallif va asar to'g'risidagi ayrim taassurotlarim haqida o'z fikrimni bu yerda bildirdim.

Yana shuni aytishim kerakki, muallifning o'zi mazkur asarini qism yoki boblarga bo'lmagan. Asarni sinchiklab o'rganish va nashrga tayyorlash jarayonida uning mundarijasini berish lozim deb, uni taxminan 13 qismga bo'lib nomladim. Asarda ko'rsatilgan kursiv ajratmalar, tushunilishi qiyin so'zlar, ayrim shaxs va joy nomlari uchun izohlar ham biz tomondan berilgan. Kitob muqovasidagi manzara ham muallifning asosiy g'oyasini ifodalaydi. Hayotbaxsh Turonzaminda ulug' Turkiston eli qadim chinorining keyingi bo'g'in millatlari kallaklangani ko'rsatilgan. Bu zaminga taxdid solib bulutli osmon tagida ikki buyuk davlat manfaatlari qoya bo'lib turibdi. Ufqda ozodlik quyoshi tong otmoqda. Uning nurlarida kesilgan bo'g'inlar, albatta, ko'karib o'sishiga ulug' ishonch ramziy bildirilgan.

Bu kitobni bosmaga tayyorlash va chiqarishda menga yordam bergan, ko'maklashgan kishilarga minnatdorchilik izhor etishni o'zining muqaddas burchim deb bilaman. Birinchidan, 6u kitobdan parchalar tayyorlab oldinroq xalqimizni u bilan tanishtirgan va bobomiz ilmiy meroslarini dunyoga tinimsiz targ'ibot qiluvchi amakimiz Qutlug'xonto'raning xizmatlari kattadir. U kishiga

chuqur minnatdorchilik bildiraman. Hozirgi kunda bu kitobning turkcha tarjimai Turkiyada u kishining boshchiligida amalga oshirilmokda. Ikkinchidan, qarib qolgan chog'larida g'ayrat qilib, bu asarni arab imlosidan kirillga o'tkazgan va uni ukamiz Abdullaxon, jiyanimiz Ma'rufxonlar bilan birgalikda xatolarini to'g'rilab qayta bosgan akamiz Ahadxonto'raga katta minnatdorchilik bildiraman. U kishining bu tashabbusi kitobning tezroq bosilishiga turtki bo'ldi. O'g'illari qishloq xo'jalik fanlari doktori Furqatxon bobomizning bosh evarasi bu kitobning bosilishiga birinchi fidoyilardan bo'ldi. Kitobni chiqarish uchun zarur bo'lgan barcha moliyaviy masalalarda jonkuyarlik bildirib, yordamini ayamadi. Jiyanimning bu himmati va g'ayrati uchun unga ko'p tashakkurlar aytaman. Barcha amakilarim, ukalarim, jiyanlarim, o'g'lim va o'rtog'i Saidumar otamiz boshliq bu ishning har xil jarayonida o'z maslahat va yordamlarini ko'rsatdilar. Ularga va bu yerda nomlari aytilmay qolgan boshqa birodarlarimizga o'z tashakkurlarimni ayturman.

Alohida minnatdorchiligimni qo'lyozmani ko'rib chiqib, taqriz yozib o'zlarining qimmatli maslahatlarini bildirgan O'zbekiston FA Tarix instituti direktori, professor D.Alimovaga, tarix fanlari doktori S.A'zamxo'jayevga, arxitektura fanlari doktori P.Zohidovga va Tarix institutining yetakchi ilmiy xodimi, tarix fanlari nomzodi Q.Rajabovga bildiraman. Tariximizning qorong'u yillarida Vatanimiz ozodligi, millatimiz haq-ququqi uchun kurashgan bu ulug' zotning kelajak avlod uchun vasiyat qilib aytgan yo'lqinli so'zlari xalqimizning o'zligini anglashi, Vatan tuyg'usining shakllanishi, g'ururimizning tiklanishiga xizmat qilar degan umidda bu kitobni chop qildirdim. Shu kichik bir xizmatimiz xalqimizga xushnud tushsa bobomiz vasiyatlarini va farzandlik burchimizni qisman bo'lsa ham bajardik va u kishining ruhlarini shod etdik, deb umid qilgan bo'lur edik.

Uvaysxonto'ra Alixonto'ra Sog'unliy nabirasi

So'z Boshi

Bismillohir rohmanir rohiym

Ulug' ruhlik, to'liq aqlik kishilarning aytishlaricha, har odam o'zida bor yaxshiliklaridan, undagi ilm-hunar fazilatlaridan boshqalarga foyda yetkudek, keyingilar ibrat olg'udek bir asar yozib qoldirishi, albatta, unga lozimdir.

Men, Ali Sog'unliy, yoshlik-yigitlik kunlarimdan boshlaboq arabiy, forsiy tillarini to'liq ravishda o'zlashtirdim. Zamonning menga ko'rsatgan to'sqinliklariga qaramay, Tangri yordamida keng ko'lamda diniy, tibbiy, ayniqsa, tarixiy ma'lumotlarga ega bo'ldim. Arabcha, forsiychalarni yozish-so'zlashgina emas, balki, bu ikki tilda kitob yozish, she'r aytish qobiliyati menda bo'lsa ham, o'z turkiy ona tilimni boshqa tillardan ortiqroq ko'rdim. Chunki, qaysi bir millatning ona tili o'z hojatini o'tayolmay, boshqa yot tillar oldida mag'lubiyatga uchrab tiz bukar ekan, unday millat ko'p uzoqlamay, insoniy huquqlaridan ajragan holda hayot daftari ustiga inqiroz qalami chekilishi shubhasizdir. Unday millatlar yolg'izgina Vatanlaridan emas, balki butun borlig'i bilan tarix yuzidan yo'qolishga majbur bo'ladi.

Yuqorida oqillar tilidan aytilgan so'zga qarab, o'zimdagi topilgan fazilatlaridan tarix ilmini tanlab oldim, chunki shu hozirgi davrimiz 1966 yilda, o'z Vatanlarida turib g'arib bo'lgan xalqimiz uchun, tarix ilmi baliqqa suv o'rnida bo'lishi ko'pdan beri menga sezilmish edi. O'tmishdagi tarixini unitib, endigi tarixini tuymagan bir millat, qorong'uda qolgan qo'lida tayog'i yo'q ko'r kishi kabi qayoqqa oyoq qo'yishini bilmaganligidan dushman yetakchisi keynidan ketishga majbur bo'ladi. Ochiq fikrli, sezgir Vatan o'g'illari tarixning qanday zarur ekanligini mening shu so'zlarimdan ilhom olib, chuqur tushunishlari kerak

Endi, Vatanim meni suymas ekan, men uni sevganligimdan, ulusim meni tanimas ekan, men uni taniganligimdan, Vatan ustida bo'layotgan tarixiy o'zgarishlarni va ham buning kelajakdagi yaxshi-yomon natijalarini ko'rsatib, Vatan bolalariga ulgu (namuna) bo'lgudek, boshqalar bundan ibrat olgudek tarixiy bir asar yozishga kirishdim. Biroq, men yolgizgina islomparast emas edim, balki yaralishimdayoq insonparast edim. Xalqqa qaysi yo'lliq yaxshilik qila olgayman deb, yoshlik-yigitlik davrlarimni g'am-g'ussa kunlari bilan o'tkazdim. Endi esa soch-soqolim oqarib, qariligim yetdi. Yoshim saksonga erishib, ichki-tashqi kuchlarim orqaga chekindi, qarilik yuki ostida bukula turib, oldimizda ko'rina boshlagan halokat chuquri yaqinlashayotganiga chidayolmay, kelajak bo'g'in nasllarimiz g'amxo'rliqi uchun, har yoqlama qiyinchiliklar bo'lsa ham, shu tarixni yozishga boshladim. Qalamim tilidan dardlik so'zlarim qonlik ko'z yoshima qo'shilib, bu kitob varaqlari yuziga to'kilmish edi. Shuning uchun buning otini "TURKISTON KAYG'USI" qo'ydim.

Men bu asarimni, bundagi tarixiy so'zlarimni hozirgi O'zbekiston atalgan o'z Vatanim ulug' Turkiston nomiga yozishim kerak edi. Biroq bu yerlarda bo'lib o'tgan so'nggi kunlardagi eng og'ir hodisalar, dahshatli voqealar, tubsiz dengiz kabi tunganmas doston bo'lg'onliqdan vaqtincha bo'lsa ham ularni qo'yaturib, shu kunlarda ajdarho og'ziga kelib, bizdan ham ilgariroq yutilish oldida turgan Sharqiy Turkiston ustidan yozmoqni ortiqroq ko'rdim. Chunki bu yerda 1931 yildan 1946 yilgacha bo'lib o'tgan ulug' tarixiy voqealarga o'zim boshchilik qilib emgakim (mehnatim) singgan, ko'zim ko'rgan edi. Boshqa vijdotsizlar kabi tarix yuzini qoralashdan saqlanib, o'tgan hodisalarda bo'lgan voqealarni hech yoqqa burmasdan, bo'lganicha to'g'ri yozishni o'zimga lozim tutdim. Lekin, bu ikki o'lkaning tarixi, siyosiy hollari bir-birlariga qattiq bog'langan edi va ham butun dunyoga maydon o'qigan sovet hokimiyatining, 1917 yili qurilgan kundan boshla 1931 yilgacha o'tgan dahshat vahshatlik kunlarni xirmondan bir dona, balki dengizdan bir qatra bo'lsa ham, yozib o'tmoqni tarixiy vazifam deb bildim. Shuning uchun cheksiz qudratli ulug' Tangriga sig'ingan holda Sharqiy Turkistonga o'tkunimcha ko'rganlarimni, qilgan ishlarimni bayon qilmoqchi bo'lib so'zga kirishdim.

Koshg'arga O'tishim

Hayot tarixi insonlarning sinfiy kurashlaridagina iborat degan xato fikr Karl Marks tomonidan o'rta yetishgan kundan boshlaboq, xalqaro yopirilib yotgan hasad o'ti qo'zg'alib, inson olamiga fitna-fasodlar eshigi ochilmish edi. Bu fikrni ko'rlarcha qabul qilguvchi odamlar qo'lga hukumat o'tgandan so'ngra, xalq o'rtasida sinfiy ayirmachilikni va ham xususiy mulkni yo'qotish uchun, ishchilar hokimiyati otidan dahshatli qonunlar chiqardilar.

Uning natijasida qora ishchi, nodon dehqonlardan boshqa xalq ichida haqlik, haqsiz degan fitna g'avg'osi boshlandi. Dindorlarcha Alloh odati, dahriylarcha tabiat qonuniga qarshi turishib, hayot olamida bir tekis haqli yaratilgan insonlar ichidan bir qismini, o'zlari chiqazgan xayoliy qonunlariga asoslanib, hayot huquqlaridan butunlay mahrum qildilar. Bu orqali otilgan-chopilgan gunohsiz kishilar hisobi yo'q edi. Ulardan oshib qolgan haqsizlar va ham qochibpisib yurib qo'lga tushmagan kishilar haqida har turli jazo belgiladilar. Ba'zilarning borliq narsalari yorg'u (musodara qilish) qilinib, bola-chaqalari ko'chalarga haydalib, o'zlari uzoq yerlarga surgun qilindi; ko'plari esa, uzun muddatli qamoqqa olinib, og'ir xizmatlarga solindi. Xalq o'rtasidagi ba'zi bir odamlarni qo'rqitish va aldash yo'llari bilan yoshirin xizmatlarga bog'ladilar

Urush-so'kish va qiyinashlar dahshatidan imonlik-imonsiz, vijdonlik-vijdotsiz kishilar, bu mansabparast jallodlar oldida bir tekis

turishga majbur edilar. Chunki topshiriqlari to'liq ravishda bajarilmas ekan, ular uchun belgilangan og'ir jazolar darhol amalga oshmog'i shubhasiz edi. Hech qanday gunohsiz, o'zlariga qarshi deb bilgan kishilarni tovush chiqmas yer osti uylariga kirgizib, qiynov ostida o'ldirish kabi vahshiyliklari odatdagi ishlaridan edi. Bu jallodlar qo'lga tushgan baxsiz mazlumlar, qiynovning qattiqlig'idan ko'ngillaridagi so'zlari, ko'milgan mollarini yoshirib qolish buyon tursin, umrlarida eshitmagan, kishi xayoliga ham kelmaydigan siyosiy tuhmat so'zlarini iqror qilishga majbur bo'lganliklaridan, ko'plari fojiali halok bo'ldilar.

Inqilob boshlanish davrida ko'zga ko'rinarli kishilar o'z uylariga sig'maganligidan, men ham o'z Vatanim To'qmoq (Qirg'izistondagi Chuy viloyati markazi) shahrida turolmay, bizdan yuz chaqirim yiroqdagi So'quluq degan joyda, tungonlar ichida kun kechirishga majbur bo'ldim; chunki Buxoro o'qishini shu zamon odaticha bitirib qaytganim so'nggida, diniy ilm o'quvchilari oz bo'lsa ham shular ichidan topilur edi. Buning ustiga ular boshqalarga qaraganda, har to'g'riliq bizga yordamchi edilar. Tungon xalqining kelib chiqishi, tarixini o'rni kelganda albatta yozishimiz bizning vazifamizdir

1919 yil oxirlarida Pishpekga (Qirg'iziston poytaxti Bishkek shahri) qarashli Qora-bolta, Oqsuv kabi 18 rus qishloqlari birlashgan holda bolsheviklarga qarshi qo'zg'olon ko'tarishdi. Boylikka botib yotgan Pishpek, So'quluq tungonlari ham tushunmasliqdan bu ishga qo'shilib qoldilar Natijada tortquluq (tortqiliq, ko'rgulik, zulm) butunlay ular ustilariga tushib, eng og'ir zarbalik kaltaklar bular boshlarida ushatildi. Shundoqki, besh yuz uylikka yetmagan So'quluq tungonlaridan sakkiz yuz kishini haydab kelib, bozor o'rtasida pulemyotga tutdilar. Ular ichidan o'q tegmay qolgan yoki yarador bo'lib, joni chiqmay turganlarni qizil askarlar oralab yurib, nayzalab o'ltirdi. Qo'zg'olonchilar markazi bo'lgan besh ming chamali Oqsuvlik ruslardan ilgari-keyin bo'lib, o'lim jazosi ko'rganlari o'ttizdan oshmagan edi.

Alloh saqlasa balo yo'q deganday, shu yili So'quluqqa borishdan meni saqlab, bu kabi natijasiz qonlik qo'zg'olon ofatlaridan o'zi asramishdir. Shu voqea bo'lishida men To'qmoqdan sakkiz chaqirim shimol tarafidagi tungon qishlog'i Qoraqo'ng'iz masjidida edim. Pishpek, So'quluq qochoqlari qilich, miltiq kabi borliq qurollarini osingan holda tanigan, tanimagan aralash meni qora tortib ustima tushdilar. Buni ko'rishgan masjid qavmlari o'z boshlaridan qo'rqishib va yana meni ayashganliklaridan, ularni bu yerda qo'ndirmaslik uchun maslahat ko'rsatgan bo'lsalar ham, men bunga rozilik bildirmadim. Bu kabi ulug' ofatlardan meni necha martabalar asrab o'tgan mehribon Tangrim iltifotiga ishonganligimdan, bu mazlumlarni erlarcha ochiq yuz bilan qarshi olib, siniq ko'ngillarini ko'tardim. Bu yerda yoshirib olish imkoniyati yo'qligidan, bosh-oyog'i ikki-uch kun turishganidan so'ng, Olmota, Yorkent chegaralari orqali G'uljaga o'tmoqchi bo'lib ketdilar.

Biz hozir shunday sharoitsiz, og'ir ahvol ustida turibmiz. Mahalla ko'chasidan o'tayotganimizda yo'l bo'ylab, talan-bulan qoldiqlari, chochilib yotgan narsalar, kuydirib-yondirilgan imoratlar ichida vayron-talqoni chiqib, yiqilib yotgan tomlari ko'zga tashlanmoqda edi. Bularni ko'rgach, ko'z yoshimiz qurimasdan, shu yurganimizcha mazlumlar qonlari bilan bo'yolgan So'quluq qishlog'iga kirdik. Bu voqea o'tib, ortidagina borganimiz uchun, musulmonlar otilgan-chopilgan ko'cha qonlari tozalangan bo'lsa ham, qirg'inning boshqa belgilari yo'qolmagan edi. Soqchi kishilari bizning boshqa yokdan kelganimizni ko'rib, oldimizdan to'sib, idoralariga boshladilar. O'lganlarning xotin-qiz, yetim bolalariga atalgan bir qancha kiyim-boshlarni ko'rsatib, yordam uchun kelganimizni bildirdik. So'ngra, yo'l xatlarimizni tekshirib, bizga ruxsat qilgan bo'lsalar ham, yana oramizda ishonmaslik paydo bo'lib, anchagina so'z o'tmish edi.

Ma'lumdirki, mahkumiyatda ezilgan, qurolsiz, duduq tillar g'olibiyat zulmi bilan g'ururlanib turgan, har birining tumshug'idan to'ng'iz qurti tushgan qurollik, shahdam tillar oldida nima deya oladilar? Shu bilan g'olib dushman oldidan, qandaydir qutulib chiqqanimizdan so'ngra, yordamga kelturgan ozdir ko'pdir narsalarimizni tarqatdik. O'lganlar oilalariga ko'z yoshimiz bilan qiroat o'qib, ko'ngil aytdik. Bu foydasiz fitnada manim o'z shogirdlarimdan yigirmadan ortiqroq kishi shahid bo'lmish edilar. Bulardan eng kattalarining yoshi o'ttizdan oshmagan edi. Shunday qilib, bu joyda ikki-uch kun turganimizdan keyin yana To'qmoqqa qaytib keldik

Qish o'tishi yaqinlashib, yerdan ko'katlar yangigina bosh ko'tarmish edi. Bir kuni ertalab ko'cha eshigimizdan kishi chaqirgan tovush eshitildi. Qarasam, o'z mahallamizdagi Mirzaboy degan kishi ekan. U meni ko'rgach, ko'ziga yosh olib: "Sizga yaxshilikdan boshqani tilamaymiz. Hozirgi hukumat oldida, eshitishim bo'yicha, ustingizdan har turli xabarlar borga o'xshaydi. Endigi maslahat shulki, manavu ishlar yuz bosti bo'lguncha, o'rin o'zgartib, boshqaroq yerda turishingiz yaxshiroq ko'rinadi", dedi. Uning bu so'zidan o'ylanib, qandaydir ehtiyot yuzasidan, yot bir hukumat tuprog'iga o'tmoqchi bo'lib, safar jamolg'osiga kirishdim. Lekin boshqa chegaralar bizdan yiroq bo'lganlikdan, Koshg'ar tomoniga o'tishni ma'qulroq ko'rdim. Jonfido shogirdlarimdan tungon Dovudhoji safar yo'ldoshim bo'lib, yo'lga tushdik.

Bolosog'un To'qmoq bilan Koshg'ar oralig'i otliq o'rtacha yurishda o'n-o'n bir kunlik yo'ldir. Bolosog'un shahrining eski turkcha nomi Moqul bolig' bo'lib, moqul yaxshi, bolig' shahar demakdir. Islomdan ko'p yillar ilgari Issiqko'l bo'ylaridagi Beshbolig' bilan Bolosog'un shaharlarida uyg'urlarga o'xshash o'troq madaniy turklaridan o'g'uz turklari yashagan edi. Rum podshohlarining laqabi Qaysar, eroniylarniki Xisrov bo'lganidek, Beshbolig', Bolosog'unga kim podshoh bo'lar ekan, unga Ediqut laqabi qo'yulur edi. Aslida, Turkiston beshigi va poytahti Beshbolig'-Bolosog'un shahridir. Hozir ham Issiqko'lning kungay (janub), terskay (shimol) tomonlariga suv ichida qayiq bilan yurgan kishilarga Beshbolig' harobalari ko'rinib turadi. Biz bola vaqtimizda ko'lning sayozroq yeridan bir hammom binosi topilmish edi undan chiqqan pishiq g'ishtlardan qirg'izlar olishib, ulkan manaplar (aslzoda, oq suyaklar) qabrlari ustiga bir necha gumbazlar yasatqanlari hali esimizda bordir. Ko'lning to'liqlari bilan chet yoqaga surilib chiqib qolgan o'sha zamonning uy asboblari, dehqonchilik saymonlarini (ish qurollari, asbob-uskunalari) shu kungacha ham topib oladilar. Bu Beshbolig' shahrining harob bo'lishiga kelsak, biz ko'rgan tarixlarning hech birovida buning bayoni ko'zimizga tushmadi. O'tmishdagi tabiat o'zgarishlari orqali, yer tebranishi bilan shahar o'rinlari ko'lga aylanib, suv ostida qolgan bo'lishi ham mumkindir. Qanday bo'lsa ham, Beshbolig' obidalaridan topilgan asarlar eskidan beri o'troq turklarida ilm, madaniyat bor bo'lganligini bildiradi. Bolosog'un miloddan ikki ming yillar ilgari o'tgan Erondagi Qiyoniy podshohlaridan Kaykovuz, Kayxisrovlar zamondoshi eroncha Afrosiyob, turkcha Do'kuxon atalgan turk hoqonining uchinchi poytaxti bo'lgan ekan. Uning birinchi poytaxti Samarqand bo'lishini eski tarixchilar shubha qilishadilar. Biroq shahar chetidagi keng maydon harobasi, yerlik xalq og'zida, Afrosiyob atalishi va bu yaqinlarda u yerdan miloddan eski davr asarlari topilishi, turk hoqoni poytaxti Afrosiyob bo'lganligini quvvatlaydi. Bunga ko'ra Samarqand shahri jahongir Iskandar Makedoniy tomonidan qurilgan degan, ba'zi tarixlarda yozilgan so'z asossiz bo'lib qoladi, chunki Iskandar Afrosiyob davridan ko'p keyin kelganligi hammaga ma'lumdir.

Tarix hijratning 536 yili qoraxitoy xoni Gurxon bilan sulton Sanjar Binokand (Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida Ohangaron suvining quyilish joyida bo'lgan o'rta asr shahri. Keyingi nomi Shohruhiya bo'lgan) yaqinida to'qnashib, sulton Sanjar qattiq yengilmish edi. Bu urushda Sanjar askaridan 30 ming kishi qurbon bo'lmishdir. Shu bilan butun Movarounnahr Sanjar qo'lidan chiqib, 71 yil qoraxitoy Gurxon qo'lida qoladi. So'ngra xorazmlik sulton Muhammad Gurxon askarini Buxoro, Samarqand, Farg'onadan haydab

chiqaradi. Taroz Talasda (hozirgi Jambul) bo'lgan urushda Gurxon tarafdorlari qattiq yengilib, bosh qo'mondoni Toyangu asir olinmishdir. Buni anglagach, Gurxon Olmalig' (hozirgi G'ulja shahri), Beshbolig' turklaridan o'z qo'mondasida kuchlik qo'shin tuzib, ketgan yerlarni qaytarib olish uchun yo'lga chiqadi. Taroz g'alabasidan so'ngra sulton Muhammad Toyangu boshliq butun asirlarni olib Xorazmga qaytmish edi. Gurxon bu xabarni eshitishi bilan butun borliq askarini unga qarshi keltirib, yana Binokand yaqinida ikki hukmdor qo'mondonlig'i ostidagi turk askarlari eng qattiq jang qiladilar. Bu urushda Gurxon tarafdorlari ochiq yengilgan bo'lmasalar ham, uning askarlari orqaga chekinishga majbur bo'la-dilar; chunki bu orada Oltoydagi Nayman turklaridan Toyanguxon o'g'li Kushlukxon Gurxonga qarshi orqa tomondan hujum boshlab, Olmalig'ni olib, Bolosog'unga kelayotgan xabari onglanmish edi. Bu chekinishda xorazmiylar orqadan taqamish (ta'qib qilish, izma-iz quvmoq) berib, Tarozga yetguncha quvg'in qiladilar. Bu yerda ham Gurxon to'xtab qarshilik ko'rsatmagach, bu chekinish urush aldovi bo'lmasin deb, sulton Muhammad shu yerda to'xtalib qoladi.

Gurxon shu yurganicha yurib Bolosog'unga kelmishdir. Qarasa, qal'a qapqoqlari uning yuziga yopilmish edi, chunki bu yerdagi o'g'uz musulmonlari Xorazmshohning Gurxon ustidan g'alaba qozonganligini onglashib, uning tomonidan qo'yilgan shahar bosqoqlarini (hokimlarini) o'ziga qarashli kishilari bilan qoldirmay o'ldirishib, Sulton askarining kelishini kutishmoqda edilar. Lekin ularning Gurxon ortidan yeta kelib, dushmanga eng so'nggi zarbani bergudek kuchlari yo'q edi. Shuning uchun yordamsiz qolgan Bolosog'un muculmonlarini, ko'chmanchi turk uluslarining har turidan to'plangan qo'shin bilan kelgan Gurxon qattiq qamal ostiga oladi. Qurol-jabduqlari to'liq, urush ustidan qaytgan, qiziqqon, o'ljalariga yetolmagan, qo'llari quruq, oz bo'lganda yuz ming chamalik askar qarshisida u zamon sharoitiga ko'ra bir shahar xalqi qanday chidab tura olsin?

Qamaldan o'n olti kun o'tgandan so'ngra, och bo'ridek ochiqqan ko'p askar kuch bilan kirib shaharni oladilar. O'lja asirlardan boshqa bu urushda musulmonlardan 70 ming kishi o'ldirilmish edi. Shu bilan O'g'uzxondan qolgan eski madaniyatdan namuna bo'lgan, o'troq o'g'uz turklarining markazi sanalgan qutlug' Bolosog'un shahri hayot olamidani ko'z yumishdir. Chingiz davriga kelguncha, Turkiston xalqi ichida bunday qirg'in bo'lib, ko'p qon to'kilmagan edi. Bu shahar hozirgi vaqtgacha (1966 yil) o'zining o'tmishdagi shonlik sharafining taniqli belgilari bo'lgan Oqqeshin, To'rtko'l, Burona harobalarini qoldirmishdir. Bu yerda. nohaq to'kilgan qonlar egalari Burona minorasi orqali hanuz shahodat barmog'ini ko'tarib, o'zlarining islomiyatlarini so'ngg'ilariga bildirib turadilar.

Butun turk ulusining eng eski madaniyatli adabiy tili hisoblangan "Qutadg'u bilik" (Qut otliq bilim) kitobini yozgan Yusuf Xos Hojib shu Bolosog'unlik edi. Islom olamida shuhrat qozongan mashhur lug'at kitobi "Sixox Javhari"ni arabchadan forschaga tarjima qilguvchi Jamol Qarshiy ham shu Bolosog'unliqdir. "Tarixi Rashidiy"ning egasi Mirzo Muhammad Haydar ko'ragon, bir vaqtlar Bolosog'unda yuzlab kitob tasnif qilguvchilar bo'lganligini shu tarix kitobida yozmishdir.

1908 yili Bolosog'un harobasidan o'n besh chaqirimcha shimolda, hozirgi To'qmoq shahrida bir qabr tosh topilgan edi. Undagi arabcha xatni yoshligimda o'zim o'qib chiqargan edim. Oradan 60 yillik uzoq vaqt o'tgan bo'lsa ham, mazmuni yodimda qolmishdir. Shu qabr egasi o'z zamonasida eng ulug' olimlardan bo'lib, bir necha kitoblar tasnif qilganligi, yoshi o'ttizga yetmay turib, 500-hijriyda shahid bo'lganligi ma'lum bo'ladi. Bu toshdagi butun xatlarni yozib olishga qiziqqan bo'lsam ham, unga ulgurolmay qoldim, chunki u tosh To'qmoqdagi tungon boylaridan bo'lgan Mahammadjon Pisango'y uyida saqlanur edi. Odat bo'yicha, musulmonlarning bayram kunlari ularni tabriklash uchun ruslardan bir necha shahar boshliqlari kelmish ekanlar. Kishi ko'ngliga qiziqarliq, ko'rinishi haykal misolliq bo'lib, uyning tokchasida turgan bu toshga ularning och ko'zlari tushgach: "U nima?" deb so'raydilar. Ma'lumot topgandan so'ngra: "Buni biz oq podshohning muzeyiga yuboramiz", deb olib chiqib ketgan ekanlar. Shunday qilib, boshqa narsalarimizdan ajralganimizday, bundan ham ajrab qolganmiz. Yo'q esa, toshning bosh oyog'igacha bo'sh o'rin qoldirmay, anchagina tarixiy so'zlar yozilmish edi.

Har holda, boshi Issiqko'l, oyog'i Merki, yetti-sakkiz kunlik yo'l bo'ylab tutashgan harobalar, uzun yillardan beri bulardan chiqayotgan eskilik tarixiy asarlar, o'z davrida bu yerlar madaniy o'troq o'g'uz turklarining obodon shaharlari bo'lganligini isbotlaydi. 1960 yillargacha sovet hukumatining eskilik izlovchi qazuvchilari ko'p narsalar topgan, jumladan, Oqqeshin harobasidan bir xum to'la kitob, yana Burona atrofida bir quduq ichidan islomdan ilgari eng eski turkiy xati bilan yozilgan bir kitob va ham bir necha tarixiy asarlar topganlarini shu yerlik ko'rgan kishilar bizga so'zladilar. 1965 yili To'qmoqqa borganimda o'tganlarni eskarib ruhiga duo qilish uchun Bolosog'un harobasiga chiqdim. Yerlik kishilarning aytishlaricha, shu yili kolxozchilar yer haydab yurganlarida bir xum oltin topmish ekanlar, o'zaro kelisholmasdan, barini hukumat olib o'zlari quruq qolibdilar. Yana, To'qmoq bozorining qarshisida, Chuy suvining u tomoni Sho'rtepada, Gurxon qoraxitoydan qolgan bir sapil (tuproq qo'rgon, qal'a) bordir. Ikkinchisi, bundan kun botish tarafiga qirg' chaqirimcha tubanroq, cho'ngligi (kattaligi) unga necha barobar kelgudek yana bir sapil bo'lib, o'z vaqtida shahar qo'rg'oni ekanligi ochiq ko'rinib turadi. Manimcha, bosqinchi Gurxondan qolgan yerlik asarlardan Ediqut o'lkasida shu ikki sapil harobalaridan boshqa biror narsa qolganligi ma'lum emas. Biroq o'zlari bilmasalar ham, shu kunga davr xalq og'zida ikki og'iz xitoy so'zi birisi domla, ikkinchisi shiyping saqlanib qolmishdir. Avvalgisi cho'ng mulla, keyingisi ziyofat uyi demakdir

Shu kunlarda bu o'lkaning janubiy tomonida qirg'iz, shimoliy tomonida qozoq turklari yashaydilar. "Tarix al-Komil"da qirg'iz turklari arabcha tag'arg'ar atalmishdir. Bu kitobning aytishicha, islomdan taxminan bir ikki yuz yilgina keyin shimoldagi mo'gul va buriyat kabi kuchlik turk urug'larining chopullariga (hujumlariga) chidayolmay qirg'izlar janub tomonga chekinib, Ediqut o'lkasi Bolosog'un tog'lariga tarqalmish edilar. So'nggi kunlarda ularning urug'lari o'sib, sonlari ko'paygach, ko'chmanchilik odati qo'zg'alib, shimoldan quvg'in yeb kelganlari esidan chiqib, o'troq va zamonasiga ko'ra madaniy hisoblangan o'g'uz turklari ustiga ko'z ochirmay chopul qilgali turdilar. Kuchlik qurolga ega bo'lmagan shahar xalqi urush maydonlarida har vaqt dala ko'chmanchilaridan yengilishlari odat hukmini olmishdur. Buning sabablari har kimga tushunarlik bo'lganlikdan, yozib o'tirishni loyiq ko'rmadim. Shuning uchun Bolosog'un xalqi o'zlarini qirg'izlardan mudofaa qilolmay yangidan otog'i el ichida tarqalayotgan Olmalig'dagi qoraxitoy Gurxonga tobun (fuqarosi, tobe) bo'lishib, uni chaqirishga majbur bo'ldilar. Xitoy xalqidan adolat uzulmaydi degan xalq og'zidagi yolg'on dovruqqa aldanishgan Bolosog'un xalqi bo'ridan qochib, qassobga yo'liqqan qo'y kabi bo'lmish edilar. Chunki qirg'izlar qanday bo'lsa ham o'z qarindoshlari edi, bular bilan yarash choralarini izlashning o'rniga, boshqa bir yot millatni chaqirishlari o'z Vatanlariga xiyonat qilmoq demakdir. Bunday yanglish siyosatlar natijasida o'z hokimiyatlaridan ajrab, qullik zanjiriga giriftor bo'lgan xalqlar tarixda ko'plab uchraydi

Mo'gulcha Moqul bolig' atalgan Bolosog'un shahri to'g'rilik bu kungacha men ko'rgan tarixlarning hech birida biror og'iz so'z bo'lsa ham uchratolmadim. Turk beshigi atalgan bu o'lka uyg'ur o'g'uz elini o'z quchog'ida saklab butun dunyoga tanitgan edi. Shunday qutlug' ona Vatanimizni, jaholat orqali o'z bolalari yotlarga bostirib, uning shonlik sharafini eslaridan butunlay chiqargan edilar. Yuzlarcha emas, minglarcha yil o'tgan so'nggida bo'lsa ham, men uning eng kenja o'g'loni bo'lganligimdan, o'z ulusi

tomonidan butunlay unutilgan onamizni eskardim. Uzundan beri ko'nglimda yig'ilib yotgan bu haqdagi tarixiy so'zlarimni, ko'p yillar davomida to'plagan ma'lumotlarimni kelajak bo'g'inlarimizga bildirish uchun, bu o'rinda yozdim va she'riyat so'zlarimga shior qilib Sog'unini tanladim. Qobusi (payti, fursati, o'rni, vaqti) kelar ekan, yot dushmanlar oyog'i ostida deysalib yotgan ona Vatanlarini eskarsinlar!

Shunday qilib, Bolosog'un voqeasidan so'ngra, Gurxon o'zi ham ko'p yashayolmadi. Davlatni saqlash uchun o'z dushmani Kushlukxonga qizini berib, uni kuyov qilgan bo'lsa ham, yana maqsadiga yetolmadi. Uning poytaxti Olmalig' o'lkasini atrofi bilan Kushlukxon eli Nayman turklari buzib, yorib, o'ldirib, chopib, yer bilan bir tekis choldevor qildilar. So'ngra Kushlukxon askari bilan Uyg'uristonga o'tib, Yorkent, Xo'tangacha hukmini o'rnatgan bo'lsa ham, so'nggi kunlari Chingizxon yurishiga to'g'ri kelganliqdan uning amribuyrug'i bilan o'ldirilib, davlati shu bilan tugamish edi.

Yana o'z so'zimizga kelaylik. To'qmoqdan chiqqach, to'g'ri sharqqa qarab Chimqo'rg'on, Buroloy, Yelariq, Toyg'oq, Maydantol, Quvoqi orqali yurib Qorag'ov Qo'chqorga tushdik. Bu yerdan yurganimizcha orada bir necha qo'nol'g'ular (safarda yotib yoki dam olib o'tadigan joylar) bosib, Do'lan dovonidan oshib, Norin suvi bo'yidagi Norin shahriga kirib bordik. Bu esa to'rt tomoni ulug' tog'lar bilan o'ralgan bir eldir. Ruslar Turkistonni bosib olganlaridan so'ngra, Sharqiy Turkistonga kirish qasdidan tayyorgarlik ko'rish uchun, Norin suvi bo'yiga bir qal'a bino qilmish edilar. Olatou va Tyan-Shan tizma tog'larining eng qalinlashgan o'rni va ko'chmanchi qirg'iz turklarining qaynagan joyi g'arbi janubiy O'zbekiston, sharqi janubiy Uyg'uriston bo'lganligidan buning siyosiy ahamiyati ortiqdir. Bu yerdan chiqib, orasi qirq besh chaqirim chamasidagi Otboshi qishlog'iga yetib, toshkentlik Tuyuqboyhoji uyiga mehmon bo'lib tushdik. U kishi esa To'qmokda uzun turgan, o'z mahallamizdan ketgan kishi edi. Bu yerning to'rt tomoni egiz tog'lar bilan o'ralgan bo'lsa ham, dalasi keng, o'tlov yaylovlari ko'pdir. Ular ichida Orpa, Oqsuv degan yerlarning cho'pi kuchlik, qimizi ortuq bo'lishida atog'i chiqmishdir. Otboshida ikki kun turganimizdan so'ngra shu yerda qo'shilgan Qo'shmoq hojimi bilan uch kishi yo'ldosh bo'lib yo'lga tushdik.

Oldimizda bir qo'nol'g'ulik Toshobod chegara to'sq ovullari qirg'iz Shomirqon, rus Chudir boshliq bir necha askar borlig'ini bilgan edik. Bilan oldidan o'tishga yo'lxatimiz yo'qligidan, Qo'shmoq hojimi maslahaticha, to'g'ri yo'lni qoldirib, Beloshuv degan o'g'ri yo'l bilan ketmoqchi bo'ldik. Yo'lda ketayotganimizda uzokda ot yetaklab kelayotgan bir kishining qorasi ko'rinish edi.

Qachonki, cho'ng yo'ldan u yo'lga buruldik esa, oldimizdan kelayotgan kishi uzoqqa ishora bilan bizni chaqirdi. Uning bu chaqirishidan oddiy kishi bo'lmasa kerak deb oldiga bordik. Qarasak, chegara soqchilari boshlig'i qirg'iz Shomirqon ekan. Bizni ko'rishi bilan: "Hay, sizlar qanday kishisizlar? Ochiq cho'ng yo'lni qo'yib, yopiq kichik yo'lga kirasizlar? Qani bu yoqqa yuringlar!", deb bizni boshlaganicha, yo'l ustidagi karvon saroyga tushurdi. Shu orada qayoqdandir ikki uch qirg'iz yigitlari bilan ilgari sipohiyardek beliga kumush bellik, yoniga egri qilich osgan shu yerlik qirg'izlarning boshlig'i ham kelib, ustimizga tushdi. Buni ko'rgan Qo'shmoq hojimning ko'zlari alang jalang bo'lib: "Hay attang, ishimiz qanday bo'lar ekan, so'rab qolsa yo'lxatimiz yo'q? Alloh saqlasin! Bizni qaytarib, Norindagi jallodlarga topshirsa, vaqt yomon, og'ir kunlarga qolmagay edik", dedi.

To'g'ri, buning deganidek u kunlarda ishchi kambag'allar hokimiyati qurilganliqdan, arzimagan narsa bahonasi bilan o'ldirish tirgizish ishlarini, insonning eng ulug' huquqlarini inkor qilib, o'ng so'lini ajrata olmagan ishchi qo'shchi qo'llariga topshirmish edilar. Xalq ichida oz ko'p tushunarlik, ko'zga ko'rinarlik, borliq kishilar inqilob dushmanlari hisoblanur edi. Ularcha haqsiz deb tanilgan odamlar jazoga tortilishi uchun, u kundagi hokimlar oldida u bechoralarning o'zlaridan boshqa hech qanday guvoh-ibot kerak emas edi. Mana shuning uchun uning so'zidan menga ham biroz tashvish tushgan bo'lsa ham, es topgan kunimdan boshlab, har ish Allohdan iznsiz bo'lmaydi degan ishonchim borlig'idan o'ziga topshirib, bu ishning sababiga kirishdim. Shundoqki, choy qaynashi bilan: "Qani, mirzalar, choy ichib olaylik, biz bo'lsak qo'lingizda turibmiz", degan bo'lib, darhol xurjundagi yog'liq kulcha, moyliq qazi, meva chevalarni chiqarib dasturxoniga to'qdim.

Ilik uzilgan ko'klam vaqti edi. O'zlari och bo'lsa kerak, bo'ri qo'yga tekkandek taomga hujum boshlab yeyishgani turdilar.

Qonishgandan so'ngra: "Xo'sh, endi so'rashib-tanishaylik, qayoqdan chiqdingiz, qayoqqa bormoqchisizlar?", deyishdi. Men ham to'g'risini so'zlab:

"Qo'limizda hech qanday qog'ozimiz yo'q, hozirgi zamonni ko'rib turasiz, o'zimizdan cho'chigan kishilarmiz, chegaradan o'tib, Koshg'arga bormoqchi bo'lamiz", dedim. Mening bu so'zlarimga ishonib, boshqa gumon qilmagan bo'lsa ham, otkaz mollar bormi xayoli bilan bizga qarab: "Mehmonlar, xafa bo'lmanglar, qonun bo'yicha xurjunlarni qarashimiz kerak", deb menikidan boshlab qaragan edi, qo'lga kitob chiqdi. Boshqalarnikini ham ko'rganday bo'lib, so'ngra aytdi: "Sizlar yaxshi kishi ko'rinasizlar, barimiz musulmon bolasimiz, buning ustiga qo'linglardan non yeb, tuz tatib qoldik. Bizning boshchimiz o'ris, sizlarni ko'rib qolsa, Noringa qaytarib haydashdan tortinmaydi. Endigi bizning yordamimiz shulki, bu cho'ng yo'lni qo'yib, haligi yo'linglarga kirsanglar Beloshuv orqali o'tib, chegara soqchilaridan besh chaqirim yuqori Toshobodga tushasizlar", deyishdi.

Biz uchun 6u kabi g'amxo'rlik qilishini undan kutmagan edik. Bu so'zni anglashimiz bilan uni olqishlagan holda orqaga qaytib, Qo'shmoq hojimi boshchiligi ostida yo'lga tushdik. U yerda peshin nomozini o'qib o'tlangan edik. Ikki tog' orasidan suv bo'ylab yurganimizcha uch to'rt soatlardan keyin Beloshuv dovoniga yetib keldik. Qarasak, dovon o'rtasida bir chaqirimcha yer oppoq qor bilan qoplangan bo'lsa ham, narigi kun chiqar tomoni ko'rinish turardi. Biroq ko'klam vaqti kelib, qor yumshab qolganlikdan, ayerga ot salsak, qulog'igacha qorga ko'milib, bir bosim olg'a yurishga yo'l topolmadik. Endi bir yokdan kechqurungi tog' izz'irin sovuq'i suyagimizdan o'tib borayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, tun qorong'usi yaqinlashmoqda edi.

Buni ko'rgan men: "Bu yo'limiz kelishmadi, tun bo'yi qorong'uda sovuqqa qolib, bir xatarga uchramaylik, qaysak qanday bo'lar?", desam, Qo'shmoqhojimi: "Hay taqsir, hammadan qaytishimiz xatarlikdir, tog' to'lgan yo'lto'sarlar ichidan o'tishimiz kerak. Har qanday bo'lsa ham orqaga qaytmaylik", deb so'z talashib, ko'z jaldirashi ustida turgan chog'imizda, dovonning tepasidan bizga qarab kelayotgan bir kishining qorasi ko'rindi. Hizr ko'rganday, uni intizorlik bilan kutib turdik. U kishi bilan ko'rinish holimizni aytdik. Agar yo'l topib bizni dovondan o'tkazib qo'yar ekan, ellik so'm berishga va'da berdik. Bu kishi o'zi yayov bo'lgani ustiga, kech kirib tun qorong'usi tushkanlikdan: "Borar joyim olis edi, yo'lda qiynalib qolaman", deb ijrg'angan bo'lsa ham, aylanib-o'rgilib uni ko'ndirdik. "Qani bo'lmasa turinglar!", deb bir otni yetaklaganicha, oldimizga tushdi. "Qayoqdan yo'l topar ekan?", deb qarab tursak, qor ustidagi eski yo'lni qo'yib, tog' bag'ridagi yalama muzga ot solgan edi, oyog'i toyib yumalaganicha besh o'n quloch tubanroqda yotgan qalin qorga ko'mildi. Ming turlik mashaqqat bilan uni chiqarib olgandan so'ngra, boshqaroq yerdan yo'l topib barimiz salomat o'tdik. Qo'lidagi tayog'ini sancha sancha eski yo'l iziga tushdi. Bizni ergashtirganicha o'zi yayov, biz otliq yurganimizcha eson omon dovondan oshirib qo'ydi. Suyinganimizdan va'dalashgan aqchani oshig'i bilan berib, uni qaytardik. Tun qorong'usi bosib, yurar yo'limiz anchagina qo'rong'ulashib qoldi. Dovondan qutilgach bel oshib, ikki tog' orasidagi uzun o'zanga tushdik. Usti qor, muz bilan qoplangan bo'lsa ham, ostida suv oqayotganligi sezilib turardi. Tun qorong'usida yo'l boshchimiz yo'qligidan dahshatga tushib, izz'irin sovuqqa qolib ketayotganimizda, "yilt" etib uch to'rt yerdan o't yorug'i

ko'rinishga boshladi. Ko'zimiz unga tushishi bilan yo'qolgan moli oldidan chiqqan kishiday barimiz quvonishib ketayotganimizda, birdaniga muz yorilib, belimdan suvga botib qoldim. Yo'ldoshlarim hay-haylashib yurib, meni suvdan chiqarib oldilar. Qo'njimga suv to'lib, egin boshlarim butunlay ho'l bo'lgan edi. Yaxshiyamki, qo'nol'guga kelib qolgan ekanmiz.

Chiroq yonib turgan uy ustiga kelib: "Mehmon keldi, kishi bormi?", deyishimiz bilan uch to'rt odam yugirishib chiqishdi.

Qarasam, o'z mahallamiz Beshkaram saroyidagi tanish savdogar yigitlar ekan. Meni ko'rishlari bilan shoshilishgan holda o't ustiga kirgizib, ho'l kiyimlarimni yechirishganlaridan so'ngra, pishib turgan taomlarini qo'ydilar. O'z uyimizda o'tirgandek suyunishib, Toshobod saroy qoshida tikilgan ko'chmanchi qora uyda, o'rtada osilgan cho'ng qozon ostga yoqilgan ulug' olov gir to'garagida, turk ulusidan tiniq ko'ngilli, kular yuzli, to'g'ri so'zli qirg'iz, uyg'ur yigitlaridan qo'shma bir to'p kishi bo'lib o'ttir-dik. Kun sovuq, qornimiz och. Hay, o'sha kuni yegan tamoqning totig'i, oradan 46 yil o'tibdir, haligacha ko'nglimda saqlanib turibdi. Shunday qilib, u kechani do'st uyida yotganday ko'ngil xushi bilan o'tkazdik.

Ertalab turganimizda qarasam, eskidan qolgan Toshobod degan tarixiy saroy oldiga qo'ngan ekanmiz. Buning birinchi binosi Koshg'ar hokimi Muhammadxon tomonidan qurilmish edi. Bunisi esa, shayboniylardan 1006 hijriyda vafot topgan Buxoro podshohi mashhur Abdullaxonning zamondoshidir. Sharqiy va G'arbiy Turkiston savdo tijorat karvonlarini qaroqchilar hujumlaridan saqlash uchun, har ikki hukmdor o'zaro kelishib, shu o'rinda kuzatuvchi askar qo'ymish edilar. Buning qanday natija berganligi ma'lum emasdir. Bu yerdan men o'tgan vaqtda hech nar-sa qolmagan bo'lsa ham, oldi tomonidan kirish eshigi ustiga bir ikki gazlik taxta toshlar qo'yilgan va o'rtadagi uzun yo'lkaning har ikki yog'iga solingan qirqtacha kelgudek gumbazli uylarning belgilari bo'lib, qibla tomonida yuz kishi yotqudek mehroblik uy, usti o'yilgan katta gumbazi bilan turgan edi. Shularga qaraganda, bu bino o'z vaqtida anchagina hashamatli qurilish bo'lgan bo'lsa kerak.

Yana o'z so'zimizga kelaylik. Ertasi barimiz, o'n kishicha bo'lib, Toshobod dovonidan oshib, Chodirko'l bo'yiga tushdik. Bu bosh oyog'i ko'rinib turgan, aylanasini o'ttiz-qirq chaqirim kelgudek, kichikroq ko'l ekan. Yo'l yaqiniga qarab yangidan eriy boshlagan ko'l muzini kesib o'tib, To'raqot saroyiga tushdik. Bu yerda, saroychi bir uylik uyg'urdan boshqa, hitoy hukumati tomonidan qo'yilgan hech kishi yo'q edi. Bir kecha yotib, ertasi Koshg'ar chegarasida To'yuntepa degan joyga kelganimizda yo'limiz ikkiga ajradi.

To'g'ri kesak Chaqmoq qorovul o'rni bo'lib, yo'l tekshiruvchi xitoylar shu yerda turar ekanlar. Shuning uchun biz uch kishi boshqa yo'ldoshlarimiz maslahatlaricha, so'l qo'l tomonga burilib, Qoratepa dovoniga qarab yo'l ol-dik. Dovon ostiga kelganimizda, 1800 yillarda Koshg'ar hokimi marhum Yoqubbekdan qolgan qorovul qo'rg'oni yonidan o'tishga to'g'ri keldi. Oradan uzoq davr o'tmaganlikdan qal'a binolari hali ko'p buzulmagan edi. Bu haroba ko'zimizga ko'rinishi bilan ikki Turkistonning ilgarigi tarixini ko'nglimdan kechirib, endigi qayg'ulik hollari ustida uzoq o'ylanib to'xtalдим. Ko'ring o'g'uz, uyg'ur kabi qahramon turk ulusi bolalarini! Ongsizlik, bilimsizliklaridan bugungi kunda qo'loyoqlariga qullik asirlik kishanlari solingan holda, insoniy huquqlaridan butunlay ajragandirlar. Bosqinchi dushmanlari hisobiga, o'z ona Vatanlarida turib, qandayin xor zorlik bilan hayvonlarcha erk ixtiyorsiz, majburiyat qamchisi ostida ishlab turibdilar

Ulug' qudrat egasi Allohdek xudosi bor, butun olamga rahmat keltirgan Muhammad alayhissalomdek yo'l boshchisi bor, xudo qonuni bo'lgan Islom dinidek dini bor musulmonlarning bu kabi xorlikka qolishlari, Qur'on hukmiga ko'ra mumkin emasdir.

Chunki Qur'onning aytishicha, Islom dini ilohiy bir qonundir, buni to'lig'i bilan amalga oshiruvchi musulmonlar har ikki dunyo davlatiga, albatta, ega bo'ladilar. Bu so'zning haqligiga hech shak yo'kdir. Islom davlatining avvali, ayniqsa, hazrat Umar davridagi islomning shon shavkati bu so'zni aniq isbotlaydi. Turkiya sultonlaridan Sulton Sulaymon davrida deyarlik butun Ovrupo hukumatlari islom podshohining buyrug'iga bo'ysunmish edilar. Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam: "Bu ummatim avvalda nima bilan ko'tarilgan bo'lsa, oxirida ham shu bilan ko'tariladi", dedilar. Ma'lumdirki, Rasululloh davridan boshlab, islom taraqqiyoti davomida islom podshohlari oldida, Qur'on hukmi birinchi qo'llanma bo'lmish edi.

Endi yuqoridagi so'zlardan ochiq ma'lum bo'ldiki, ilm-hunardan orqada qolib, boshqalar oyoq ostida ezilgan musulmonlar Kur'on hukmini amalga oshi-rolmay, haqiqiy islomiyatdan bahra topmagan ekanlar. Yo'q esa, Qur'on hukmlari, asosan, uch ishga to'xtalmish:

1. ittifoqlik;
2. zamonaviy ilm-hunarni o'rganib, har ishning sabablarini imkoniyat boricha to'liqlash;
3. dushman qarshisida o'limdan qo'rqqmaslik.

Mana shu uch narsaga hayot olamida har kim ega bo'lar ekan, o'z Vatanlarini, butun insoniy huquqlarini bosqinchi dushmanlar hujumlaridan, albatta, saqlay oladilar.

Afsuski, biz yaqin o'tmishimizda ham jirkanchli ittifoqsizlik sababli o'z davlatimizdan ajradik. 1840 yillardan boshlab ruslar O'rta Osiyoni istilo qila boshladilar. Bu yerda uchta xonlik bor edi: Buxoro amirligi, Xo'qand va Xiva xonliklari. Ovrupoda ilm madaniyat taraqqiy qilib, butun insoniyat olamiga uygonish yo'edusini socha boshlagan bir davrda bu xonliklar xurofot botqogiga botib, johiliyatning nihoyatiga yetgan edilar. Ne qobiliyatlik Vatan o'g'lonlari o'zlarining aziz umrlarini Buxoroning qadimgi eski madrasalarida arabiy, forsiy tillarni o'rganish bilangina o'tkazdilar.

Forobiylar, Ibn Sinolar chiqqan bu ulug' Vataning va millatning kelgusi istiqboli uchun hech kim qaygurmash edi. Shunday ahvolda bo'lishlariga qaramay, ittifoqsizlik balosining eng yuqori bosqichiga yetganliklarini ko'rsatib, dushmanga qarshi birlashish o'rniga doimo o'zaro nizo va qon to'kishlar bilan shugullanib keldilar. Inqiroz bo'lish oldida turishlariga qaramay, ilmsizlik natijasida, buning oldini olish uchun qo'llarida bor imkoniyatdan ham foydalanolmadilar, keraklik sabablarini qilmadilar. O'qish o'qitish ishlari o'rta asrdagidan farqi yo'q edi. Yetarlik iqtisodiy boylik mavjud bo'la turib, davlatning mudofaa ishlariga hech qanday ahamiyat bermadilar. Askariy tartib shu eski usulda bo'lib, nizomiy tartib kirgizilmagan va zamonaviy qurollar yo'q edi.

Bunday ongsiz hukumatning inqi-roz bo'lishi tabiiydir. Bular Vatan va millat ol-dida eng kechirilmas jinoyatchi odamlar, chunki davlatlarini inqirozga, millatlarini qullikka, Vatanlarini xorlikka olib keldilar. Qani, Kur'on hukmiga ularning amal qilganliklari?

Yana o'z so'zimizga qaytaylik. Shu bilan Qoratepa qo'rg'onidan o'tgandan so'ngra dovon ustiga qarab tirmashdik. Ba'zi bir tog'larda tutaklik (ciyrak, kislorodi kam) havo borligini xalq og'zidan eshitgan bo'lsam ham, o'zim ko'rmagan edim. Yo'lning qiyinligi, tog'ning tikli-gidan ot ustida turolmay, hammamiz otlarimizdan tushib, yayov yurishga majbur bo'ldik. Biroz yurganimizdan keyin yuragimiz urib, suvlig'imiz (tomog'imiz) qisila boshladi. U tog'larda tutak borlig'idan xabarimiz bo'lmagani uchun tibbiy tomondan uning chorasini oldinroq ko'rmagan ekanmiz. Yigitligim to'liq, tanim sog' tutagi yo'q tog'larda takadek sakrab yurgan kishi edim. Bu yerda esa bir qadam yuqori bosishga hech qaysimizda quvvat qolmaganligidan ot quyrug'iga osilishib, ming turli qiyinchiliklar bilan zo'rg'a dovon ustiga chiqdik. Qarasak, dushmanga qar-shilik ko'rsatish uchun tog' cho'qqisidagi qisq joyga ilgari ham cheb (chegara, post) bog'lamish ekanlar. Dovon oshib, tutakdan qutilgach, tog' tagida ko'rinib turgan qirg'iz Solmirza saroyiga kelib qo'ndiq. Ertasi bu yerdan o'tlanib, shu yurganimizcha yuz chaqirim kelgudek Oyoq, Chanaq,

Azg'an cho'llaridan o'tib, kun bota Og'u kentining to'shiga keldik. Yo'l usti bo'lmagach, u joyni oralab o'tish bizga to'g'ri kelmadi. Bu yerdan o'tib, bir oz yurganimizdan so'ngra yiroqdan quyuq qora daraxtlar ichida ko'ringan Ostinortish yurtining eng boshidagi Chitolcha kentiga kirdik. Biriga biri tutashgan kentlarni oralab yurib, tun o'rtasi bilan yo'ldoshimiz Qo'shmoq hojim uyiga yetdik. Koshg'ar, Yorkent, Xo'tan shaharlari va Xitoy tuprog'idan Gansu o'lkasi ham, 95 96chi hijriyda xalifa tomonidan yuborilgan islom mujohidlaridan Qutayba ibn Muslim qo'lida fath bo'lib, islom diniga kirmish edilar. Lekin islom dini hali Oltishahar o'lkasida butunlay o'rnamashmay turib, islom askari teskari qaytishga majbur bo'ldi, chunki Bag'doddagi ibn Abdul Malik xalifa bilan Qutayba ibn Muslim oralari buzilmish edi. Shuning natijasida qaytgan askar Farg'onaga kelgach, urush boshlanib Andijon shahridan 25 chaqirim kun chiqish tomondagi So'pi qishloq yaqinida, ilgari Farg'ona markazi Xalich shahri oldida, o'z askari tomonidan Qutayba ibn Muslim o'ldiriladi. Shu kunlarda ham yerlik kishilar Xalichni Qutayba mozori (Qilich mozori) deb ataydilar. Rasululloh tomonidan Sayfulloh Alloh Qilichi nomini ko'targan islom qo'mondonlarining eng birinchisi mashhur Holid ibn Validdan so'ngra birinchi darajali atoqlik fotih Xuroson, Buxoro, Samarqand, Farg'ona, Koshg'ar, Xo'tan, Gansu, to Chin markazigacha islom futuxotini yetkazgan shundayin qahramon qo'mondon Qutayba, ittifoqsizlik shumligidan shu kabi fojiaga uchradi. Muso ibn Nasr, Toriq ibn Ziyod (Milodiy 710 yilda bu buyuk islom qo'mondonlari o'z askarlari bilan Gibraltar bo'g'ozini orqali o'tib Ispaniya, Portugaliya va Janubiy Fransiyani zabt etadilar. Keyinchalik bu ikki qo'mondon o'zaro hasadlashib qolib ittifoqlari buzilishi natijasida g'arbdagi islom futuxoti to'xtab qoladi) 6u qo'mondonlarning hasaddan chiqqan ixtiloflari, g'arbdagi islom futuxotlariga qanday to'siqlik qilgan bo'lsa, bularning ham o'zaro hasadlik yog'iy bo'lishlari sharqda islom dini tarqalishiga undan ham ortiqroq zarba yetkazgan edi. Uning natijasida markaziy shaharlarda yangidan tarqalmoqda bo'lgan islom dini to'sqinlikka uchrab, bir ikki asr orqaga chekindi.

Bu orada Movarounnahr o'lkasida adolatli Somoniylar davlati qurilib, bu muborak davrda ilm madaniyat, islomiya yangidan rivojga kirishib, buning soyasida Forobiy, Beruniy, Ibn Sino kabi asarlari butun dunyoga tarqalgan olimlar vujudga chiqdilar. Ana shu davrda Erondagi islomdan ilgari Qiyoniy podshohlaridan Kaykovuz, Xisrovlar zamondoshi Do'kuxon naslidan Sotuq Bo'g'roxon Koshg'ar, Bolosog'un va umumiy Turkistonga xon bo'lmish edi. Somoniylarga, ya'ni ulardan Nasr Somoniy davlatiga chegaradosh bo'lganlikdan, u otasidan yoshirinchilik islom diniga kiradi. So'ngra Xo'tan o'lkasi atrofi bilan butun Uyg'uriston xalqi, bu xonning himmati orqalik islom dinini qaytadan qabul qiladilar. Birinchi islom ochgan Qutayba ibn Muslim bo'lsa ham, ikkinchi islom ochib, uni o'rnatuvchi Sotuq Bo'g'roxon bo'ldi. Tarix hijriyaning taxminan 380 yillarida vafot topib Ostinortishda ko'milmishdir.

Yana o'z so'zimizga kelaylik. Shunday qilib, Ostinortishda yo'ldoshimiz Qo'shmoq hojim uyida ikki kun dam olgandan keyin Koshg'ar shahriga tushmoqchi bo'lib yo'lga chiqdik. Kun issig'i ustiga chang tuproq ichida qirq besh chaqirimcha yo'l yurib, shahar ichiga kirib bordik. Bu yerlik kishilardan To'qmoqqa qatnab turgan savdogarlar ko'p bo'lganligidan tanish bilishlarimiz ko'p bo'lsa ham, ular uyiga tushmasdan Yorbog' darvozasi saroyida bizni kutishib turgan To'qmoqlik yo'ldoshlarimiz ustilariga tushdik. Shu kunlarda, ya'ni 1920 milodiy yili, ichki, tashqi dahriylar birlashib, chirigan amir davlatini ag'darib, Buxoroni bosib olmiş edilar. Farg'ona shaharlarining har birida butun qishloq xalqlari qo'zg'alib, "bosmachi"lar nomidagi qo'zg'olonchilar bosh ko'tardilar. Natijada begunoh xalq boshiga qiyomat qo'pmish edi. Bulardan vatanparvar, ongli va ilg'or fikrlik boylar otilib, chopilib, o'liklari ohak suviga tashlandi. Qolganlarning ko'p qismi o'limdan ortiq qiynov turmalarida uzoq yotqizilgandan so'ngra, yiroq yerlarga surgunga yuborilib, eng og'ir ishlarda ushlanmiş edilar. Ularning oldi yigirma besh, eng keyini o'n yilga surgun bo'lganlikdan, yuzdan biri qaytib kelgan bo'lsalar ham, u yerda salomatliklari buzulganligi sababli, kelgan so'nggida yashovchilar soni juda oz ko'rinish edi.

Rusiya tuprog'idan ko'tarilgan fitna vulqonlari butun mamlakat bo'ylab alanga olib, uning uchqunlari chegara tashqarisiga ham tushgan edi. Men shundayin og'ir ahvol, qiyin kunlarda chuqur fikr, katta umidlar bilan Koshg'arga kelmish edim. Qarasam, bu yerdagi ongsizlik, ilmsizlik balosi bizdan yuz daraja ortiq ekan. Buni ko'rgach, o'ylagan rejam buzilib, o'zim hayronlikda qoldim. Bo'lmasa shu kunlari, Koshg'arda oyat hadis tafsiri, har turli diniy ilm o'qituvchilari yuzlab, o'quvchilar esa necha minglab topilur edi. Butun O'zbekiston, Qirg'iziston shaharlarini qoplagan uyg'ur savdogarlari bu yerlarda bo'lib o'tgan, bo'layotgan xalq ustidagi dahshatli ishlarni ko'zlari ko'rib, o'zlari ham tortmiş edilar. Minglab eshitgandan, bir marta ko'rganning ta'siri ortiq bo'lishi kerak edi.

Endi shunisi qiziq, eng hayron qolurlik ishdurki, uyg'urlar qon qarindoshlari o'zbeklar boshiga kelgan shundayin ulug' ofat balolarni ko'ra-bila turib ongsizlik, ilmsizlik kasofati sababli bundan ta'sirlanib qilchalik ibrat olmagan edilar. Chunki, bu shum maslak rivojlanishiga ikki narsa, ya'ni kambag'allik va ongsizlik bo'lishi, albatta, shartdur. Bular esa Rusiya tuprogida, ayniqsa Sharqiy Turkiston va Xitoyda to'lshi bilan topilganlikdan, dahriylar bundan foydalanib, shu buzuq maslaklarini bu joylarda rivojlantira oldilar. Natijada qurol kuchi bilan majburiyat orqali xalq bo'yniga yuklanib, shu kungacha tushurolmas ogir yuk bo'lib ortilib qoldi. Endi bu yerda qancha turgan bo'lsam, menga hamkor bo'lgudek, kelajak uchun qayyurgan bir kishini bo'lsa ham ko'rolmadim.

Onggi ochilmagan, bilimsiz bir millat o'z dushmanlari oldida qushxonaga haydalayotgan bir to'p hayvondan hech qanday ayirmasi yo'qdir. Insonning o'ziga eng yaqin halokatlik dushmani ongsizlik, ilmsizlikdir. Shunga ko'ra Alloh taolo Qur'onning birinchi surasini o'qish, uqish, bildirish, yozish kalimasi bilan boshlamish edi. Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam erkak ayol, o'gil qiz demay butun ummatlarini ilm o'qishga buyurdilar. Kerakligicha din ilmini o'qish hammaga farz bo'lganidek, o'z hukumatini, Vatanini va millatini saqlash uchun zamonaviy fan ilmini o'qib bilishlik ham farzdir. Bu esa Kur'onda xudo tomonidan "Va a'iddu va lahum man quvvatin mastata'tum" oyati bilan ochiq buyurilmishdir. Ma'nosi: "Dushmanlarga qarshi qo'linglardan kelguncha qurol kuchi tayyor qilinglar", demakdir. Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam: "Alo innal quvvata arramyu", deb uch qaytarib aytdilar. Ya'ni, "hushyor bo'linglarkim, albatta kuch quvvat dushmanga o'q otmoqdir", dedilar.

Bundan 1380 cha yillar ilgari aytgan so'zlari qanday to'g'ri ekanligini hozirgi fan ilmi ochiq isbotlab, o'z ustimizda tajriba o'tkazdilar. Endi o'tmishdagi ishlarimizdan o'kinib o'ttirish o'rniga, ulardan ibrat olib, kelajagimiz uchun hozirlik ko'rishimiz kerakdir. Chunki ikki Turkiston bolalari ikki ajdarho ogziga yutilish oldida turibdilar. Bundan qutulishning birdan bir chorasi esa zamonaviy ilm fan bilan to'liq qurollanib, buning ustiga milliy hislaridan ajralmay o'z ona tillarini jon o'rnida asrashlari lozimdir. Bu o'rinda nega "milliy his" dedik, "diniy his" demadik? Buning sababi esa dahriylar hukumati qurilgandan boshlab butun diniy maktab va madrasalar yo'qotilib, keyingi ta'lim-tarbiya ishlari dinsizlik asosiga qurilmish edi. Shundan buyongki maktab bolalarimiz diniy tarbiya ko'rmaganlikdan musulmonchilik yo'llarini yaxshi taniyolmay qoldilar. Shunga ko'ra Vatan bolalariga diniy tarbiyat to'silgan bo'lsa ham, endi o'z milliyatlarini saqlash uchun til tarbiyatlaridan sira ajramasliklari kerakdir. Chunki har qanday bir millat o'z dinidan ajragani ustiga o'z tilidan ham quruq qolar ekan, uning milliyati yutilib, hayoti munqariz (inqirozga

uchragan, inqirozli) bo'ldi demakdir. Bunga qaraganda shu kunlardagi Chiqish (Sharqiy) va Botish (G'arbiy) Turkiston bolalarining, ayniqsa Uyguristonning kelajagi shu dahshat ostiga tushganligi shubhasiz ko'z oldimizda ko'rinib turibdi. Demak, har ikki Turkiston xalqi ongsizlik, ilmsizlik kasofatidan shu kabi qulay sharoitlar bo'la turib ham, bulardan o'z vaqtida foydalanish yo'llarini topolmadilar. Ochiq bir maqsadni o'z oldilariga shart qilib qo'yib, tashkiliy ravishda ish olib borish uchun harakat qilgudek birorta odam yo'q edi. O'zlarining kelgusi istiqbollari uchun hech kim qaygurmas edi. Chunki, bu bechora xalq xurofot zulmati, johiliyat botqogiga butunlay botgan edi. Bunga o'sha davrdagi muhit aybdordir. K,ur'onning "Qul hal yastavillazina ya'lamuna vallazina la ya'lamun", ya'ni "Bilganlar bilan bilmaganlar har to'grida teng kelolmaydilar" degan hikmatlik so'zini, albatta, amalga oshirish kerak edi.

Nima uchun keyingi asrlarda Turkiston xalqi bunday johiliyat botqogiga botdi? Buning bosh sababi dinni asosi bilan tushunmagan ilm-madaniyat dushmanlari hokimiyat tepasida bo'ldilar. O'zlarini din homiyolari deb e'lon qilib, xalqni ma'rifat nuridan mahrum, zamonaviy fanniy ilmlardan butunlay yiroq tutdilar. Chet davlatlar bilan aloqa boglamadilar, o'qish o'qitish ishlariga hech qanday ahamiyat bermadilar. Shuning uchun Turkiston xalqining ichida uygonish, fikr ochilish va bor sharoitdan foydalanish imkoniyatlari bo'lmadi. Davlatning inqirozi, millatning ongsizligiga shu johillar sababchidir.

Endi bu umidsizlanganim so'shtida Afg'oniston, Hindiston chegaralari bo'shligidan foydalanib, u tomonlarga o'tishimni o'ylagan bo'lsam ham, yolg'iz bosh qayg'usida bola chaqalardan ajrab, suyukli Vatanimni dushman qo'lga tashlab ketishni o'zimga loyiq topmadim. Ayniqsa, yo'ldoshlarim tungonlar ichida jonfido shogirdim Dovudhoji mendan ajramasga shart qilib, qolishimga qattiq qarshilik ko'rsatmish edi. Buning ustiga, Vaqtlı Kerenskiy hukumati qurilgan so'nggida Farg'onaga muxtoriyat berilib, uning o'n ikki kishidan iborat Muvaqqat hukumati tarkibiga polyak musulmonlaridan bo'lgan Og'ayev ismli bir yurist ham a'zo saylanmish edi. Muxtoriyat Millat majlisi a'zolaridan biri esa akamiz Olimxonto'ra janoblari edi. Bu ishga tishitirno'g'i bilan qarshi turishgan bolsheviklar, musulmonlarning eng kekchil dushmanlari sanalgan armanilardan to'plangan askarlarni to'liq qurollantirib, xalq ustiga keltirdilar. Bularning boshchi qo'mondonlari esa turk qoniga chanqagan, qonichkich Dashnoq firqasining a'zolari bo'lganlikdan Xo'qand shahri ustida ko'rsatgan vahshiyliklari o'rta asr yirtqichlaridan Chingiz dahshatlarini unuttirmish edi.

Ongsiz xalq buni unutgan bo'lsalar ham, dushman suqqon nayzalarining zarbalaridan yuraklari parchalanmish, ko'z qonlari bilan ko'ngil sahifalariga dahshatli zulm xatlarini yozmish tarixchilar, bu kabi fojialarni hech qachon unutmaydilar. Xalq ko'zini qo'rqitib, ularga dahshat solish uchun, bir tomondan, otish chopish boshlangan bo'lsa, ikkinchi yoqdan, o't qo'yib, butun shahar bozor rastalarini kuydirmish edilar. Bu voqeadan besh olti yil keyin Xo'qandga borganimizda buzilib vayron talqoni chiqqan ko'p imoratlarni, kuydirilgan bozor rastalari o'rnida to'dalanib yotgan hisobsiz kulturepalarni ko'zimiz ko'rdi.

Mana shu Ho'qand (Turkiston) muxtoriyat hukumati a'zosi Og'ayev, yuqorida aytganimizdek, polyak musulmonlaridan edi. Chor hukumati yiqilgan so'nggida Polsha boshliq butun Boltiqbo'yi millatlari o'z huquqlariga ega bo'lib, muxtoriyat olmish edilar.

Bunga tushunib haq talab qiluvchi va ham bu ishni boshqaruvchi bizning o'lkamizda kishilar kamligini bilgan musulmon ziyolilarining diniy hislari qo'zg'alib, Turkistonda qardoshlarining birinchi martaba yangidan qurilayotgan yosh davlatlariga yordam yetkazish uchun u kishini yubormish edilar. O'zi yurist bo'lib, chor hukumatiga qarshi musulmon polyaklarining milliy inqilobchilaridan edi. Ho'qandga kelishi bilanoq oz ko'p tushungan kishilar buni takdirlab, yangi qurilayotgan milliy muxtoriyat hukumati raisining o'rinbosari saylamish edilar.

Bu kishi butun ishlarni tartibga solib endigina ishga kirishayotgan chog'ida, balo qazodek kelib bolsheviklar bosdilar. Qochishga ulgurgan kishilar qutulgan bo'lsa ham, ulgurolmagan a'zolardan qo'lga tushgan baxsizlar ham oz emas edi. Ana shu biz baxsizlarga yordam berish uchun oilasi, Vatani, balki butun baxti taxtidan kechib kelgan polshalik din qardoshimiz yerlik baxsizlar qatorida qo'lga tushib, biz uchun qurbon bo'ldi.

Eshitishimcha, bularning vahshiylik maslagidan xabari yo'q bo'lishi kerak. "Butun dunyo bo'ylab har yerdagi insonlar o'z huquqlariga erishayotgan XX asr davrida o'tgan vahshiylarcha otish chopish bilangina ish olib bormasalar kerak, bular bilan ko'rishib so'zlashaylikchi, maqsadlari nimadur? Uni bilaylik", deb yuristik qilib, huquqshunoslik yo'li bilan bu yirtqichlarga so'z o'tkazmoqchi bo'lib, qo'lga tushmishdir. Yo'q esa, boshqa jon qutqazgan "botir"lar kabi fursatdan foydalansa, qochib qutulishi mumkin edi.

Bu qahramon qo'lga olingandan so'ngra shundayin xorlik, zulm ostida turishdan o'limni ortiq ko'rib, ochlik bildirmishki, bu kabi eng so'nggi dahshatlik choradan insoniyat olamida foyda berishi kutilur edi. Bular oldida e'tiborsiz bo'lganlikdan o'n besh kunlab och qoldirilmishdur. Aqli ozib, o'lar holga kelganda boshqa yoqqa olib ketganlar. Undan keyingi taqdiri bizga noma'lumdur.

Insonlar huquqi himoyasi uchun qurbon bo'lib, shundayin olijanoblik ko'rsatgan bu qardoshimizga butun insoniyat tomonidan yo'lqinlik ko'nglimdan chiqargan tashakkurimni bildirgan so'nggida, uning muqaddas ruhiga abadiy rahmatlarimni yo'llayman. Bu kabi insoniyat qahramoni, haqlik qurboni bo'lmish kishining xizmati ko'milib ketmasligi uchun, vijdonim talabicha bu o'rinda oz bo'lsa ham yozib qoldirishni burchim deb bildim.

Yana o'z so'zimizga kelaylik. Endi shuni bilmak kerakkim, Kur'onning hukmiga, Rasulullohning yo'lga yaxshi tushunmay dinga xiyonat qilgan, o'z Vatani boshqalar tasarrufiga qoldirib, ikki dunyosidan ajrab xorlik bilan yashagan yolgon musulmonlardan ilm, fan, madaniyatni o'zlashtirib, butun huquqlariga ega bo'lgan kofirlar, albatta, ortiqdur.

Butun Uyguristonni qoplagan shu o'xshash ongsizlik ofatini ko'rgach, u yerdan umidim uzilib, nochor, yangidan o't olayotgan fitna o'chog'i ichidagi o'z yurtim To'qmoqqa qaytib keldim. Qarasam soyasidan qo'rqan quyondek har yerda qochib pisib yurib kun ko'rayotgan haqsiz kishilar ham oz emas ekanlar. Shular qatorida men ham shahardan chetroq Sho'rtepa degan tungonlar qishlog'ida turib, dehqonchilik bilan kun kechirmoqchi bo'ldim. Marhum otamiz nasihatlaricha imom bo'lishdan saqlanib, bir ikki yil o'z ishim bilan shu yerda kuymanib yurdim. Lekin bu o'lkada qora savodlik yoki savodsiz masjid imomlari bo'lsa ham, dinga asosi bilan tushungan olimlardan birortasi ham yo'q edi. Buning ustiga bolshevik hukumati dinsizlik asosiga qurilganlikdan xudosizlar jamiyati tomonidan har joyda dinga qarshi tashviqot tarqalib, dindorlarga hujum boshladilar.

Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam aytishlaricha, bunday vaqtda olimning sukut qilib qarab turishi o'z diniga xiyonat qilishi demakdir. Bundan saqlanish uchun marhum otamizning "Imom bo'la ko'rma", degan vasiyatlariga qaramay, xalq talabini qabul qilib, To'qmoq shahri katta masjidiga imom bo'ldim. Shu birinchi jum'adayoq minbar ustidan oz deganda bir ming kishiga qarata aqliy naqliy dalillar keltirib, dinsizlikka qarshi o'tkir bir va'z so'zladim. Masjid xalqi bundan ta'sirlangach, dillari erib, ko'zlari yoshlandi. Har joyda "oh voh" tovushlari ko'tarilib, yig'i sig'i boshlangani turdi. Albatta, bunday ulug' diniy jamiyat majlislarida u vaqtning rahmsiz jallodlari uch harfliq GPU kuydurgi josuslaridan so'z tinglovchi bir necha kishilar borlig'i ma'lum edi. Shunday bo'lsa ham biror tomondan bu ishga ochiq ravishda to'sqinlik ko'rilmagach, diniy ruh qizg'inligi bilan o'z ishimda davom etib turdim.

Shu orada 1922 yillar Otboshi Norin qozoq ruslari (kazaklar) tomonidan Bonduruf (aniqrog'i Bondaryov)2 qo'l ostida qattiq bir qo'zg'olon ko'tarilmish edi. Darhol bularga qarshi otlansa otasini ayamaydigan qora turkmanlardan bir bo'luk (polk) qurollik askar keltirildi. Yordam olg'udek tayanchilari bo'lmagan qo'zg'olonchilar bularga qarshi turisholmay, Koshg'ar tomonga chekinishib qochdilar. Bularning kasofatiga To'qmoq, Pishpekdagi boy savdogar va xalq ichida ko'zga ko'rinarlik sakson necha kishini bir kechada bosib, tekshirish surishtirish yo'q, shu kechaning o'zidayoq qo'llarini sim bilan orqalariga bog'lagan holda shahar tashqarisidagi Qorayog'chilik bog'iga olib borib otdilar. Bu gunohsiz mazlumlarni o'ldirish uchun qazilgan chuqur chetiga keltirilgach, otib chopib tashlay berganliqdan ko'plari chalajon edi. Shu yerlik ko'rgan kishilar aytishlaricha, bularning ustilariga jonlari chiqmay turib tortilgan tuproq usti uch kungacha to'xtovsiz lo'millab (lo'mbillab, ko'tarilib-tushib) yotmishdir. Bu kabi yuraklar titrab, jonlar achinarlik, so'zlashga til seskanib, yozishga qalam jirkandarlik bu madaniy yirtqichlarning qilgan vahshiyliklarini yozib qoldirishga majburiy. Chunki tarixda ko'rilgan ishlarning yaxshi yomoni demay, ko'rgan bilgan narsalarning barini qoldirmay qalamga olish tarixchi ustiga yuklangan muqaddas vazifa hisoblanadi. Bu esa dinsiz dahriyalar hokimiyatining boshlang'ich davrlariga xirmondan bir hovuch, dengizdan bir cho'mich kabi ko'rsatgichdir. Bundan maqsad quruq so'z dostoni so'qib (so'zlab, aytib, yozib), hikoya-voqea to'plami yozish emas, balki asl maqsad kelgusi Vatan bolalarimiz bundan ibrat olib, endi kelajakda qanday yashamoq kerak ekanligini bilishlaridir.

Vatan Ahllariga Deganlarim

Tarixning aytishicha, shu Vatanimiz O'zbekiston o'lkasini sharqdan, shimoldan chiqqan balo sellari qoplab, necha martaba harob qilinganligi ma'lumdir. Shuning uchun bizning ilgari porloq madaniyatimiz vayronlikka uchrab, nasllarimiz ham tabiiy o'sishdan to'xtalganligi ko'z oldimizda turadi. Chunki bizga chegaradosh Xitoy xalqi so'nggi hisob bo'yicha yetti yuz millionga yetgan holda biz Turkiston xalqi bularga zamondosh bo'lsak ham, nega bularning yuzdan biricha bo'lib, shu kunga dovur o'n millionga yeta olmadik? Buning sabablarini har yoqlama tekshirib ko'rilganda turlicha bo'lib chiqishi ko'ngilga keladi. Lekin o'tgan ulug' faylasufarning aytishlaricha hamda tarixiy tajribalarning ko'rsatishicha, qaysi bir millat o'z milliy davlatidan ajrab, uning hukumati yo'qolar ekan, hukumat egasi bo'lgan kelgindilar hisobiga yil sayin nasllari ozayib borib, eng so'nggida butunlay yutilib ketishi tajribada ko'rilmishdur. O'z hokimiyatidan ajradi demak inqirozga yuz tutdi demakdir. Shu sabablik dunyodagi ongluk, madaniy millatlar o'z hokimiyatlarini saqlash uchun necha millionlab qurbon berishga tayyordirlar. Holbuki, har bir millatga Iymon islomini saqlash Kur'on hukmicha qanday farz bo'lsa, shu o'xshash o'zligini va o'z millatini saqlash undan ham farzroqdir. Chunki payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallam qaysi bir kishi o'z otasini tashlab, boshqa birovning bolasiman desa yoki bir millat tili, dini, rasm odati boshqacha ikkinchi bir millatga yutilsa, mana shunday ishga norozilik bildirib, ularga la'nat o'qidilar. Milliy hissini yo'qotib, o'z millatidan ajrash Qur'on hukmi bo'yicha haromdir.

Yer usti uchmohi (jannati) bo'lgudek, jannat kabi noz ne'ematlik, yaylovlari ko'p, oqar suvlari mo'bi, bog bo'istonlik go'zal Vatanimiz O'zbekiston o'lkasi atrofimizdagi ochko'z ganimlar tomonidan har vaqt hujum ostida bo'lib turganligi mashhur tarix kitoblarida yozilmishdir. Xozirgi kunimizdan 780 yillarcha avval dunyoga dahshat solgan o'rtta asr yirtqichlari, quyundek qoplagan Chingiz askarining birinchi zarbasi biz Turkiston ulusining ustiga tushgan edi. Yer yuzi insonlari uchun yaxshilik kutilgan yigirmanchi asrda chiqqan bolsheviklarning birinchi navbatdagi ogir zarbalariga yana biz Turkiston musulmonlari uchradi. Chunki, yuqorida aytilganicha, bu madaniyat davrining totliq yemishlaridan foydalanib, dunyo insonlari o'z huquqlariga butunlay ega bo'ldilar. Va ham bu orqalik ilm, madaniyat, hunar-sanoat yer yuziga tarqalib, Afrika cho'llarigacha kira boshladi. Bizlardan boshqa har yerdagi ozu ko'p millatlar esa Vatan bosqinchilaridan qutulib, o'z erklik milliy hukumatlarini qurib oldilar.

Biz bo'lsak, haqiqatda bolsheviklar hukumati qurilgan kundan boshlab yolgiz milliy, diniy, vataniy haqlarimiz emas, balki insoniy huquqlarimizdan ham butunlay ajragan so'nggida erksiz hayvonlar qatorida ishlamoqqa majbur bo'ldik. Bir millatning o'z huquqlari butunlay o'z qo'liga topshirilmagach, O'zbekiston oti qogoz ustida yozilishi bilan yoki boshqalarning yukini ko'targan, aravasini tortgan eshak otlardek birmuncha o'zbek nomidagi vijdonsiz, quruq haykallarni o'z maqsadlarini o'ziga keltirish uchun o'rindiq ustiga o'tirtirgizib qo'yish bilan u millat qanday ozodlikka chiqdik deya oladi? Balki, bunday millatlar shu kabi xiyonat pardalari ostida butun hissiyotlaridan ajragan holda yem bo'lib yutilib, oxiri inqiroz chuquriga yuztuban yiqilib halok bo'lishlari shubhasizdir.

O'tmishdagi O'zbekiston o'lkasida ming yillar davom etgan mustaqil davlatimizdan 1865 yili chor Rusiyasining bosqinchiligi natijasida ajragan bo'lsak ham, boshqa ishlarimiz o'z qo'limizda edi. Buning ustiga Buxoro, Xiva hukumatlari 1920 yil o'rtalarigacha saqlanib qolmish edilar. Butun sharoit o'rtalarida bo'lturib, ongsizlik ofati, siyosat ko'rligidan yuzlarcha yillab kutilmoqda bo'lgan bu kabi qulay fursatni bekorga o'ldan chiqardilar. Yov'iq esa bu ikki o'lka birlashib, uning ustiga xalq boyligi va yer boyligi o'zishlar ekan, Vatanimiz Turkistonda milliy va madaniy kuchlik bir davlat qurish qobusi kelmish edi. Biroq baxtimizga qarshi bizda mudofaa quvvati yov'qligidan o'z yerimizda garib bo'lib, o'z merosimizga ega bo'lolmadik.

Endi bu o'rindagi mudofaa quvvati nimadan iborat ekanligini o'quvchilarga bildirib o'tishimiz lozim bo'ladi. Bosqinchilarga qarshi qo'yilgan mudofaa quvvati ersa shu hozirgi zamonaviy ilmfan, qurol jabduqqa ega bo'lishdan boshqa narsa emasdir. Yalinib yolvorib bulardan shafqat marhamat tilamak shaytondan insof-tavfiq umid etmak kabidir. Shunga ko'ra, Vatan bolalari oldimizdagi kelajak kunlarni eskarib, zamonaviy ilm o'qishga chin ko'ngillari bilan kirishib, halol meros o'z Vatandarini egallash uchun mudofaa quvvati tayyorlashga tish tirnoqlari bilan yopishsinlar.

Yana o'z so'zimizga qaytaylik. Koshg'ar safaridan kelganim so'nggida marhum otamiz Shokirxontov'ra hoji nasihatlaricha yozda dehqonchilik qilib, qishda tungonlar aro diniy xizmatda umr o'tkazdim. "Har oqil odam o'z zamonasiga yaxshi tushunishi va shunga qarab ish qilishi kerak", degan payg'ambarimiz Muhammad alayhi vasallamning hikmatlik so'zlaridan ilhomlangach, zamonamizda yangidan chiqa boshlagan kommunistik asoslarini chuqur tekshirib, hammadan ilgariroq unga yaxshi tushundim. Bu maslak butun dunyo bo'yicha borliq dinlarga, ayniqsa islom diniga o'rt bilan suv, tun bilan kun kabi qarama qarshi ekanligini aniq bildim. Shunday bo'lsa ham chin so'zlab, to'g'ri tushunishga o'rganganim uchun boshlang'ich davrining aldov siyosatlarini chin cho'g'lab (bilib, o'hyalab, tushunib), unga ishonmish edim. Shundoqki, taxminan 1921 yili Ulyanov Lenin tilidan tubandagilar yozilmish edi: "Agar O'rtta Osiyo musulmonlari o'z turmushimiz uchun Qur'on hukmi yetarlidir, Qur'on rahbarligi ostida yashovni istaymiz desalar biz buni, albatta, qabul qilishimiz kerak". Musulmonlarga yoqimlik bunday yaxshi so'z Lenin tilidan aytilib, gazetada bosilganligidan ta'sirlanib, bular haqida o'ylagan fikrlarim bir oz o'zgarib boshladi. Shuning uchun boshqaga qaramay, To'qmoq jome' masjida har juma eng ozi

bilan minglab xalq ichida vaʼʼz majlisi ochib dinsizlikka qarshi kurash boshladim. Yuqorigi Lenin soʼʼzidan foydalanmoqchi boʼʼlib boshlagan bu ishimni 3 4 yil uzluksiz davom etmish edim. Bu ishdan koʼʼzlagan maqsadim esa, Ibrohim xalilullohni kuydirish uchun yondirilgan Namrudning' ulugʼʼb olovini oʼʼbchirmoqchi boʼʼlib, tumshugʼʼbida suv tashigan qaldirgʼʼb och kabi, ilohiy qonun deb oʼʼbzim ishongan Islom diniga koʼʼznglimdagi sadoqatimni bildirish edi. Shunga koʼʼzra koʼʼzngildan chiqqan soʼʼz yurakka yetar deganday, manim bu diniy vaʼʼzlarim xalq koʼʼzngliga toʼʼbʼʼliq taʼʼbsir qilayotganligini koʼʼzrgach, temir qoʼʼbʼʼliq siyosiy idoralar meni oʼʼzlarining oʼʼznglanmas dushmani hisobladilar. Ana shu kundan boshlaboq aytgan soʼʼzlarim kundan kunga tekshirish ostigʼʼba olindi. Oxiri 22 yili GPU (Glavnoe politicheskoe upravlenie - Bosh siyosiy boshqarma, chekistlar idorasining oʼʼbsha vaqtdagi nomi) jallodlari tomonidan qoʼʼbʼʼlga olinib, hozirgi Qirgʼʼbʼʼziston markazi Pishpek shahrining yer osti qamoqxonasida yotdim. Bu kabi dahshatlik ishni birinchi koʼʼzrib, bundayin vahshiylik oʼʼzringa dastlab kirganligimdan, 6u joyda koʼʼzrp yotmagan boʼʼbʼʼlsam ham, bu zulm zarbasidan koʼʼznglimning ichki tashqi hissiyoti yaxshigina yaralanmish edi. Yuqorigi Lenin tomonidan aytilib, gazetada yozilgan soʼʼzlar bari yolgʼʼbʼʼon boʼʼbʼʼlib, aldov tuzogʼʼbʼʼi ekanligi keyin bilindi.

Ilgari oʼʼbtgan paygʼʼbʼʼambarlardan Yusuf alayhissalom Firʼʼbʼʼavn vazirining xotini Zulayho boshliq qilingan fitnalar ostida bir rivoyatda 7 yil, ikkinchi rivoyatda 12 yil zindonda qolmish edilar. Soʼʼzngra Misr podshohi Firʼʼbʼʼavn koʼʼzrgan tushining taʼʼbʼʼbirini hech kim chiqarolmay turganida uni Yusuf alayhissalom yoʼʼbʼʼyib: 7 yil toʼʼbʼʼqchilik, 7 yil ocharchilik boʼʼbʼʼlishidan xabar berib, agar vazirlik xizmati oʼʼbziga topshirilar ekan, bunga yaxshi choralar koʼʼzrib, xalqni bu balodan saqlay olishini bildirmishdir. Shu

bahona zindondan qutulib chiqar chogʼʼbʼʼida eshigi ustiga uch ogʼʼbʼʼiz soʼʼz yozib qoldirmish edi. "Bu joy tiriklarning qabridur, dushmanlarni suyundirur, doʼʼbʼʼstlar sinalgʼʼbʼʼusidur".

Hazrat Umar roziyallohu anhu imkoniyat boricha musulmonlarni qamoq qilmasga buyurmish edi. Shuning uchun Islom shariatida bu jazoning uch yildan ortiq boʼʼbʼʼlishiga koʼʼzrpıncha yoʼʼbʼʼl qoʼʼbʼʼyilmaydir. Chunki bundan uzayib ketar ekan, insonlar har tomonlama zararlanishi, ayniqsa oilaviy turmushlari vayronlikka uchrab, harob boʼʼbʼʼlishi shubhasizdir. Agar bir kishi men bu dunyoda turmayman deb qasam ichgan boʼʼbʼʼlib zindonband boʼʼbʼʼlsa, shariat boʼʼbʼʼyicha uning qasami buzilmaydi. Bu esa, zindon ichi shariat oldida dunyo yeridan emasligini koʼʼzrsatadi. Islom qonuni hukmda butun dunyo davlati nohaq toʼʼbʼʼkilgan bir kishining qoniga arzimaydi. Hozirgi dinsizlar hokimiyati oldida esa kishi oʼʼbʼʼlimi eshak oʼʼbʼʼlimicha ham qadri qolmaganligini koʼʼzrib turamiz. Oʼʼzlaricha siyosiy jinoyat hisoblagan bir ogʼʼbʼʼiz soʼʼznı amalga oshirish bu yokda tursin, ogʼʼbʼʼzidan chiqar chiqmas javobga tortilib, jalloklar qoʼʼbʼʼlida yoʼʼbʼʼqotilgan kishilar hisobsizdirlar.

Shunday qilib meni qamashdan bularning maqsadlari qoʼʼzrqitib boshqalar kabi majburiy xizmat topshirish edi, chunki u davrda xalq koʼʼzriga koʼʼzrinarli obroʼʼbʼʼylik kishilar haqida shunday siyosat qoʼʼbʼʼllab ikki yoqlama foydalanmoqchi boʼʼbʼʼlishardi. Ular deganlarini qildirib, qilmaganlar uchun belgilangan ogʼʼbʼʼir jazolarnı amalga oshirar edilar. Shunday boʼʼbʼʼlsa ham mehribon Tangri yordami bilan bir oy toʼʼbʼʼlmay turib, turmadan boʼʼbʼʼshanib chiqishim bilan ular oʼʼbʼʼylaganlari-dek oʼʼbz ishimni yumshatib, orqaga chekinish oʼʼzrniga yana ham qattiqroq kirishdim. Shunga koʼʼzra dunyoni bosayotgan balo seliga toʼʼbʼʼqdashib, 30 yillargacha dinsizlikka qarshi har vaqt tashviqot yurgizib keldim. Tajribasizlik natijasi boʼʼbʼʼlsa kerak, oʼʼbz koʼʼznglimda "hech bir musulmon dunyolik shaxsiy foydasi uchun oxiratini buzib oʼʼbz diniga xiyonat qilmaydi", deb oʼʼbʼʼylar ekanman. Keyin maʼʼbʼʼlum boʼʼbʼʼldiki, bunday odamlar millat ichida qoʼʼbʼʼl bilan sanalgʼʼbʼʼudek topilishiga ham ishonolmay qoldim. Hozirgi madaniyat olamida millatning oʼʼbz xuquqini saqlash sharaʼʼfi uning qurol kuchigagina boglanmishdir. Shuning uchun toʼʼbʼʼliq mudofaa kuchiga ega boʼʼbʼʼlmagan millatlar insoniy huquqlaridan butunlay ajrab, hayvonlar qatorida koʼʼzrblik bilan yashamoqqa majburdirlar. Ayniqsa dinsizlik olamining markazi hisoblangan bir davlatga chegaradosh boʼʼbʼʼlgan millat, oʼʼbz huquqiga ega boʼʼbʼʼlishi uchun ham moddiy, ham maʼʼbʼʼnaviy kuch quvvatini, yaʼʼbʼʼni zamonaviy qurol, zamonaviy ilmi qoʼʼbʼʼlga keltirishidan boshqa chorasi yoʼʼbʼʼqdir.

Endi bu oʼʼzrinda shu kungi Ovrupo madaniyati ustida toʼʼbʼʼxtalib, Vatan bolalariga bu haqda eng muhim tushunchalar berib oʼʼbtamiz. Shuni bilishlari kerakki, madaniyat demak nimadan iborat boʼʼbʼʼlib, qanday boʼʼbʼʼlishi kerak. Mana bu soʼʼznıng haqiqati bilan javobiga kim tushunar ekan, asl tuzuk madaniyatni ziyondosh, buzuq madaniyatdan ajrata oladi. Agar madaniyat deb koʼʼzrinishda obodon, haqiqatda harob, shu dinsizlar, odob-axloqsizlar madaniyatini aytadigan boʼʼbʼʼlsak, ulugʼʼ xato qilgan boʼʼbʼʼlamiz. Chunki dunyodagi borliq narsalar inson turmushiga yordam yetkazish uchun yaratilmishdir. Buzuq madaniyatda esa, aksincha, insonlar ul narsalar uchun qurbon qilinadi. Madaniyat taraqqiyotining ilgari-keyin chiqara-yotgan butun yangiliklari inson hayotini yaxshilash uchun xizmat qilishi lozimdir. Xayot olamida eng ulugʼʼ, oliy darajalik yaratilgan narsa shubhasiz shu insondir. Shuning uchun inson huquqlarini eng yuqori darajada saqlash haqiqiy madaniyatning ayrilmas bir tarmogidir. Maʼʼbʼʼlumdirki, dunyoda yashagan har bir kishining eng ayamlik, qizganib saqlaydigan besh narsasi bordir. Birinchi joni, keyingilari dini, moli, oilasi, ona Vatanidir. Mana bu besh narsani saqlash uchun ongliq insonlar qanday jonbozlik qiladilar! Dunyoning har bir yerida toʼʼbʼʼkilgan va toʼʼbʼʼkilayotgan inson qonlari koʼʼbz oldimzda koʼʼzrinib turadi. Bu fojiani birdan bir sababi shu yuqorida aytilgan narsadan boshqa emasdir. Shunday boʼʼbʼʼlgach qaraymiz: madaniyat qaerda, qaysi millatda boʼʼbʼʼlsin, shu yuqorida aytilgan insoniyat haqlarini saqlash uchun hukumat qoʼʼbʼʼlida adolat quroli boʼʼbʼʼlib turar ekan, ana shu chogʼʼdagina butun xalq haqiqiy madaniyatga erishib, tinchlik bilan rohatda turmush kechira oladilar. Buning natijasida insoniyat xususiyati boʼʼbʼʼlgan har kimning erk ixtiyori oʼʼbz qoʼʼbʼʼlida saqlanadi. Yer yuzining qaysi oʼʼbʼʼlkasida boʼʼbʼʼlishni kim tilar ekan, hech qanday toʼʼbʼʼsqinlik koʼʼzrmaydi. Agar madaniyat shu yuqorida aytilganicha foydalik boʼʼbʼʼlsa, Sharq faylasufi Forobiyning aytishicha, bunday madaniyatni "Madaniyati Islomiya" yoki "Fozila" deydlar. Mana shundagina butun madaniy taraqqiyotni yolgiz inson foydasi uchun ishlatish mumkindir.

Yoʼʼbʼʼq esa, hozirgi ustimizdagi madaniyat kabi, buni qoʼʼbʼʼllanuvchilar xato ketganliklaridan, yolgiz jinoyatchilarnı emas, balki butun inson olamini halokat chuquriga tushurishi shubhasizdir. Chunki shu kunlardagi dinsizlar madaniyatlari taʼʼbsiri ostida insonlarning axloqi butunlay buzulganlikdan, moddiy, maʼʼbʼʼnaviy boʼʼbʼʼlsin har yoqlama ziyon koʼʼzrayotganlari koʼʼbz oldimzda turadi. Bular esa oʼʼbz maslaklarini boshqalarga qabul qildirish uchun xalqning tuzalish-buzulishlari, ularning har qanday ziyon zahmatga uchrashlari bilan hisoblashmaydilar. Balki, butkul qurol kuchi ishlatib, har qanday majburiyat ostida boʼʼbʼʼlsa ham xalqni oʼʼbz yoʼʼbʼʼllariga kirgiza olsalar, tilaklariga yetgan boʼʼbʼʼladilar. Madaniyatning ilm, fazl, hunar, sanoatlarini insonlar hojatini chiqarish, ular foydasi uchun ishlatish emas, balki oʼʼzlarining koʼʼzrlarcha ushlab yopishgan buzuq yoʼʼbʼʼllariga kirgizish quroli qiladilar. Mana bunday madaniyatga buzuqlar boshligi bir firqapalidlar ega boʼʼbʼʼlgach, bular qoʼʼbʼʼlida butun xalq erk ixtiyoridan ajrab eng tubangi hayvonlar qatorida yashamoqqa majbur boʼʼbʼʼladilar. Bu kabi madaniyatlar oqillar, faylasuflar oldida "Zollata, fosiqa madaniyat", yaʼʼbʼʼni "Koʼʼzrlar, adashganlar madaniyati" deb ataladi.

"Mullam, duoga zob'rlang" deganday, men ov'z odatimcha duoga kirishib "Solotan tunajjiyno"ni ov'qish bilan tong ottirdim. Tong otishi bilan nomozimizni ov'qib olgach, yana izlashga kirishdik. Kun kov'rtarilgan chogv'bi edi. Chuqur soy bob'hyidagi tov'fqay ichida "Hay, ot buyoqda ekan!" deb yiroqdan qichqirgan yov'bdoshimning uni eshitildi. Shu bilan bir zumda boshimizdan gv'ham togv'bi kov'rtarilib, bu kabi qov'brqinchlik yerlarda safar xatarlarining qaygv'bulik, qorongv'bi tuni qoplagan tutiq kov'bnlimiz bir damda ochildi. Yaxshi, xudo ov'bnqlab boshqa harom qov'bl tegmagan ekan, tezdand otlarimizni keltirdik, yemov'hp yegizib qondirganimizdan sov'bngra, yana yov'blimizga tushdik.

Biroz vaqt yurganimizdan keyin Ketmontepa tomonidan qochib kelayotgan bola aqalik ruslar, manzilga yetgunimizcha uzulmay oldimizdan ov'btkani turdilar. Nima bov'blidi ekan desak, Ov'fsh atrofidan bosh kov'btarib chiqqan Xolxov'bjadeqan qurboshi qurollik-qurolsiz yuz chamali yigitlari bilan kelib, Ketmontepa qishlogv'bidatinch yotgan ruslarni qamab qov'brqitgan ekan. Orada bir qov'bnib, ertasi Ketmontepaga yetdik. Bu esa orqa Turkiston bilan Fargv'bona tizma togv'blari orasiga tushgan Ora yaylov qatorida mashhur Susamir yaylovining oyogv'bi bov'blib, obxaci rtacha, yeri keng, suvlari mov'bl, kelishgan gov'bzal bir yerdir. Ekinchilik ishlari bek unumli bov'blib, ayniqsa har turlik don ov'bsimliklari boshqa yerlarga kov'bra bu yerda tov'bligv'bi bilan yetishadi. Bugv'bdoy nonlari juda ham tamlik bov'blgv'banlikdan, chet yoqadan keluvchi yov'bllovchilar buning oldida boshqa narsani kov'bp qov'bsamaydilar. Shuning uchun chor hukumati zamonidayoq bu joylarga qiziqish boshlanib yerlik qirgv'bizlar emas, rus kelgindilari bilan keraklik bari ov'brinlar tov'bdirilmish edi.

Shunday qilib otushlik savdogarlardan birining uyiga qov'bnib, bir kun dam olganimizdan sov'bngra, bu yerdan chiqib yurganimizcha Ichinsoy degan uzun bir ov'bzanga tushdik. Bosh oyogv'bi kov'brinmaydigan uzun soy ichi tov'blgan pista, bodom, yongv'boq kabi qalin mevali daraxtlarni oralab yurganimizcha, Norin daryosi bov'hyiga chiqdik. U kunlari bu daryo ikki qisq togv'b oraligv'bidat oqayotganligidan, tikka togv'b belidagi yolgv'biz oyoq tor yov'bdan otliq yurish anchagina xatarlik edi. Shu kungi qov'bnolgv'bidan ov'btgach orada yana bir qov'bnib, Norin suvidan Xov'bjadekov'brpri orqalik ov'btib, Uchqov'brgv'bon qishlogv'biga kirdik. Bu esa, yov'bllovchilar shimoliy tizma togv'blardan ov'btib, Fargv'bona vodiysiga tushgach, birinchi navbatda uchraydigan qishloqdir. Namangan, Andijon va boshqa Fargv'bona shaharlariga shu yerdan tarqaladilar.

Bizning bu safarimiz 1921 yili bov'blganlikdan "bosmachi" nomidagi xalq qov'bzgv'bolonchilarining eng ku-chab yotgan vaqti edi. Bir qishloqda bolsheviklar, ikkinchisida "bosmachi"lar turib, oralarida otish-ma-chopishmalardan chiqqan multiq tovushlari uzulmas edi. Mingan otlarimizni kov'brgan kishilar: "Hay, qanday bov'blar ekan, bu ov'bxshash yaxshi otlarga kov'bzlaritushgaqda, hech qachon qutilolmaysizlar. Oriq otlarin berib, bu otlaringizni tortib olmasalar", deb bizni vahimaga soldilar. Shundoq bov'blsa ham, Andijon shahriga yetkanimizcha biriga biri tutashishgan qalin daraxtlik qishloqlar oralab ketdik. Kov'bzchaboshlarida ov'bltirishgan odamlar, "Hali shu yoqqa ketgan "bosmachi" beklar sizlarga qaerda yov'bliqishdi?" deb sov'brashar edi. Alloh saqlagan bov'blgv'baykim, hech narsa kov'brmay, yaxshi eomonlarga yov'bliqmay, tov'bgv'bri yov'blimizda ketaverdik. Urganch qishlogv'bidan chiqib, Andijonga yaqinlashgan sayin urush alomatlari kov'brina boshladi. Shundoqki Andijon, Namangan poezdlari butunlay tov'bxtalgan, temir yov'blari buzilib, stanqiyalari kuydirilgan ekan. Shu kabi alomatlar ichida yurganimizcha omon son Andijonga yetdik. Shahar ichiga kirgach qarasak, butun kov'bzchalarda chuvalib ochilib yotgan paxta toylari hisobsiz edi. Sov'brasak, biz kelishdan uch ov'brt kun ilgari Madaminbek shaharga hujum qilib kirganida, har ikki tomon askarlari paxta toylarini ov'bzlariga qalqon qilib otishishgan ekanlar. Sov'bngra bularni shahardan chiqarish uchun qalv'bage qamalagan bolshevik askarlari tomonidan otilgan tov'bp ambaraklaridan shahar xalqi, xonadon uylar, bozor rastadov'bkonlari anchagina zararlanmishdir.

Shu vaqtlarda Rusiya mamlakati bov'bylab boshqa joylarda ham bolsheviklarga qarshi xalq kov'btarilmish edi. Ichki Rusiyada Kolchak, Vrangel kabi harbiy kishilar, Ov'brinburg kazaklaridan Dutov'bv, Aninkovga ov'bxshash generallar bosh kov'btarmish edilar. Mamlakat bov'byicha har joydagi qurollangan harbiy kuchlar uchun kerakli bov'blgan narsalar, iqtisodiy ishlar vayrongarchilikka uchraganligidan, hojatga yetarlik emas edi. Yoqulgv'bular esa yov'bzqolishga yetib, temir yov'bl parovozlariga kov'bmir yov'bzqligidan ov'btin yoqishga majbur edilar. Yana u kunlari Ov'bzzbekistondagi butun ruslarning soni hozirgi sonidan yuzdan biricha ham kelmas edi. Buning ustiga uzun Dashti qipchoq chov'blap orqali oramiz ajralganligi tufayli, vatanimiz Ov'bzzbekiston Ovrupo bosqinchilari markazidan yiroq turishi; yana 6u kunga qaraganda ozu ov'bp diniy, milliy hissiyotimizning borligv'bi kabi narsalar u kunlari biz uchun kerakli bov'blgan butun ishlarimizni qulaylashtirishga yov'bl ochmish edi. Qisqasi, Vatanimiz Ov'bzzbekistonni bosqinchi qizil askarlar qov'blidan qutqazib olish sharoiti shu chogda tugilmish edi. Ulardan foydalanish yov'blarini nega topolmadilar? Buning birdan bir sababi u kunlari xalqimiz ichida siyosat olamiga tushungan, oz bov'blsa ham zamonaviy ilm ov'bzqib bilgan kishilarimiz yov'bzq hisobida bov'blishidir. Buning misoli shulkim, qurilish va binokorlik asbob-uskunalariga agar tov'bligv'bi bilan topilar ekan, unga rahbarlik qiluvchi muhandislar, tajribalik usta shchilar bov'blmasa u binoning qurilishi, albatta, mumkin emasdir. Shunga ov'bxshash bir millat ov'bz milliy davlatini qurib olishi uchun zamonasiga loyiq butun asbob skunalarni qov'blga keltirgan taqdirda ham, shu narsalarni ov'bz ov'brnida ishlata bilgudek, milliy hissiyotlik siyosiy arboblarga, albatta, muhtojdir.

Hozirgi ov'bzqimishlik, tushungan Vatan bolalarimiz, agar milliy hislik bov'blmas ekanlar, ulardan bizga, yav'bni ov'bz xalqiga foyda yetishi hech vaqt mumkin emasdir. Balki bolta sopini ov'bzimizdan chiqargak yov'qov'blida tub ildizimiz bilan kesib quritishga qurol bov'bladilar. U holda esa ov'bzlaridan umid etilgan vatan ov'bzgillarining qov'blari bilan vatan ahllarini kov'bmishga chuqur qaziladi demakdir. Endi milliy hissiyotlarini saqlash uchun ov'bzlarida ikki narsaning bov'blishi, albatta, shartdir. Birovi din, ikkinchisi esa har millatning ov'bziga xos ona tilidir. Bolsheviklar hokimiyati qurilgan kundan boshlaboq, diniy marosimlarimizni asosi bilan yov'bzqotishga kirishganlikdan hozirgi bolalarimizning diniy hissiyotlari yov'bzq hisobida qolmishdur. Buning ustiga yana ov'bz ona tillaridan ham ajrar ekanlar, u chogda diniy va milliy hissiyotlari butunlay yov'bzqolib, kov'bp uzoqlamayoq ruslarga yutilib ketishlari shubhasizdir. Bu esa ota-bobolarining suyaklari bilan bir qatlam kov'btarilgan gov'bzal Ov'bzzbekiston ona vatanlarini bosqinchilarga qoldirib, ov'bzlarini inqiroz chuquriga yuz tuban yiqilgan holda, tarix yuzidan abadiy ov'bzchiriladi demakdir. Bunday odamlar shu millat oldida eng katta jinoyatchi, olchoq odamlardir. Ov'bz ota obolarini unutib, boshqalarga qov'bzshilgan bunday kishilar haqida pashambarimiz Muhammad alayhissalom norozilik bildirib lav'bnat ov'bzqidilar. Yana ov'bz sov'bzimizga kelaylik. Shunday qilib, shahar ichiga kirgach ruhi ov'bzchgan kishilarni, kov'bnngilsiz kuyalarni oralagancha Xov'btan ariq bov'byida ota mahallamizdagi pochchamiz Abdullahoji uyiga tushdik. U kecha orom olib, ertasiga Olimxontov'bra akamiz bilan kov'brishgandan keyin, bu yerda haftaov'bn kunlab turishga tov'bgv'bri keldi. Shu muddat ichida kov'bpagina kishilar bilan sov'bzlashgan bov'blsam ham, u kunlarda dushmanlar tomonidan qov'blanilayotgan siyosat sehriga tuvalik (asosi bilan, tag-tugi bilan, chuqur) tushungan birorta kishini uchratolmadim. Shundoqqi, Maskov sehrchilari "bosmachi" nomida chiqqan qov'bzgv'bolonchilarni hech kimga tuydirmay (bildirmay, sezdirmay) ov'bzlarining eng yaqin

Hozirgi tarixdan qirq necha yillar ilgari aytilgan uning bu sovuq sob ʻzi aytilgan qolmay, balki kun sayin amalga oshayotganlikdan, u kunlarda 10% ga yetmagan ruslarning soni shu kunlarda tezdan oshib borayotgani koʻz oldimizda turibdi. Endi boshdan-oyoq bu kabi fojialik tarixiy sob ʻzlarni yozishimdan koʻzlagan mening tubgi maqsadim esa quruq dostonchilik emas, balki butun insoniy huquqlaridan mahrum etilgan, oʻz Vatani turib garib boʻlgan Turkiston xalqini, ayniqsa, hozirgi va kelajakdagi Vatan yoshlarini ogohlantirib, oʻlim uyqusidan uygotishdir. Koʻnglimdagi munglik qaygularimni qalam tumshugidan toʻkib yozgan bu kitobimni oʻquvchi va ham eshituvchi vatanparvar, millatsevar qahramon bolalarimizga mening topshirigim shulki, tilim uchidan emas, dardlik dilim ichidan chiqarib yozgan yoʻlqinlik sob ʻzlarimni faqat uqibgina oʻtmasdan har bir otz sob ʻzini tekshirib, uning ustida fikr yuritsinlar. Insoniyat taraqqiyoti emas, madaniyat taraqqiyoti boʻlmish XX asrimizdagi insonlar milliy, vataniy, diniy huquqlarini saqlash uchun qaysi narsalarni qoʻlga keltirishi zarur ekanligini yaxshi tushunib, uning chorasiga kirishsinlar.

Xaqiqatda esa, erklik Vatan hokimiyati oʻz qoʻlimizda boʻlmagach, boshqalar foydasiga butun huquqlarimiz oyoq ostiga tushib deysalmoqda. Lekin huquqlar himoyasining eng kuchlik quroli hisoblangan ilm-hunar, maorif eshiklari hozirgi kunda inson olami yuziga butunlay ochiqdur. Shu sababdan tushungan Vatan oʻnglon-qizlarimiz zamonaviy har ilm-hunarni asosi bilan yaxshi tushunib, imkoniyat boricha bilib oʻzlashtirishga boshqalardan ortiqroq kirishmoqlari lozimdur. Chunki, "Ish - bilganniki, qilich - urganniki" degan hikmatli otalar sob ʻzini amalga oshirar ekanlar, albatta, Vatan ahllari, ayniqsa, zamonaviy oʻzqishib yetishgan oʻngil-qizlarimiz oʻz ishlarini bajarib, munosib oʻrinlariga ega boʻla oladilar.

Agar qoʻlida sharoit boʻla turib, bir qonuniy mamlakatda oʻz qonuniy haqqiga ega boʻlolmaganlar kishilik sharafidan ajragan, insoniyat haqqini tanimagan, odam suratlik hayvonlardir. Chunki sharoiti topilsa ham, oʻz haqqiga yetolmaslik esa oʻzlik ustiga ishga yaramaslik demakdir. Bunday odamlarni oʻtgan donishmandlar misol keltirib, ogzidagi nonini itga oldirgan, qoʻl-oyogi sog, qurollik kishiga oʻxshatadilar.

Mana shuning uchun paygʻambarimiz Muhammad alayhissalom ummatlarini tubandagi uch narsadan bek saqlanishga buyurmishdir:

Oʻzlik,

Qoʻl-oyogʻlik,

Dangasalik-hoʻrlik.

Sharoiti boʻla turib, oʻz haqqiga ega boʻla olmagan kishini arabchada "oʻjiz" deyiladi.

Kishi nima narsadan qoʻl-oyogʻlik, shu narsa qoʻl-oyogʻlik boshiga balo boʻlib, aning oldida maglubiyatga uchraydi. Koʻl-oyogʻlik koʻl-oyogʻliklardan quruq qoladilar.

Dangasalik-hoʻrlik - bu esa ishchanlikka qarshi boʻlib, hayot olamida insonlar uchun eng ziyonlik yomon sifatlardandir. Shuning uchun paygʻambarimiz sallallohu alayhi vasallam: "Tani sog bekorchi, dangasa odamlardan Xudo bezor", - dedilar. Yana paygʻambarimiz aytishlaricha, har bir aqli bor odamlar oʻz holatlarini tekshirib turishlari, oʻz zamonasiga toʻlqin, yaxshi tushunishlari, albatta, lozimdir.

Biz, Oʻzbekiston xalqi, haqiqatda shu vatan ahllarimiz. Inson nasli yaratilib, yer ustiga qadam qoʻygan kundan boshlab, bizning ota-bobolarimiz shu Oʻzbekiston oʻlkasida yashab kelgan ekanlar, shu kunlarga tiriklarimizni boʻynida koʻtarib, oʻliklarimizni boʻynida saqlamishdir. Bu Oʻzbekiston Vatanimizning bir qatlami biz oʻzbek xalqi ota-bobolarimizning suyaklari bilan koʻtarilmishdir. Demak, boʻynida koʻtargan, boʻynida saqlab oq sut berib tarbiyat qilgan bu Oʻzbekiston - Turkiston bizning oʻz ona vatanimizdir.

Endi yuqoridagi sob ʻzga koʻra biz oʻzbeklar shu kungi holimizni yuzaki emas, chuqurroq tekshirib koʻraylik. Qaysi holda turamiz, qanday xorlik ostida yashaymiz, hayotimiz ustidan kimlar hukm yurgizib, taqdirimiz kimlar qoʻliga topshirilmishdir? Jannat kabi bogʻi-bosʻton, noz-nevʻmatlik Vatanimizga kimlar ega boʻlib, ul joylarda kimlar oʻltiradi? Vatanimiz, boz ustiga mol-dunyomiz, axloq-odoblarimizdan bizni kim ajratdi? Butun hayot, hosilot, erk-ixtiyoremizni majburiy ravishda qoʻlimizdan kimlar tortib oldi?

Oʻzbekiston, ayniqsa Qirgiziston, Qozogiston oʻlkalarida oʻz ahllaridan necha barobar bosqinchilar koʻpayib, butun yerlarimiz ruslashtirildi. Boshqalarga koʻz boʻyov uchun qogoz ustida "Oʻzbekiston", "Faloniston" degan nomlar berib, ish ustida Maskov tomonidan tayinlangan bir qancha Vatan xoinlari, amalparast, vijdotsiz, maslaksiz odamlarni yerlik xalqlar nomidan qoʻygan boʻlib, iqtisodiy, siyosiy, harbiy ishlarni oʻz qoʻllarida tutmoqdalar. Xalqimiz oʻz mehnatlari bilan topgan iqtisodiy boyliklarni va Vatanimizdagi tabiiy boyliklarni uyatsizliklarcha talamoqda.

Xrzir yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida butun dunyo boʻyicha mustamlakachilik davri yoʻqolish oldida turishiga qaramay, biz Turkiston xalqi sovet bosqinchilarining ajoyib bir mustamlakachilik davrida turibmiz, hatto xalqimiz ruslashtirilib, yoʻqolish ketish xavfi bor. Bizlar butun huquqlarimizdan ajragan holda, bogʻ-bosʻton, noz-nevʻmatlik Vatanimiz, ota merosi halol mollarimiz koʻz oldimizda, baqraytib turib, bosqinchi dushmanlarimizga boʻlib berilmoqdadir. Ununlik Vatanlaridan necha million tonnalab "oq oltin" - paxta chiqarib berayotgan baxtsiz dehqonlarimizning xobʻjaliklari boʻlgunlikka tushib, shu kunlari qanday ogirchiliklar bilan kun kechiradilar.

Oʻz eli, oʻz yerida garib boʻlgan bu bechoralarga gamxoʻrlik qiluvchilar, bularni qaygurib eskaruvchilar bormi? Bu uyatsizlar "Itningni och saqla, or tingdan ergashsin", degan maqolni tilga keltirmasalar ham amalga oshirdilar. Haqiqatda Vatan qadrini bilmagan hozirgi (1960 yillardagi) Oʻzbekiston hukumati boshliglari kabi bir necha mansabparast, ochkoʻz kishilarni orqaga ergashtirib, shular orqali oʻz maqsadlarini bajarmoqdalar. Zilzila bahonasi bilan (1966 yil 26 aprel Toshkent zilzilasi) bizga yordam yetkazmoqchi boʻlib sel kabi qoplab kelayotgan bosqinchilar kimlar hisobiga yayrashib, kimlarning Vatani ega boʻldilar? Yerlik xalqlarni shahardan chetga haydab, bularning joylariga necha qavatlagan imoratlar solinib, bu imoratlarga butunlay ruszabonlarni koʻchirib keldilar. Uyidan ajragan bechora yerlik xalq yosh bolalari bilan koʻchalarda diydirab yurib, arangina bir oshyona solish imkoniga ega boʻldilar.

Mana bu fojialarga umumiy Vatan ahllari - oʻzbek xalqimiz, ayniqsa yangi hayot egalari, zamonaviy oʻzqimishlik Vatan bolalarimiz, siyosatshunos vatanparvar, zamonaviy buyuk olimlarimiz ahamiyat berib qattiq qaygurishlari, albatta, lozimdir. Chunki bir millatning Vatani tushgan ofatlar esa u millatning jasadlariga yopishgan vabo mikroblari kabidir. Agar unga qarshi chora koʻrilmas ekan, koʻl-oyogʻlik hayot olamidan oti oʻchirilib, u millat tub tomiri bilan yulini tashlanadi. Hozirda esa bizga qarshi qoʻyilgan bosqinchilar kuchi boshlangich davrga qaraganda yuz barobar oshganlikdan, biz Vatan ahllari ular oldida tog ostida qolgan chigirtkachalik ham kuchga ega emasdurimiz.

Lekin bunga qarshi togʻlarni agdargudek kuchga ega boʻlgan ularning dushmanlari esa payt poylab qarshilarida qarab turibdilar.

Endi bizga bularning temir changallaridan qutulish uchun zamonaviy ilm-hunarlarini qov'onga keltirib, vaqt kutib tayyorgarlik ko'rishdan boshqa chora mumkin emasdir.

Bayt:

Sabr qil, boglar zamon dushman qov'olin orqasiga,
Vaqtin ov'otkazma ov'otshanda, dushmani ur boshiga.

Chunki bir davlatning qurilishi uchun misoli bir zavod binosining qurilishi kabi shunga yetarlik har xil asbob-uskunalar tayyorlash, albatta, lozimdir. Unga keraklik yaroq jabduqlar, quruvchi usta ishchilar, boshqaruvchi ov'otkir ko'v'ozlik muhandislar hozirlangan so'v'onggida vaqti yetib sharoiti kelar ekan, davlat binosi shaksiz quriladi demakdir. Endi bu maqsadni qov'onga keltirishga zamonaviy ilm-hunarni to'v'oliq ravishda ov'ozlashtirib, tarixiy an'v'onalimizdan ajramasdan diniy ruhimiz, milliy hissimizni qov'oldan bermasligimiz eng birinchi shartdir.

Yana ov'oz so'v'ozimizga qaytaylik. Akamiz boshliq qarindosh-urug'v'olar bilan ko'v'ozirishib, zamona ahvoli bilan tanishganimizdan so'v'ongra, ov'oz joyimiz Bolosog'v'ov'un-Tov'ozqmoq shahriga qaytmoqchi bo'v'oldik. Kelgan yov'ozlimiz tog'v'oz safarining xatarlaridan saqlanib, poezd bilan Toshkent orqali ketmoqchi bo'v'olsak ham, u kunlardagi tartibsizliklar sababli bir hafta, ov'oz kunlab poezd bileti ololmay yurgan kishilarni ko'v'ozgach, yana tog'v'oz yov'ozli bilan qaytishga to'v'ozxtaldik. Qaytish kunlarimizda bosmachilar joylashgan qishloqlarni oralab ov'oztishga to'v'ozg'v'ozri kelganlikdan otlarimizdan ajralib qolish qov'ozquvi bo'v'olsa ham, xatarli joylardan salomat ov'oztib, tog'v'oz ichiga kirdik. Ketman dovonidan ov'oztib, yov'ozli ov'ozrtalanib qolgach, qarasak, bosmachilar sababli ov'oztkinchilarni tekshirish uchun yov'ozli bo'v'ozyiga soqchi askarlar qov'ozyilmish ekan. Ularga uchrashishlik ham, uchrashmaslik ham xatardan xoli bo'v'ozlmaganlikdan, dushman yuzini ko'v'ozrmaslikni ortiqroq ko'v'ozrib, yov'ozli chalg'v'oztib qutulib ketdik. Ular bizni qanday qilib ko'v'ozlaridan yov'ozqotib qov'ozyuganliklarini ov'ozzlari ham bilmay qoldilar. Ular ko'v'ozzidan uzab olgach, ov'ozyiqirlik dalalari ko'v'ozp tog'v'oz orasidan tizgin tortmay chopganimizcha, keng bir tekis yaylovga chikdik. Tun qorong'v'ozusi emas, to'v'ozliq oydin kechasi bo'v'ozlganlikdan, yirokdan bizga qarshi kelayotgan bir to'v'ozp otliq kishilarning qorasi ko'v'ozrindi. Oldimda ot tosqog'v'ozi (elishi) bilan ketayotgan yov'ozldoshim Ibiloxun qanday qilamiz deganday qilchayib (bezovtalanib) menga qaray bergach: "Shu yurishingni buzma, yov'ozldan chiqmay, shu chopg'v'ozaningcha yuraber", dedim. Oramiz bir-ikki chaqirimcha qolgan edikim, biz tortinmay to'v'ozg'v'ozri kelayotganimizdan chov'ozchishgan bo'v'ozlislari kerak, to'v'ozg'v'ozri yov'ozldan tog'v'oz tomonga burilishib, ko'v'ozzimizdan g'v'ozoyib bo'v'ozldilar. Bularning bizdan qochqaniga qaraganda, ular Qirg'v'ozbizistondan Ov'ozzbekistonga yoshirincha qatnovchi savdogarlar deb ov'ozyladik. Shu bilan orada bir qov'oznib, Qalmoqshuv orqali Merki shahriga tushib, undan uch qov'oznib Tov'ozqmoqqa yetdik. Bu safarimizning borish-kelishi yaqin bir oy chamali bo'v'ozlmish edi.

Qorakov'ozli Shahri

Shu bilan Tov'ozqmoqqa kelib ming turli tashvishlar orqali biror yil ov'oztkarib edim, shu orada ov'ozntacha shogirdlarini ergashtirgan holda mashhur Lov'ozliqori laqablik Rov'ozziqori domla biznikiga mehmon bo'v'ozlib Andijondan kelib qoldi. Bu kishi biz bilan Buxoroda bir pir, bir ustoz bo'v'ozlg'v'ozonlikdan, eng hurmatlik sanalgan aziz mehmonimiz edi. Imkoniyat boricha besh-ov'ozn kunlab mehmonnavozlik xizmatimizni bajo keltirdik. Qarasam, bu yerning ob-havosi mijozlariga to'v'ozg'v'ozri kelib qoldi. Asli maqsadlari esa Qorakov'ozli (Hozirgi Qirg'v'ozbiziston shahri) orqali Yorkentga, u yerdan G'v'ozbuljaga ov'oztmoqchi ekanlar. Yov'ozlboshchilari u tomondan xabar kelturguncha shu yerda turmoqchi bo'v'ozldilar. Darhol ov'ozz istaklaricha, Tov'ozqmoqdan ov'ozn ikki chaqirimlik tog'v'oz ichidagi Bektoshota mozo-riga chiqarib qov'ozydim.

Bektoshota - hozirgi tarixdan 900 yil ilgari ov'oztgan Turkiston hoqonlaridan Jambuldagi Avliyoota laqablik Qoraxon podshoh bilan zamondoshdir. Bektoshota u kishining laqablari bo'v'ozlib, nomlari esa Abdulaziz bobodir. Mehmonlarimiz bu mozorga chiqarilgach, ixloslik musulmonlar bular uchun har to'v'ozg'v'ozrida yordamlarini ayamadilar. Orada 30 - 40 kun ov'oztgandan keyin bularni G'v'ozbulja tomonga kuzatib qov'ozyidik.

Shu kunlar dahriylar davlatining boshlang'v'ozich davri bo'v'ozlganliqdan GPU jallodlarining dahshatli hara-katlari avj olmiş edi. Bular ketib 5 - 10 kun ov'oztar-ov'oztmas meni Pishpekka chaqirib so'v'ozbroqqa olg'v'ozandin so'v'ozngra qamoqqa buyurdilar. Ketganlar ustidan necha qayta so'v'ozbroq ov'oztkazib ilintira olmagach, uch oy chamaliq qamoqda yotib, yana bo'v'ozshanib chiqdim. Bu esa to'v'ozrtinchi yov'ozli qamalishim edi.

Shu sababli safar taraddudini ko'v'ozrib, Tov'ozqmoqdan 250 chaqirim chamali sharq tomondagi Qorakov'ozli shahriga bormoqchi bo'v'ozlib, yov'ozlga chiqdim. Tov'ozqmoqda turgan otushlik Abdurahmon tuyachi safar yov'ozldoshim bo'v'ozldi. Uydan chiqqach, orada bir qov'oznib Issiqkov'ozlga yetdik. U kunlari eng ko'v'ozngilli, manzarali bo'v'ozlgan ko'v'ozlni bo'v'ozylab yurganimizcha Tov'ozqmoqdan chiqib beshinchi qov'oznalg'v'ozuda shaharda bo'v'ozldik. Qorakov'ozli shahrining qurilgan ov'ozrni gov'ozzal manzarali, ko'v'ozrkli bo'v'ozlib bir yog'v'ozi ko'v'ozm-kov'ozk shishadek ko'v'ozkarib turgan ko'v'ozli qov'ozltig'v'oziga, ikkinchi tomoni, to'v'ozg'v'ozri ko'v'ozchalar bo'v'ozlib, chov'ozzilg'v'ozhanicha yam-yashil qarag'v'ozhayli toqqa borib tutashgan edi. Biz borgan kunlari may oyiga to'v'ozg'v'ozri kelganlikdan havo ochig'v'ozida ko'v'ozli ko'v'ozkday ko'v'ozrini, dala, tog'v'oz-toshlari yam-yashil bo'v'ozlib ko'v'ozzga tashlanur edi. Shaharga kirgach, marhum otamiz qadrondaridan otushlik Rov'ozziqun hojim uyiga tushdik.

Qorakov'ozli shahri necha tomondan tarixiy ahamiyatga ega bo'v'ozlgan bir yer ustiga qurilmishdir. Birinchidan, bu joylarni butun tarixiy kitoblarda Turkiston beshigi, turk otasi Ov'ozg'v'ozuzxon poytaxti deb ataydilar. Ikkinchidan, islomdan ilgari madaniyatli ov'ozg'v'ozuz turklari bo'v'ozlgan Ediqut elining tupki vatanlari bo'v'ozlib, Bolosog'v'ozun esa turk hoqonlarining poytaxti edi.

Uchinchidan, Movarounnahr (Turon) mamlakatlarida mo'v'ozg'v'ozullar hokimiyati Temur sulton tomonidan zarbaga uchragach, Tov'ozg'v'ozluq Temirxon ov'ozg'v'ozli Ilyosxov'ozja qov'ozshinini taqamish qilib yuz ming askar bilan kelayotgan Amir Temur Issiqkov'ozli bo'v'ozylab Qorakov'ozli, Qorqora, Tekas, Kov'ozksuv, Ov'ozg'v'ozuz orqali ov'oztib, chov'ozng Yulduzga tushmiş edi.

U yerdagi mo'v'ozg'v'ozul qoldiqlari ham yengilgach, Ilyosxov'ozja ov'ozg'v'ozli Ov'ozg'v'ozlonxon ov'ozz askari bilan Oltoy orqali Qoraqurum Mong'v'ozv'ozliyaga qochmişdir. Bular ortidan Mirzo Ulug'v'ozzbek bobosi Temur sulton buyrug'v'ozi bilan ov'ozn ming otliq askar olib quvgan bo'v'ozlsa ham, qochqinlarga yetolmay, Ertish suvidan quvib ov'oztkazib ortga qaytmish edi.

So'v'ozngra Ulug'v'ozzbekga yetarlik askar qov'ozshib Muzdovon orqali Oltishaharga ov'oztish, u yerlardagi mo'v'ozg'v'ozullar hokimiyatini bitirgach, Koshg'v'ozar orqali Andijonga borishni buyurdi. Ov'ozzi bo'v'ozlsa bor lashkari bilan g'v'ozolibiyat zafar bayrog'v'ozini ko'v'ozrtarganicha Yulduzdan qaytib Toyoshuv, Dog'v'ozbut, Kunas orqali Tov'ozg'v'ozluq Temirxon poytaxti Olmalig'v'ozga,

hozirgi Qov Hrgv Hosga kirdi. Bu yerdagi xon xazinalaridan qoldiqlarini sipirib olgandan sov Hngra, hoqon oilasiga ega bov Hlib, xon qizini ov Hzigga nikohga olgach, mov Hgv Hullar uni kov Hragon (kuyov) deb atadilar. Ov Hz rasmlaricha ulugv Hlab, xon qizi tarogv Hini yuz mov Hgv Hul, sirgv Hasini yana yuz mov Hgv Hul oltin qutilarga solishib boshlarida kov Htarishganlaricha Samarqandga keltirdilar. Shular urugv Hidan Taramochi, Sirgv Hali nomida ikki qabila ov Hzbeklashib, Samarqand, Shahrissabz atrofida hozirgi kunga dovur yashab kel-moqdalar. Temur sulton shu safarida mov Hgv Hullarga eng sov Hnggi qahshatqich zarba berib, Turon-Turkiston elidan ularning hokimiyatini tub-tomiri bilan yulib tashlamishdir. Chingiziylar davlatining sov Hnggi hoqoni Tov Hgv Hluq Temirxonning Samarqandga keltirilgan xazinasi ichida yashil toshdan yasalgan birovi kov Hk, ikkinchisi ok tusli kattaroq taxt toshlari ham bor edi. Samarqandda "Xitoydan kelgan kov Hktosh" degan xalq ogv Hzidagi sov Hz asli shundan chiqqan bov Hlishi kerak. Kov Hrganlardan eshitishimizcha, bu toshlarning tov Hrt puchmogv Hida kosa ogv Hzidek tov Hrt ov Hyigv Hi bor ekan.

Turkiston xalqi ov Hzlariga bir kishini xon kov Htarmoqchi bov Hlsalar, rasm odatlaricha shu ov Hyiqlarga tilla tov Hldirib qov Hyar ekanlar. Sov Hngra, yuz kishi sigv Hib ov Hlturgv Hudek, katta bir oq kiygiz ustiga xon bov Hlmish kishini ov Hltirgv Hizib, tov Hqson ikki bovli (unvonli) ov Hzbek-turk urugv Hidan kelgan tov Hqson ikki ulus beklari kov Htarishib, taxt toshi ustiga qov Hyar ekanlar. Palonchini xon kov Htardik degan sov Hz asli shundan chiqmishdir. Bu esa butun xalq uning xonligiga rozilik bildirib, unga bergan bayatlari ov Hrnida qov Hllanib kelingan turk tuzuklarining birisidir. Shunda taxt toshi puchmogv Hlaridagi uymalangan tillani atrofdan kelgan ulus vakillari beklar bov Hlishib olur ekanlar. Mana, madaniyat vahshiylari Vatanimizga qadam qov Hymasdan ilgari, Turon ahlining xon saylash usullari shu asosga qurilmish edi. Bunga kov Hra butun xalq roziligini olish bu ishda shart qilinganligi bilinadi. Haqiqiy saylov shunday, xalq roziligi bilan bov Hlishi kerakdir. Yov Hq esa ov Hzlarini xalq hukumati atagan madaniyat vahshiylari kov Hzbov Hyov, yolgv Hon saylovlarini ellik yillardan beri kino kov Hrsatgandek qilib ov Htkazmokdalar, lekin qogv Hozni bir teshikdan olib ikkinchisiga tashlashdan boshqani hech kim bilmaydi va ham bilish haqiga ega emasdir.

Yana ov Hz sov Hzimizga kelaylik. Shunday qilib, Qorakov Hl shahrida bir oy chamali turdim, bu yerdagi musulmonlarning kov Hpchiligi uygv Hurlar bov Hlib, qolgv Hanlari ov Hzbek, nov Hgv Hoy, tungon va sart qalmoq (mov Hgv Hul musulmonlari) edilar. Borgan kunimdan boshlab, kecha-kundiz demay xalq bosa boshladi. U kunlari musulmonlar mening oldimga kirishib diniy masalalar, axloqiy va Hz-nasihat anglashga ortiq qiziqar edilar. Birinchi jumv Ha Nov Hgv Hoy katta masjidida, ikkinchi jumv Ha tungon jomev Hsida oyat, hadislardan mav Hnilar bayon qilib, iymon-islom asoslarini tushuntirdim. Dardlik kov Hnglimdan chiqqan ruhoniy va Hzlar sov Hzlaganimda, masjid tov Hla necha minglagan musulmonlardan chiqqan yigv Hi zori tovushlari bilan jomev H bi-nolari larzaga kelmish edi. Bu kabi ruhiy tomondan lazzatlanib, botiniy sezgularining qov Hzgv Holish xususiyatlari kov Hpincha diniy va Hz majlislaridagina kov Hrinadi.

"Odam ov Hgv Hlining yaxshilari farishtalardan ham ortikdir", - deb paygv Hambarimiz Muhammad alayhissalom boshliq ov Htgan barcha yalovchi paygv Hambarlar bu sov Hzning chinligiga tov Hnuqlik (guvohlik) beradilar. Ularning yovuz-yomonlari esa, yirtqichlarni yov Hlda qoldirib, shaytonlarga dars beradi. Hozirgi bizning davrimizda (1967 yil) Gv Harbiy, Sharqiy Turkiston bosqinchilarining qilayotgan cheksiz zulmlari esa, buning jonlik guvohidir. Inson yaratilgandan beri ikki Turkiston musulmonlari uchun bu kabi ziyoni tuganmas, zarbasi uzulmas uzun ofat qizil balo hech vaqt, hech qachon kov Hbrilmagandir. Negakim, dunyo borligv Hidan beri xudosiz-dinsizlar qov Hliga qurol ov Htib, hokimiyat ustiga minmagan edilar. Bu yirtqichlar insonlarni yolgv Hizgina diniy, vataniy, shaxsiy huquqlaridan emas, balki insoniy haqlaridan ham butunlay ajratib, hayvonlar qatorida ishlatmoqdadir.

Asrimiz boshida chiqqan siyosiy firqalar ichida kommunizm kabi aqldan yiroq, xayoliy bir maslak ahli bov Hlgan emas. Mana shu xayoliy maslak egalari 50 yildan beri aqldan tashqari tuzumlarini qurol kuchi bilan xalq ustida yurgizib keladilar.

Paygv Hambarimiz Muhammad alayhissalomdan qiyomat alomati sov Hralmish edi: "Unda haromzodaning ov Hgv Hli haromzodalar hukumat egasi bov Hlib, xalq ustida zulm hukmini yurgv Hzidi", dedilar. Hozirda esa, naqd shu kunlar ustida turibmiz. Endi bu firqadan qanday yaxshilik umidi bov Hlurkim, bularning asosiy tuzumlari xudosizlik, dinsizlikka, ov Hzlaridan boshqa hech narsaga ishonmaslikka qurilgan bov Hlsa. Chunki, dinsizlik har bir yomonlikka yov Hl ochadi, insonni insonlik sifatida tutib turadigan, har bir yaxshilikka boshlaydigan narsa dindur.

Qorakov Hl shahrida qancha turgan bov Hlsam ham, uyqi vaqtlaridan boshqa chogv Hlari kelim-ketimdan bov Hshanolmadim. Shunday bov Hlsa ham vaqt topib, mashhur shved sayyohi Vanxidinning "Taklamakon" asarini va "Tibet" sayohatnoma kitoblarini ov Hqib chiqdim, ulardin kov Hp foydalandim. Ov Hzgarish oldida talanga uchragan Qorakov Hl kutubxonasi tatarcha, usmonli turkchadan tarjima qilingan nodir asarlar kov Hpligi bilan mashhur edi. Inqilob boshlangan davrda qonunsiz qora kuch, nodon odamlar hokimiyati qurilganlikdan shaharlardagi kutubxonalar va boshqa madaniy asarlarning kov Hplari zoi bov Hlmishdir. Ov Hrtta asr vahshiylari - mov Hgv Hul askarlari ov Hz vaqtida islom markazi bov Hlgan Bagv Hdod shahriga bosib kirganlarida, ular nazdida ov Hljaga arzimas, gv Hoyat qimmatbaho, nafis, nodir kitoblar Dajla daryosiga tushganlikdan, olti oyab daryo suvi qorayib oqqanligi tarixlarda yozilmishdir. Undan ham jirkanchli ishlarga yigirmanchi asrda madaniy yirtqichlar hokimiyati davrida yov Hl qov Hyilganlikdan, anchagina tarixiy asarlarimizni, xalq qov Hlida saqlanib yotgan qimmatbaho, nodir qov Hlyozma kitoblarimizni egalari qov Hrqanlaridan ov Htta yoqtirib, suvga oqizishga majbur bov Hlmish edilar. Yolgv Hiz ov Hzimning Tov Hqmoq, Sov Hqulukdagi biror arava kelgudek har turli kitoblarim esa, shu kov Hmilganicha chirib yer ostida qolmishdir. Bu kabi fojialar yolgv Hiz chet ov Hlkalardagina emas, balki hukumat markazi Petrograd kutubxonalarida ham bov Hlmish edi. Shundoqqi, butun islom olami kov Hz tikkan, 1300 yildan ortiq tarixiy sharafiga ega bov Hlgan Mushaf Usmoniy, yav Hni hazrat Usmon ustida shahodat topgan Qurv Hon, shu kutubxonada saqlanib kelar edi. Oti musulmon bir necha gumrohlar tomonidan uning anchagina varaqlari olinmishdir. Marhum Tatariston muftiysi hazrati Rizafahriy boshliq Musohazrat va boshqa olimlar bu fojiadan xabar topgach, darhol chorasiga kirishib, bu ulugv H tarixiy Qurv Hon shu kunga davr saqlanib qolinishiga sababchi bov Hldilar. Alloh ularni rahmat qilsin! Hozirda esa bu Qurv Hon Toshkent muzeyxonasida saqlanib, chetdan kelgan sayohatchilarga, ayniqsa musulmonlar uchun bek hurmatli nodir estalik hisoblanadi.

Shunday qilib, Qorakov Hl shahrida bir oy qirg kun chamali turgv Hanim sov Hnggida, u yerdan qaytib Tov Hqmoqqa keldim va yana bir voqea ustidan chiqdim. Shundoqqi, hozirgi kunlarda Arabistonda turishgan Oltinxon, Mubashshirxonlarning ustoz, asli Koson zodagonlaridan, Fargv Hona viloyatida obrov Hyi baland bov Hlgan, zamonasiga kov Hra ulugv H olimlardan sanalgan, marhum Nosirxon tov Hra kommunistlarga qarshi qov Hzgv Holon kov Htarmish edi. Nima qilishlarini bilolmay, suvga oqqan kishiday hayronlikda turgan musulmonlar, ov Hz diniy olimlarini ilohiy kuchdan xoli bov Hlmasa kerak deb gumon qilganliklaridan, mol-jonlarini ayamay, u kishiga qov Hshiluvchilar ov Hlka bov Hylab kov Hpaymish edi.

Biroq, ish vaqtidan oʻtgan, ne fursatlar qoʻldan ketgan edi. Uzoq-yaqindagi bolsheviklarga qarshi koʻtarilgan qoʻzgʻolonlar butunlay bostirilib, ishlari markazga bogʻlanmish edi. Paygʻambarimiz Muhammad alayhissalomning "Har oqil kishi oʻz zamonasiga tushungan boʻlsin", degan hikmatlik soʻzlariga amal qilish va paygʻambarimizning 23 yillik nubuvat davridagi ibratlik tarjimai holidan xabardor boʻlish hammadan koʻproq islom olimlariga lozim edi. Zamonaviy siyosat olamidani xabarsiz boʻlganlikdan u kishining butun ishlari teskarisiga aylandi. Yolgbiz qoʻzgʻolonchilargina emas, shular bahona oʻzlariga toʻngʻri kelmadigan, ikki kishiga soʻzi oʻzlarlik odamlardan Namangan, Koson atroflari bilan hech joyda qoldirmay, otib-chopib oʻldirdilar. Qolgan qoʻlga tushganlari qattiq qamoqda yoki uzoq surgunlarga yuborilib, yoʻqotildi. Bechora Nosirxontovʻra qochib yurgan yeridan ikki oʻspirin oʻngʻli bilan ushlanib, Toshkentga keltirilgan soʻnggida, eng qattiq, yer osti, qorongʻu zindonda yotqonligʻini eshitgan edik. Soʻngra ikki oʻngʻli bilan birlikda oʻlim jazosi berilib, dunyodan yoʻqotilmishdir. Agar 6u kishi oʻrnida siyosat olamidani xabardor, ongli boshqa birov boʻlganida, ishini boshqacha tashkiliy ravishda olib borar edi. Bu qadar ulugʻb qoʻzgʻolon maydonida toʻkilgan yerlik xalq qonlari bekorga ketmas edi. Chunki, janubiy tomondagi Afgʻon va Hindiston chegaralari qoʻlga keltirilsa, u yoqdan yordam yetkazish imkoniyati tugʻbilmish edi ongsizlik shumligidan shu ishni bajara olmadilar.

Sharqiy Turkistonga Oʻtishga Harakat

Bu ish (Nosirxontovʻra qoʻzgʻoloni) boshlanish oldidan Qirgʻiziston atrofiga va boshqa joylarga maxsus kishilar yuborilmish ekan. Xudo saqlab, u kunlari men Qorakoʻlda boʻlganim uchun hech ishdan xabarim yoʻq edi. Shunday boʻlsa ham uyga kelib, hafta oʻtmay, shu chogʻbdagi vahshiylik odatlaricha, shirin uyqu, tun yarimida GPU jallodlari tomdan tushib, meni bosdilar. Kecha qorongʻusida qurollik harbiy kishilarga tuyuqsizdan koʻzlari tushib, qoʻbrqqanlikdan moʻbtirashib turgan xotin bolalar hollarini nima deb aytishga toʻngʻri keladi? Shuning uchun bu kabi dahshatlik koʻrinish koʻrmagan koʻp kishilar yurak oʻynaq kasalliklariga yoʻbliqimish edi. Soʻngra koʻzga koʻringan yozuvchizuvlarni yigʻbishtirib, meni haydaganlaricha, Pishpekgga keltirgach, hech nima soʻbmasdan yer osti uyi zindonga kirgizib qamab qoʻbyishdi. Bu yoʻbli ushlanib, uch oy chamali yotganim ichida har yoqlama qattiq tekshirish oʻtkazgan soʻnggida, bu ishdan mening xabarim yoʻbqligi bular oldida aniqlanmish edi. Shu bahona boʻldi, haqiqatda esa, gʻboyibiy kuch yordami yetti boʻlgʻb haykim, bu kabi dahshatlik qamoq balosidan koʻp uzoqlamay yana qutulib chiqdim.

Endi bundan buyon bu yerda turishim oʻz boshim yoki dinim uchun xatarlik ekanligini aniq tushunmish edim. Shuning uchun Gʻbulja tomon ketmoqchi boʻlayotgan doʻst kishilardan Abish degan qirgʻbizga yoʻbliqib, u bilan safar yoʻbdoshi boʻlishga vaʻbdalashib, ikkovimiz qoʻl olishdik. Soʻngra bek soqlik bilan safar jamalgbʻasini qilishga kirishdim. Ot uloq, oziq ovqat tayyorlangach, 1930 yili sentyabr oyi boshlarida qoʻl olishgan yoʻbdoshim Abish keldi. Men shu kunlarda esa Toʻbqmoqdan olti chaqirim boʻlgan Shovʻrtepadagi yerimda dehqonchilik ishlari bilan quymalashib yotgan edim. Ishlarim chala boʻlsada moʻbljalim buzilmasligi uchun, borligʻin Tangriga topshirib, oqshom nomozi oʻbtagan soʻnggida chalaqozoq togʻbalardan Abdurashid xovʻja, tungon Mokemir, yoʻbdoshchi qirgʻbiz Abish toʻrt kishi otlanib el yota Toʻbqmoqdagi qoʻbroga keldik.

Soʻbzim shu yerga yetgach koʻnglim munglanib, koʻbzim yoshlandi, chunki yuqorigi yoʻbdoshlarim va bulardan boshqa koʻp sonli mungdoshlarimdan endi hayot olamida birorta ham kishi qolmapti. Yoshlik yigitlik chogʻblarimdan beri xalq uchun boshlangan gʻbamqaygʻbulik kunlarim esa, umrim davomicha uzilmay shu hozirgi davriga erishdi.

Koʻz ochkan kunimdan boshlab koʻzlagan maqsadim Sharqiy Turkiston ozodligi qanchalik toʻkilgan Vatan bolalarining muqaddas yosh qonlari hisobiga qoʻlga kelmish edi. Nachoraki, oʻzini ezilgan yanchilgan xalqlarni zolimlardan qutqazuvchi, dunyo boʻyicha haqsiz mazlumlarga yordam beruvchi hisoblagan aldamchi, kazzob Stalin hukumati olti million uygur musulmonlarini oʻz foydasi uchun qurbon qildi. Koʻbini qashqir ogzidan qutqardi, lekin kechqurun qoʻl-oyogini boglab qassobga topshirdi. Koʻbring, endi shu kunlarda (1967 yil) bu bechora mazlum qardoshlarimiz Xitoy bosqinchilari, yirtqich kommunistlar tish-tirnoqlari orasida chaynalib; diniy, milliy huquqlari buyon tursin, insoniy huquqlaridan ham butunlay ajrab, yutilish oldida turibdilar. Agar biror bahona boʻlib, umumiy dunyo siyosati oʻzgarimas ekan, Chiqish, Botish ikki Turkiston ahllari koʻp uzoqlamay oq bosqinchilar toʻbqlinlari ostida koʻbilib ketishlari mumkindir.

Yana oʻz soʻbzimizga kelaylik. Shu kecha oilam ustiga tuyuqsizdan kelib, ulardan uzilib chiqishimdagi tortgan ruhiy vijdoniy azoblarimni eslasam, oradan 40 yil oʻtgan boʻlsa ham, oʻsha fojia zarbasidan koʻnglim yarasi hali ham bitmaganlikdan, qalamim uchidan oqqan qora siyoh u kunni eskarib qonga aylanur edi. Chunki, hech ishdan xabari yoʻq marhuma onalari boshliq u kunda barisi yosh, uygbʻoq uyquluq oʻngʻli, qizlarim ustilariga tun qorongʻusida eshikdan kirib kelishim bilan, barilari koʻbzimga jaldirashib qarab turishdi. Endi sizlarni Allohga topshirdim. Yer usti tor koʻbrinib, hech joyga sigʻbmay qoldim, yoʻbdoshlarim koʻbchada qarashib turibdi. "Omin" denglar deyishim bilan, chovʻng kichik demay uvvos tortqonlaricha qoʻl-oyoqlarimni quchoqlashib, "Bizni kimga tashlab ketasiz?" deb yigʻblashgani turdilar. Koʻnglim buzilib boshimga togʻb agʻbdarildi, nima qilishimni bilolmay, hayronlikda qoldim. Shundoq boʻlsa ham rahmatul olamin paygʻambarimiz Muhammad alayhissalom boshlariga kelgan kulfatlarni koʻz oldimga keltirib, bir oz oʻzimni bosib olganim soʻnggida, yaxshi soʻzlar bilan bolalarni ham biroz yupantirganday boʻldim. Shuning bilan ularga bilgan vasiyat nasihatlarimni aytib, qolganini Allohga topshirib, yoʻbga chiqdim.

Shu kecha yurganimizcha saharga yaqin Qorabuloqdan oʻtib, Burulsoy ogʻbzidagi bir qora saroyga tushib, kun boʻyi kishiga koʻbrinmay, bir uy ichiga kirib yotdik. Chunki, bu toʻrt yoʻbdosh oʻrtamizda bir beshotar miltiq, uch bardanka va boshqa qurollarimiz boʻlganlikdan, kunduz kuni koʻbrinib yurishimiz xatarlik edi.

Shunga koʻbra oqshom nomozini oʻtab olib, koʻz qorgʻbulangʻboch otlanib yoʻbga tushdik. Ichimizda yoʻlboshchimiz Abish qirgʻbiz boʻlgʻbonidek, dovyurak bahodir yigitimiz tungoni Mokemir edi. Agar dushman toʻbsoqvullari (chegara, yoʻb zobitlari, posbonlari) bilan uchrashib qolgudek boʻlsak, ulardan qutulish chorasi topilmagan taqdirda qurol qoʻbllash ishini unga topshirdik. Shu bilan Kemen suvini boʻylab yurganimizcha tongga yaqin Shodmon botir hojining qishlovi Chovʻng Kemen koʻbrigi ostiga yetdik.

Bu kishi esa qirgʻbizlar ichida ota-bobolaridan beri el soʻbrab, yurt kutib kelgan Shodmon botir, Jantay botir oʻngʻli, Qorabek botir oʻngʻli, Ataka botir oʻngʻli, Tinay botir oʻngʻli boʻlib toʻbqiz ota-bobolarigacha el ustida oʻbtgan, oʻz zamonasida qozoq, qirgʻbiz xoni atalgan zoʻbr manaplardan edi. Marhum otamiz bilan doʻstlik aloqasi boʻlganlikdan oʻzi bilan hayotligida ham koʻbrishib, xizmatida ham boʻlgan edim. Insonga yoqimli yaxshi xislatlarning koʻbpiga ega edi, Alloh rahmat qilsin! Kishi hayron qolgudek darajada olingan bahodirliklarini shu kunlarga davr qirgʻbiz qariyalari

Biroq paygʻv Hambarimiz sallallohu alayhi vasallam aytganlaridek, har odam oʻz zamonasiga yaxshi tushunishi kerak. Oʻtmishdagi koʻkrak kerib ot chopgan, nayza solib yov olgan, ota-bobolarimiz oʻz zamonalariga yarasha ustilariga yuklangan diniy, milliy burchlarini oʻtganliklari uchun Vataniyatlarini bosqinchilardan saqlab, oʻz hokimiyatlarini qoʻllaridan chiqarmagan edilar. Keyingi uch yuz yilda jaholat, xurofot balchigʻiga botib, nodonlik, tushunmaslik ofatiga yov baliqqanlik natijasida ruslar Vatanimizga zobʻlik, qurol kuchi bilan bosib kirib, erklik hokimiyatimizni qoʻllimizdan tortib olganiga shu kunlari toʻgʻri yuz yil toʻlmishdur.

Vatanimizga birinchi bostirib kirgan shum oyoq chor hukumati ellik yillik davrida Turkiston xalqini butunlay qorongʻlikda, ilm-maʼrifatdan uzoq tutib kelgan boʻlsa ham, surbetlarcha ruslarni koʻplab koʻchirib kelmagan edi. Yerlik xalqning erki oʻzida, Vatani qoʻllida boʻlib, diniy marosimlari, maktab madrasalari, har turli jamoat ishlari oʻz ixtiyorlarida edi. Qachonki, xalq gʻamini qaygʻv turgan boʻlib koʻringan yolgʻv onchi aldanchi, ustal oshigʻv, mansabparast kommunistlar, qurol kuchi bilan va ham oʻng soʻllini, foyda ziyonini ajratmagan, tushunmagan, vijdonsiz, qoraqurov nodonlardan foydalanib, oʻz hokimiyatlarini oʻrnatib olgandan soʻngra, butun ishlarni oʻzgartirishga kirishdilar. Shundoqki, bularning hokimiyatlari dinsizlik xudosisizlik asosiga qurilganlikdan, birinchi kundan boshlab, butun diniy ishlarni, shariat hukmlarini yov bqa chiqarib, maktab madrasalar, masjid xonaqolardan buzilmay qolganlarini choyxona, oʻyinxonalarga oʻxshash oʻzlari uchun keraklik oʻrinlarga aylantirdilar.

Maʼlumdirki, dunyo yaratilgandan beri yer ustidagi insonlar oʻz erklaricha ishlab, tilagan joylarida oʻz ixtiyorlaricha yashab kelmish edilar. Chunki, inson bolasi asli yaratilishidayoq, oʻz erk-ixtiyoriga ega boʻlishi sifatida tugilib, boshqa hayvonlardan shu orqali farqli boʻlmishdur. Hayot olami ichra hech bir zamon, hech bir mamlakatda insonlarni erk ixtiyorlaridan ajratib, tilsiz hayvonlar qatorida majburiy ishlatish kishi xayoliga kelmagan edi. Endi bu xayoliy tuzimni qoʻllanuvchilar, xayolparast Lenin boshliq, qurol kuchi bilan shu kabi sharmandachiliklarni amalga oshirib, 50 yildan beri xalqni qiynab keladilar.

Bayt:

Qaygʻv huklik tunlar uzaydi, tong otar kun bormikin?
Biz qamaldik bu temir qoʻrgʻv on ichida ingranib.
Bu zulm qoʻrgʻv on qobigʻv in sindirar kun bormikin?
Barcha olam yov bllari ochiq erur bizga yopib.
Ey, xudo, haj yov bli bizga ochilur kun bormikin?
Barcha olam ahli oʻz maqsadlarini toptilar.
Oʻzbekiston xalqiga bu ish boʻlar kun bormikin?
Ruslar bosti Vatanni, qopladi seldek kelib,
Bu falokatdin, xudoyo, qutilar kun bormikin?
Sogʻv huniy, bagʻv ring ezildi, bu Vatanning dardida
Kim bilur, bu dardima darmon topar kun bormikin?

Qoʻgʻv ustida oʻn olti erklik jumhuriyat hukumati deb yozilgan boʻlsa ham, bularning hech birovida haqiqatan qilchalik ham ixtiyorlari yov bqdur. Bu mamlakatlarning asosiy ishlari esa butunlay Maskovga bogʻv blanganligi uchun katta kichik har qanday ishlarini Maskovdan buyruqsiz qilolmaydilar. Ayniqsa, Oʻzbekiston jumhuriyati boshqa jumhuriyatlarga qaraganda har bir ish toʻgʻv rilik eng tubangi holga tushganlikdan xalqi diniy, milliy, shaxsiy, hatto insoniy huquqlaridan butunlay mahrumdirlar.

Xalq dushmani degan yolgʻv on tuhmatni taqib, 1936-1937 yillarda necha minglagan millatimiz ziyolilari, siyosatga tushungan Vatani yigitlari yov bq qilingan kundan boshlab, Maskov nima desa bosh ustiga deydigan, xalq tanimagan suymagan, lekin oʻziga sodiq kimsalarni, Maskov oʻz tilaganlaricha Oʻzbekiston qoʻrgʻv rirchoq hukumati boshligʻv i qilib belgilab, shular orqalik oʻz maqsadlarini bajarishga kirishgani gurdilar. Buning ustiga 1966 yili 26 aprelda Toshkent shahrida boʻlgan zilzila bahonasi bilan, uylari buzilgan oʻzbeklarga yordam yetkazish degan boʻlib, barcha jumhuriyatlardan kishi chaqirdilar. Haqiqatda esa zilziladan vayronlikka uchragan markaziy yangi shahar binolari edi. Yerlik xalq ofatdan omon edilar. Shundoq boʻlsa ham, buni shiltov (bahona) qilib, necha minglagan oʻzbeklarni majburiy ravishda koʻchirib, shahar tashqarisiga chiqazdilar. Ayniqsa, Toshkentning eng tarixiy joyi hisoblangan Shayxontohur mahallasi butunlay buzilib, undan nom nishona ham qolmadi. Shahar tashqarisiga chiqarilgan bechoralarni Qurbqaobod degan qiy dalaga oborib tashladi. Uylarini buzishda yetarlik moddiy yordam berilmadi. Bu bechoralar yosh goʻbdak bolalari bilan shu kunlarda ham qiynalmoqdalar. XX asrga kelib oʻz Vataniyatlarida oʻzlari xor boʻldilar.

Bosqinchilarning birinchi chor hukumati davridan 50 yil oʻtgach, kofirlar aksi urib, baʼzi bir oʻzgarishlar boshlagan boʻlsa ham, u kunga davr diniy-milliy, ayniqsa til oʻzgarishlari boʻlmagan edi. Endi esa, bu dinsiz kommunistlar davridan 50 yil unga qoʻbshilib, bosqinchilarning kelganiga 100 yil toʻlmishdur. Bularning asli maqsadlari butun dunyoga dinsizlik tarqatish, oʻzlarining jirkanch sassiq tuzumlarini oʻrnatish boʻlganlikdan, butkul ishlarini oʻzlarining buzuq siyosatlariga boglab, har narsa kommunistlar rahbarligi ostidagina boʻlishi majburiy ravishda shart qilinmishdur. Shuning natijasida bular har ishga aralashvolib, hushyorlariga esiriklar (mastlar, behushlar), sogʻv blariga telbalar yov blboshchilik qilgandek, butun mamlakatda bu majnunlarning aralashmagan ishlari yov bqdur.

Xalqda ixtiyoriy hayot kechirish yov bqolgani uchun ularning jon harakatlari, halol mehnatlari bi-lan chiqqan yer hosilotining yuzdan biriga ham oʻzlari ega boʻlolmadilar. Oziq ovqat, yemaq ichmaq mahsulotlari bularning oʻz omborlarida saqlanib, xalqqa tilagan oʻlchamlarida berib turish kommunistlarning buzilmas qonunidir. Agar uch kun bermay toʻxtatar ekanlar, xalq boshiga qiyomat qoʻpib, shu kuniyoq ocharchilik boshlanishi koʻrinib turadi.

Mana shunday boʻlib, hozirgi kunda ilgari tarixlarda yarqirab koʻringan, tillarda doston boʻlgan Turkiston ulusi Turon musulmonlari yolgiz diniy huquqlaridagina emas, insoniy huquqlaridan ham ajrab, yutilish oldida turibdi. Kelajakda biz uchun eng qoʻrgʻv qinchilik ish esa, yov bq bahonalar bilan oʻn minglab, yuz minglab seldek kelayotgan bosqinchilarning Vatanimizda oʻrnasha yotqanlaridur va baʼzi bir milliy hissi yov bq vijdonsizlar koʻz oldimizda yutulayotganligi ochiq koʻrinib turibdi. Bular avlod oldida eng jinoyatchi odamlardir. Tarixlarda bosqinchilar doim shunday amalparast sotqinlardan keng ravishda

foydalangan.

Hozirgi kunlarda esa xitoy bosqinchilari internaional niqobi ostida Saypiddin Aziziy, Burhon Shahidiy kabi vijdonsizlardan shu tariqa foydalanmoqda. Bu balolardan qutulish chorasini izlash har bir Vatan bolasining muqaddas vazifasidir. Buning uchun bizlar diniy va milliy hissiyotlarimizni saqlash bilan bir qatorda, birlik ittifoqligimizni kuchaytirib, eng avval ilm qurolini qov'olga kiritishimiz kerakdur. Havodan boshqa, o'v'ot suvdan boshlab inson hayotiga kerakli barcha narsalarni qulf-kalit qilib, o'v'oz omborlariga qamab oldilar. Ming turli qilgan hunar-tadbirlari, har kuyga solib o'v'otqigan baytgazallari bilan, vaqti kelganda odam bolasini bir parcha non oldida bosh egishga majbur qildilar. "Uldirmay olar jonimni, bo'v'ogizlamay ichar qonimni, o'v'olchab berar nonimni", deb bundan necha yuz yillar ilgari aytgan qozoq shoirining so'v'oz hozir bizning ustimizga kelib o'v'otrnashdi. Dinsizlik tufayli o'v'otg'irlik, odob axloqsizlik, bir biriga hurmatsizlik, vijdonsizlik ko'v'otpaydi. Hozirgi madaniyat davrida diyonat bilan taraqqiyot birga yasholmaydi degan xato fikr oqillar oldida emas, jahon bo'v'otryicha johillar orasida tarqalmishdur. Haqiqatda esa, din poklikdur. Poklikka qurilgan axloqdur. Dinimizning asli aqldur, quroli ilmdur. Hozirgi taraqqiyot islom axloqi asosida olib borilsa, insonlar uchun eng foydalik madaniyat bo'v'otlshida shak yov'otqdir. Umuminsoniy haq huquqlar butun xalq oldida, ayniqsa, hukumat doiralarida qonuniy ravishda himoyalaniq saqlanar ekan, o'v'otshandagina madaniyati fozilaga erishiladi. Shu kunlarda ustimizda hukmron bo'v'otlgan dinsizlar madaniyati ersa fosiq madaniyat deyiladi. Bunday madaniyat insonlarni ham axloqiy, ham ruhoniy fazilatlaridan butunlay ajratadi. Kommunistlarning mustabid hukmronligi ostida yashayotgan hamma, insonlik huquqlaridan butunlay mahrum bo'v'otlib, hayvonlar qatorida erksiz ishlayotganligini ko'v'otrib turibmiz. Hozirgi davrda qaysi yov'otl bilan bo'v'otlsa ham, kundan kunga ilm o'v'otshayotganligi ko'v'otriladi. Buning rahbarligi orqasida, insoniyat olami kommunistlar ofatidan qutilar kun bo'v'otlar degan xayoliy umidlar ham ko'v'otngilga keladi. Lekin markaziy arboblardan boshlab, tubandagi tabaqaga kelguncha, hamma ish ustida o'v'otlritgan hukumat xizmatchilari shaxsiyatparast, vijdonsiz odamlardangina iborat bo'v'otlsa, bu umidning vujudga chiqishi mumkin emasdir. Chunki, ilmga agar aql chirogi rahbarlik qilmas ekan, har kim uni o'v'otz qobiliyatiga qarata ishlatadi. Shuning uchun yomonlar ilmidan hozirgidek doimiy yomonlikdan boshqa natija chiqmaydi.

Buning yana bir sababi ersa, ko'v'otpincha ish boshida o'v'otlrituvchilar ikki guruh kishilaridangina iboratdir. Birinchisi ko'v'otrlarcha yetakchisi orqasidan ketayotgan, qizil belatidan boshqa ishonadigani yov'otq, mansabparast kommunistlardir. Ikkinchisi esa hozirgi madaniyat sohasidagi fanlardan yetarlik darajada o'v'otzlashtirib, ilmiy jihatdan xalq uchun foyda yetkuzarlik mav'otlumotni egallagan bo'v'otlsa ham, o'v'otz nafi uchun hamma narsani qurbon qiladigan odamlar, ayniqsa, iqtisodiy o'v'otrinlarni egallagan, ko'v'otproq shu vijdonsiz kishilardir

Endi ish shunday bo'v'otlgach, ilm mav'otfrifat rivojlangan sari fikrlar o'v'otzgarib, o'v'otz ichidan o'v'otnglanib qolishga ko'v'otz tutish xayoliy umiddan boshqa narsa emas. Payg'v'otambarimiz Muhammad alayhissalomdan "Qiyomat qachon bo'v'otladi?", deb so'v'otraganda: "Xukumat ishlari yomon odamlar qov'otlga o'v'ottganda bo'v'otladi. Men ko'v'otrsatgan oydan yoriq, to'v'otgri yov'otldan ummatlarim chetga chiqqanlarida, xalq boshiga shunday fitnalar kelgusidirkim, o'v'otsha zamonning eng dono bilgichlari ham chora topolmay, hayronlikda qoladi", dedilar. Bundan 1360 yil ilgari bergan shu xabarlarini hozirgi kunda ko'v'otzimiz bilan ko'v'otrib turibmiz. Qur'v'otbon nima degan bo'v'otlsa, Rasululloh alayhi vasallam nima xabar bergan bo'v'otlsalar, uning haq rostligida hech gumonimiz yov'otqdir. Ko'v'otngliga gumon kelganlar ko'v'otzlari ko'v'otrganda, albatta, ishonadilar.

Inson yaratilgandan beri yer ustiga har turlik ofat balolar kelganligi yolgiz tarixdagina emas, balki, Tangri tomonidan payg'v'otambarlarga tushib, bizgacha yetgan Tavrot, Injil, Qur'v'otbon kabi ilohiy kitoblarda ham xabar berilmishdir. Lekin bu dunyo ahli qanchalik ko'v'otrp balo ofatlarni ko'v'otrib, boshidan kechirgan bo'v'otlsalar ham, shu kunlarda bizlarning bosh ustimizga kelib o'v'otrnashgan dinsizlik balosini ko'v'otrmagan edilar. Ayniqsa, bu balodan boshqalarga qaraganda eng qattiq zararlanganlar biz Turon Turkiston musulmonlari bo'v'otldik. Chunki, chor bosqinchilarining shum qadamlari yetgan kundan boshlaboq o'v'otz hukumatimizdan ajragan bo'v'otlsak ham, diniy, milliy, vataniy huquqlarimiz o'v'otz qov'otlimizda edi, qachonki bu madaniy yov'otqsillar qov'otlga hukumat o'v'ottdi ersa, shu kundan boshlab yuqoridagi huquqlarimizdan ham ajradik.

Nega bunday bo'v'otldik? deganimizda, Qur'v'otbonning aytishicha, bandaga berilgan nev'otmatlarning zavoliga o'v'otzi sababchi bo'v'otlur. Hech vaqt qaytarib olmagay, berganini qaytarib olishdan Alloh o'v'otz bandalariga nahiy qilib, ularga bu ishni loyiq ko'v'otrmas ekan, o'v'otziga qanday loyiq ko'v'otradi? Xudo Qur'v'otbonda "Sizlarga bergan nev'otmatlarimga qanchalik shukr qilsanglar, men ham shunchalik orttiraman. Agar qadriga yetmasanglar, u nev'otmatlardan ajraysizlar, yana qattiq azoblik javobga tortilasizlar", deydi. Vatanimizni, dinimizni dushmanlardan saqlash, Kuron hukmicha, hamma musulmonlarga farzdir. Chunki, xudo Qur'v'otbonda: "Dushmaninglarga qarshi imkoniyat boricha qurol tayyor qilinglar", deydi.

Rasululloh zamonlaridagi musulmonlarga o'v'otsha zamon quollarini tayyorlamoq farz bo'v'otlmish edi. Bizlarga esa, o'v'otz Vatanimizni ozod qilish va uni saqlash uchun zamon qurol jabduqlarini qov'otllamoq va zamonaviy ilmlarni o'v'otqimoq farzdir. Agar buni qilmas ekanmiz, Qur'v'otbondagi Alloh amriga tushunmagan bo'v'otlamiz. Vatanimizni ozod qilish, o'v'otz davlatimizni qov'otlga keltirish va uni saqlash uchun, har davrning o'v'otziga yarasha butun sabablarini qilish, Kur'v'otbonda aytilgan Alloh amri deb bilishimiz kerak. Bav'otzi bir johillarning aytganlaridek, Kur'v'otbonda: "Bu dunyo kofirlarniki, oxirat-sizlarniki", deyilgan emas, balki "Islom hammani yengadi, hech kimdan yengilmaydi, hammaning ustida bo'v'otladi, ostiga tushmaydi. Har ikki dunyo yaxshiligini Allohdan so'v'otranglar", deyilgandir va ham bularni qov'otlga keltirish choralarini ko'v'otrsatib, butun sabablarini to'v'otqliqlab qilishga buyurmishdir. Endi xudo va payg'v'otambar so'v'otzlarida hech shak yov'otqdir. Nima bo'v'otlguluq, ko'v'otrguluklar boshimizga tushdi ersa, undan ibrat olib, kelajagimizni o'v'otnglashimizdan boshqa uning chorasi yov'otqdir. Bayt:

Borlig'v'otim saqlay desang ilm hunardan qil yaroq!
Yov'otq esa olg'v'otbay boringni qilmay hech kim so'v'otbroq.
Yer yuzi o'v'otzgarda ammo, o'v'otzgarishdan bizda yov'otq,
Sindi Turkiston elining boshida yuz ming tayoq.
Och ko'v'otzing Turon eli, zing'v'otirt bo'v'otlurmu qov'otychibon,
Bormu bu yongliq bulon, payqab qara boshdin oyoq!
Har o'v'otg'v'otil voris bo'v'otlur qolgan otaning moliga,
Bo'v'otldi Turkiston elining vorisi yuzsiz qaroq.
Mol egasidur qaroqchilar bu ajoyib ishga boq!

Baxt ochilmas ul kishilar, kim erurlar ilmsiz,
Ilmsizlar xor boʻlur xohi qarodur, xohi oq.
Qaysu millat ustidin hokimlik etsa boshqalar,
Bu kabi xorlik hayotdin oʻtganidir yaxshiroq.
Ilmu iymon ikkisidin bahralik boʻl ey oʻtgan bil!
Bu ikkovlon birla olgan baysan qoʻlingga shamchiroq

Jilaqaragʻ Bay Dovoni

Yana oʻtgan sobʻimizga qaytaylik. Yuqorida aytilganicha Shodmon hojim qishlogʻi Kichik Kemenga kelganimizda, kutishib turgan qirgʻizlar bizni qarshi oldilar. Yaylovdan qaytgan qalin el oralab, tun boʻyi yurganimizcha tongga yaqin bir yerga kelib tushdik. Biroz uxlab es olgan sobʻingda, u yerdan oʻtlanib kun boʻyi yurganimizcha, axir peshin kezida qalin qaragʻ Bay ichida tikilgan bir qirgʻizning uyiga keldik. Bu esa bizni kutib turgan Nazarqul degan safar yovʻdoshimizning uyi ekan. Bizni bu yerga qoʻndirib, oʻtgan orqada qolmish uylarni koʻchirib kelmoqchi boʻlib, uch toʻrt yigitlar bilan tun qator qilib ketdi. Ertasi quyosh koʻtarilgan kezda edikim, biror yuz oilalik qirgʻizlar bola chaqalari bilan yengil yuklarini olgan, boshqa mol chorvalarini, tikilgan uylarini qoldirib, yolgʻizgina uyurlari bilan yilqilarini haydashgan holda yetib keldilar. Xitoy yerlarida pul boʻlgʻidek narsalar bilan hurjin xalashlari toʻldirilmish edi. Koʻpchiligi bola chaqa, xotin qizlardan toʻplangan edi. Qanday ham boʻlsa, safar sunnatiga muvofiq Nazarqulni safar amiri qilib, oʻtgan boshliq olti odamni unga kengashchi saylagan sobʻingda, oldi orqamizga mer gan yigitlardan soqchilar belgilab, yovʻlga tushdik.

Ichimizda ikki besh otar, uch toʻrt bardanka, qolgani ov miltiqlari boʻlib, yigirmadan oshiqroq qurolimiz bor edi. Shu yurganimizcha Koʻkquyruq oʻtganini boʻylab oʻtirib, orada uch qoʻnib, Chuy daryosining boshi Oqsuv, Chelak degan ikki oshuv ayrilishiga yetdik. Bu yurgan yerimiz yovʻsiz boʻlib, boʻri yurmagan togʻ bu tosh oralab yurishga toʻgʻri kelganlikdan, togʻ safarlarida koʻp yurib koʻzi pishgan yetuk yovʻboshchi kerak edi, baxtimizga qarshi, vabdalashgan qolovuz (yovʻboshchi) kishimiz kelmay qoldi. Kelayotgan yovʻlimizda biz bilan qochgan qirgʻizlarning qoʻlida yotgan qoʻylari, egasiz qolgan moltovarlari, uskunalariga koʻzimiz tushdi. Inson turmushiga kommunistlarning zulmi shundayin haroblik keltirganini koʻrib, koʻnglimiz vayron boʻlganlikdan koʻz yoshlarimizni artib ulgironmadik.

Qochgan xabarimiz el ichiga tarqalgach, bizni qoʻlga tushirish uchun oldimizdan chegara soqchilarini toʻstirib, ortimizdan qirgʻiz kommunist otryadlarini yubormish edilar. Biz qochqunlar uch kun oʻtgan boʻylab yurganimizcha, Oqsuv oshuvi ostiga kelganimizda ketimizdan yuborilgan qirgʻiz kommunistlar askarlarining qorasi yiroqdan koʻrinib qoldi. Oramizda bir oz otishuvlar boʻlib, shu kechani soqlik bilan oʻtkazdik. Yetgan yerimiz ulugʻ togʻlarga taqalgan, oʻng qoʻlimiz Chelak dovoni edi. Lekin bu dovonlarni oshib, yovʻllarini koʻrgan boshchimiz boʻlmagʻanlikdan qaysi biriga kirishimizni bilmay orsor (hayronlikda) qolganimiz ustiga, quvgʻinchi toʻsqinchilar oldi orqamizdan oʻtgan edi. "Ikki yovʻ kelib, qaysi biriga kirishni bilmay qolgan kishi oʻng qoʻliga yursin", degan Rasululloh sobʻini maslahat berdim ersa, boshqa sabablar chiqib bunga yurishga toʻgʻri kelmadi. Oxiri, sobʻ qoʻldagi Chelak dovonidan oshib olsak, qozoq yeriga tushib, bulardan qutulib ketishimizni boʻylab, shunga kirishni toʻxtam qildik.

Ertasi saharlab ostidan bir daryo suvi toshib chiqayotgan ulugʻ togʻ beli ustiga chiqib, shu yerga uch toʻrt qurollik qirgʻiz bolalaridan qoʻndik, oʻtgan koʻpchilik qoʻsh qulonlarimiz (koʻchgandagi yukimiz va yilqilarimiz) bilan bel (togʻ bagʻridan oʻtib) oshib, yolgʻiz tuyoq kiyiklar izi orqali yurganimizcha bulutga tiralgan toʻrt togʻ orasidagi suv gʻaznasi (ombori) Koʻkkobʻil degan joyga tushdik. U yerdan oʻtib, koʻk muz oq qordan boshqa hech narsa koʻrinmagan, bosh oyogʻi bulutlar bilan oʻralgan Chelak dovoni ostiga kelib qoʻndik. Kuz havosi sovuq, qattiq qor uchqunlab turardi. Qor oʻrtalarida koʻrinib qolgan qora toshlar orasida boshi chiqib turgan bir turlik oʻsimliklardan boshqa oʻtin topilmaydigan shunday qismchilik joylarda qirgʻiz xotinlari osh ovqat tayyor qilishdi. Bularning epcilligi meni hayratda qoldirdi.

Paygʻambarimiz sallallohu alayhi vasallamning "Har kim ersa bir narsaga bogʻlanib yaratilganlikdan ul narsa unga osonlashadi, har ishini oʻz egasiga topshiringlarkim, ishinglar yengillashadi", degan hikmatlik sobʻzlarining sirlarini shunda tushungan edim. Ayniqsa, oʻz doʻstlarimizdan Abish, Haydarali ularning xotinlari Oysha, Oyqon bu er xotinlarning bu kabi ogʻri boʻlgʻan, mashaqqatlik safarlarda menga koʻrsatgan hurmatlari, qilgan xizmatlarini eskarib, hayotim boricha ularga rahmatlar aytib duo qilurman. Alloh ularni rahmat qilib, joylari jannatda boʻlsin! Qandagʻ ham boʻlsa, shu kechani qor-muzlar orasidagi qora toshlar ustida tong ottirdik. Ertasi oyna ustiga tushgan yovʻdu kabi, qor muz ustida yaltirab turgan quyosh koʻtarildi. Yovʻ bilgan, yuz koʻrgan yovʻboshchi kishimiz boʻlmagach, endi nima qilishimiz kerak?

Xotin bolalardan boshqa qariyosh demay butun er kishilar barimiz oʻtlanib, toqqa tirmashdik. Ming mashaqqat bilan togʻ tepasiga chiqib qarasaq, moʻljali uch chaqirim kelguday, togʻ teskayini qor muz qoplamish edi. Mana shu yerda biror yuz kishi yayov, otliq boʻlib, bizdan ilgari qochgan kishilar yovʻ solgan boʻlsalar, shular izidan yurib oʻtarmiz, degan umid bilan shu kuni ertadan kechgacha yovʻ izlab iz qidirdik. Biroq baxtimizga qarshi tuyoq yoki oyoq izi tushgan biror nishon topilmagach, kechki sovuqqa qolib, boʻron choʻpungu uchramaylik deb, nochorlik bilan or-timizga qaytdik.

Xudo oʻnglab, Koʻkkobʻil beli ustiga uch toʻrt qurollik qorovul qoʻyib oʻtgan edik, yovʻ ersa orqamizdan quvib kelayotganlar izimizga tushib ustimizdan bosar ekanlar. Iz quvib kelganlar bel ustiga chiqqanda bizning qorovullarimizdan qarshilik koʻrib, ketiga qaytmish edilar. Shu bilan ikki qoʻnib muz togʻlar orasida yovʻ topolmay, ovora boʻlgan sobʻingda yana orqamizga qaytib keldik. Ot ulovlarimiz charchab, oʻtgan qiyalganimizdan bel ustida bir ikki kun eruv (dam olish, hordiq chiqarish) qilib, shu orada ikki kishini yer chorlab (atrofni bilib kelish, razvedka qilish) kelish uchun Oqsuv dovoni tomonga yubordik. Ketgan kishilarimiz ikkinchi kuni tinchlik xabarini keltirgach, bu yovʻning ikki kunlik olisligi boʻlsa ham, boshqa iloji boʻlmaganlikdan shunga kirishga majbur boʻldik.

El yaylovdan koʻchgan kezi, yovʻllar jimjit, issiq sovuq orasida havo ochiq boʻlib, tinchlik bilan Oqsuv dovonini oshib, kelishgan keng bir yaylovga tushdik. Bu yerga kirgach qirga, tevarak toʻrt tomonga koʻz soldim ersa, oʻtmishdagi erkinlik qoʻynida kun kechirgan oʻrozlik oʻgʻuz urigʻi Ediqut eli u togʻdan bu togʻga, u soydan bu soyga yer tanlab, koʻchib yurganlari esimga tushib xayol dengiziga choʻmdim. Keng yuzlik sabolarda (yogʻoch togʻ boralarda, idishlarda) koʻpirib yotgan qimizni qizil koʻkarlarga (yogʻoch bokallarga) quyib ichganlari, qoʻy qoʻzi etlari koʻngillariga tekkach, qulun (biya bolasi) sobʻiyib yeyishga kirishgan kunlari koʻz oldimga kelib, hayronlikda qoldim. Bir oz boʻlsa ham erkinlik olamiga chiqqandek boʻlib, hordiq chiqarish uchun bu oʻrinda ikki kun eruv qilib toʻxtagandan sobʻingra,

Toysovrun, Boysovrun degan yaylovlardan hali el kov'chmagan ekan, kechalab tun qoron-gv'busida u yerdan ov'ttib, Jilaqaragv'Hay dovoni ostidagi qalin qaragv'Hayzor ichiga kirib qov'ndik.

Bizning bu yurgan yerlarimiz Turkiston beshigi, Ov'Hg'v'uzxon poytaxti atalgan Issiqkov'bl ov'bkasining shimol tomonidagi Tyan-Shan togv'blarining tarmoqlari edi. Bu yerga kelish oldida yogv'ba boshlagan qor, yomgv'bir tun bov'byi tov'xtamay yoqqan bov'blsa ham, har tup qaragv'Hay bir qirgv'biz ov'tovidek bov'blib, tubiga tushgan musofir mehmonlarni qor yomgv'bir hujumlaridan ov'bz oilasidek asramish edi. Ertasi havo ochilib kun kov'btarilgach, bu yerdan kov'bchib shimol tomonga qarab, togv'bdan togv'nga osha ot tortib yurganimizcha, boshi kov'brinmay tuman bilan chirmalgan, bir ulugv'v' togv'v' tubiga yetdik. Shu yerga kelganimizda havo buzilib qor ura boshlab, yolgv'fizoyoq kelayotgan yov'blimiz yuzi yopilib, qayoqqa yurishimizni bilolmay tov'bxalib qoldik. Qirgv'biz yigitlari esa yayovlab, togv'v' yuziga tirmashib, yov'bl izlashgani turdilar. Borgan sayin qor yogv'bish qattiqlashganlikdan kov'bz qoplagan burosha (bov'bron, qattiq shamol) bov'blib, yov'bl izlashgan yigitlarimiz bir birlarini kov'br olmay qolishdi. Buning ustiga yolgv'fizoyoq yov'bl ustida uzundan uzun turib qolganimizdan, otlarimizning beli tolib yota boshladi. Qarasak, kun tushdan ogv'v'ib boradi. Agar shu ov'brtalarda kechalab qolar ekanmiz, ov'bzimiz va ot ulovimiz uchun qattiq qiyinchiliklar tugv'bilishini ov'bylab, safarda orqaga yurish yaxshi bov'blmasa ham, boshqa iloji topilmagach, nochor keri (orqaga) qaytishga majbur bov'bdik. Bosgan izimizga qaytib, qorbov'bron ichida olti soat chamasi yurganimiz sov'brnggida kov'bz qorayib, gugum tushgandan keyin horib-charchab, zov'brgv'ba ertalabki kov'bchgan qalin qaragv'Hay ostiga kirib omon qoldik.

Bu kabi kov'brilmagan ulugv'v' dovon yov'blarini oshib ov'btishga yetuk yov'blboshchi lozim ekan. Shunday odamni topib keltirish uchun shu yerlik elga aloqalik bir kishini ularga kechalab yubordik. Ertasi kuni havo ochiq bov'blib, kov'bzgudek kov'bringan bulutga tiralgan buyuk qor togv'blarini yaltiratgan holda quyosh kov'brtarilmish edi. Shu chogv'v' qolovuz ham yetib kelgani uchun barimiz suyunganimizcha unga ergashib yov'blga tushdik. Kechagi adashgan joylarimizdan olib ov'btib, ot tizzasiga kelgan qor ichida kov'bram toshlar oralagan holda sinchiklab yurib, yov'bl topgan yov'blboshchimiz qirgv'biz cholga ofarinlar aytib, uni bek olqishlar edik. Shunday qilib, Jilaqaragv'Hay dovonidagi qor togv'blarini omonlik bilan oshib, u tomoni Chelak, Tolgv'bor yaylovlariga tushib, ikki kun eruv qildik.

Shu yerga kelganimizda otaqli qolovuzlardan qirgv'biz Qov'bychi botir qochoqlarga yordam yetkazish uchun Gv'buljadan chiqib, oldimizda ikki kunlik Qudurgv'bu degan yerga kelgan xabarini angladik. Bu kishi esa besh-ov'bn qurollik yigitlari bilan yov'bl topolmay yurgan qochqunlarni Gv'bulja tomoniga ov'btkazib, shu kasb orqalik foydalanib yurgan qora botirlardan ekan.

"Qorakov'bl shahar soqchilari xabar topmay turib, chegaradan ov'btishimiz kerak, kechikkanning xatari kov'br, tezlik bilan yetkazib kelinglar", deb qurollik ikki yigitni bizga yubormish edi. Yov'blida qov'bhshilgan qirgv'biz yov'bldotsklarimizning orqada kelayotganlarini kutishga tov'brgv'br kelganlikdan shu yerda ikki kun turishga majbur bov'bdik. Shunga kov'bra Qov'bychi botirdan biz borgunimizcha kutib turishni ov'btinib sov'brab, tortuq yov'bsinida unga bir semiz biya yubordik. Qudurgv'bu togv'bi betida tov'br qaragv'Hay tagida bizni kutib olishga qattiq vav'v' berishib, biya yetaklagan holda bu ikki yigit bizga xov'v'sh aytib qaytdi. Shu bilan ikki tun ov'btkazib ular ortidan biz ham yov'blga tushdik.

Rahmsiz, kuchlik dushmanlar changaliga tushishdan qov'brqib, ulugv'v' togv'blarga sigv'vingan yigv'v'indi bir tov'v'v' mazlum oqizlar qatorida ov'bzimizning ketayotganimni kov'brib, bu xunuk manzaradan qattiq tav'bsirlanmish edim. Bir davrlarda butun dunyoni nayzasi uchida ov'bynatgan turk ov'brgv'blonlari, bugunki kunda burgutdan qochgan tulkiga ov'brxshab qoldilar. Qochar joyini, kirar teshigini topolmaydilar. Burun nega unday ekanmiz? Endi nega bunday bov'bdik? Mana buning sabablarini tekshirib, aniqlab bilganimizdan keyin, uning chorasiga kirishmogv'v'imiz kerak. Bizning ishonchimiz gv'v'v' dunyo, u dunyo bov'blib, oxirat kuniga iymon keltiramiz.

Endi shuni bilmoq lozimdir, bu dunyo ishlarini Alloh taolo butunlay sababga boglamishdir. U dunyo ishlari bov'blsa, Qurb'onning aytilishicha, sababsiz, xudo qudrati bilangina paydo bov'blur. Hayot olamidagi dunyo ishlari zarradan Quyoshgacha, barcha narsalarning bov'blishi va bov'blmasligi bari sababga bogliqir. Tavakkal qilish, yav'v'ni, Allohga topshirishni ersa, inson toqatidan tashqari, qov'blidan kelmaydigan ishlardagina shariat buyuradi. Shundoqki, dehqon yerni tanlab haydaydi, butun sharoitlarini bajargan sov'brnggida tuproqqa urug kov'vmadi. Ammo tuproq ichidan uni undirib chiqarish uning ishi emas. Bu tov'brgrida tavakkal qilib turishdan boshqa chorasi yov'v'qdir. Bizning bu sov'bzimiz hammaga tushunarlik bov'blganlikdan, dunyo ishlarini musulmonlar, albatta, shunga taqqos qilishlari lozimdir. Paygv'v'ambarimiz aytdilar: "Musulmonlar dunyoda yaxshilik kov'brsalar Allohga hamd aytsin. Agar yomonlik kov'brar ekanlar, ov'bzlaridan kov'brsin, qilmishlari ularga qaytarilmishdir".

Oyat, hadis, xudo, paygv'v'ambar sov'bzimiz mazmunicha tov'bxaligan hukm shulki, islomiyat sharoitlarini butun bajarish sharti bilan dunyo ishlarida moddiy, mav'v'naviy tomondan zamonaviy asboblarini tov'bliqlab qov'blga keltirish musulmonlar uchun farzdir. Agar bu ishni yuzaga chiqarish uchun yuz sharti bov'blar ekan, shulardan tov'brqson tov'brqqizini bajarib, biriga kelganda uzrsiz uni qoldirsa, shariat oldida xiyonat qilgan bov'blib, shu ishda jinoyatchi hisoblanadi. Chunki, hayot olamiga qurgan Alloh qonunini buzib, yaxshi saqlamagan bov'bladi. Qaysi narsaning salbiy, ijobiy bov'blishi bov'blmasligi sabablari tov'bliqlanar ekan, kimning qov'blidan bov'blsa ham, u narsaning yuzaga chiqishi aniqlanmishdir. Biz musulmonlarga ham shunday ishonish lozimdir. Chunki, bir ishning paydo bov'blishi uchun, uning sabablari tov'bliq qov'blga kelar ekan, uni yuzaga chiqarish Allohning hayot olamiga qov'bygan qonunidir. Qurb'on tilida buni "odatillo, sunnatillo", yav'v'ni "Alloh odati, Alloh yov'v'v'li" deb aytiladi. Pashambarlardan boshlab butun dunyoda yashaydirganlar shu qonunga bov'bysunishga majburdirlar. Bunga misol Uhud urushida shu qonun yaxshi saqlanmagan edi. Bir zumda ahvol ov'bzgarib, ish mov'v'minlar ziyoniga aylandi. Bunga tushunmagan bir necha kishilar: "Muhammadni Xudo yuborgan bov'blsa edi, biz shunday kunga qolarmidik, ov'bzining tishi sinib, boshi yorildi, yov'bdotsklaridan qancha kishilar dushmanlari qov'blida ov'bdirildi", deb xato fikrga ketdilar. Haqiqatda esa bu ishga ov'bzlar sababchi bov'blmish edilar. Xudo Qurb'onida kov'brsatgan urush qonunlarini buzib, Rasululloh buyruqlarini bajarmagach, zafar bulardan yuz ov'bzgirmish edi. Bu qonun dunyo boricha davom etajakdir.

Endi, biz musulmonlar, ayniqsa, ikki Turkiston turkiy xalqlari: barcha ov'bzbek, uygurlar hayot olamida qurilgan Alloh odatiga yaxshi tushunib, dinimiz, Qurb'onimiz buyrugini amalga oshirolmadik. Shuning uchun hozirgi hayotimizda dushmanlar qov'blida erk ixtiyorimizdan butunlay ajralib, burnimiz yerga ishqalangan holda hayvondek ishlab, qullardek qiynalib, kun kechirmoqdamiz. Yana shunday bov'blsa ham, kelajakda kov'bzda tutilgan umidlar asosi kov'brinib, uygonish tuygusi ov'brqimishlik yoshlarimiz orasida sezila boshlanmishdir. Fikr uygonishi ortidan ish ov'bzgarish natija berishi burundan beri siyosat olamida bov'blib kelgan ishdir. Tarix sahifalarida bunday hollarni kov'brp uchratamiz.

Kofirlik yomonmi, bilmaslik tushunmaslik yomonmi? Bu savolga dunyoning eng uluglari pashambarlardan boshlab, barcha bilimlik donishmandlar: "Bilmaslik va tushunmaslik kufirdan ham yomonroq", deb javob bermishdurlar. Chunki, ov'bz zamoniga

tushunmagan musulmonlar shariat oldida islom asoslarini bilmagan boʻladilar.

Obʻz milliy hukumatidan ajragan insonlar, obʻz vatanida turgan boʻlsalar ham, biz Turkiston xalqi kabi butun huquqlaridan ajrab, xor zorliqqa qolishlari shubhasizdir. Biz esa obʻz merosimiz ona vatanimizga ega boʻl olmay mol-boshlarimizdan, dinimizdan borliq narsalarimizdan butunlay ajramoqdamiz.

XX asr madaniyati orqalik dunyo boʻyicha ilm tarqalib, buning natijasida Ovrupo ajdarholarining mustamlakalarida qulchilikda yashayotgan insonlar ozodlikka chiqib, obʻz milliy hukumatlariga ega boʻldilar va boʻlmoqdalar. Shu bilan barobar ikkinchi tomondan obʻzlarini "mehnachilar gamxovʻri" deb pardalagan kommunist qizil ajdarholar tushunilmas, buzuq tuzulmalari ostida butun xalqni qutulmas qulchilikka solib, hayvonlarcha ishlatmoqdadir. Ayniqsa, biz ikki Turkiston obʻzbek uygur musulmonlari ikki ajdarho ogziga taqashib, yutilish oldida turibmiz. Endi ish shundayin fojialik holga yetganda bundan qutulish uchun qandaycha choralar koʻrishimiz mumkin va qandaycha choralar koʻrishimiz kerak! Chunki, hayot olamidagi butun ishlar sababga bogliq ekanligini, qachon bir ishning sababi topilar ekan, uni yuzaga chiqarish, Qurbʻon hukmicha, Allohning buzilmas odati ekanligini aniq bildik. Bunday boʻlshch, bu fursatni ham ganimat bilib, yutilib ketmasdan boldirroq (oldinroq, ilgariroq), undan qutulish chorala-riga kirishimiz lozimdir.

Yer usti insonlari yer osti mavʻdanlari kabi turlikcha yaratilganlikdan, har qaysilari har turlik qobiliyatga egadurlar. Bular ichida temir koʻmirlari koʻp boʻlgandek, oltin olmoslari ham oz emasdir. Endi esa kelajak kunlarda biz uchun yaxshi sharoit lar tugilib, qobusi kelar ekan, tog boskandek ustimizda bosib yotgan bosqinchilar qobʻlidan vatanimiz Turkistonni, albatta, qutqara olamiz. Chunki, bizlar hozirgi holda tog tagiga tushgan chumolidek ojizlikda yotgan boʻlsak ham, bunga qarshi koʻz oldimizda toglarni qobʻmorgidek (agvʻdargudek, koʻbchirib, yulib tashlagudek), dahshatlik kuch quvvatlar fursat kutib turibdilar. Agar shundoq kunlar toʻngri kelar ekan, siyosat maydoniga millat yetakchilari, albatta, chiqadi va shunda Turkiston xalqi obʻz hukumatini birinchi navbatdayoq qurib olishi, albatta, lozimdir. Har millatning obʻz hukumati obʻz qobʻlida boʻlmas ekan, chovʻponi qobʻychiboni yovʻbq bir toʻbda qobʻy kabi yirtqich qushlarga, och boʻrilarga yem boʻlib, oxiri inqirozga uchrab yovʻqoladi.

Endi maqsadga yetmoq uchun davlatimiz qobʻlimizdan ketgan boʻlsa ham, millatimizni yutilishdan saqlab qolish kerak. Buning birdan bir chorasi esa, diniy va ham milliy hislarimizdan ajramaslik edi. Biroq bu hiylagar bosqinchilar obʻzlarining zulm-istibdod hokimiyatlari ostida diniy milliy hislarimizni yovʻbqo tish uchun, tish-tirnoqlari bilan qattiq kirishganliklari natijasida, Turkiston xalqining diniy hislari koʻngillaridan koʻhtarilib qoldi. Nechuk koʻhtarilmagaykim, din ilmi, din tarbiyati birinchi navbatdayoq maktab madrasalardan chiqarilib tashlab, obʻquv obʻqituv ishlari butunlay dinsizlik asosiga qurilmish edi. Shundan beri 50 yil obʻtdi. Sovet hukumati kommunistik istibdod ostida diniy milliy hislarini butunlay xalq koʻnglidan chiqarish uchun, moddiy va mavʻnaviy kuchlari bilan dinga qarshi butun choralari koʻrmogda. Buning tavʻsiri orqalik hozirgi yoshlarimizning din haqidagi tushunchalari obʻzgarib, diniy hislari yovʻqolishi boshlandi. Uning ustiga baynalmilal pardasi ostida yoshirib olib, millatchilik yovʻbq desa ham, boshqalarni yutish qonunini amalga oshirish bilan bizni yutmoqchi boʻladilar. Endi bu yolgizlarga yutilishdan obʻzimizni qultirish uchun, diniy, milliy hislarimizni saqlab, zamonaviy fan ilmlarini egallashdan boshqa chora topilishi mumkin emasdir.

Xulosa shuldirki, milliy hokimiyatimizdan hozircha ajrab turgan boʻlsak ham, milliy hissiyotimizdan ajramay, uni saqlay olsak, kelajakda dushmanlarga yutilishdan obʻzimizni qutqara olamiz. Endi bu maqsadga yetish uchun qobʻyilgan masalalarning eng birinchi sharti til masalasidir. Agar biz til adabiyotimizni kengaytirib, uning qadr qimmatini oshirib, boshqa madaniy tillar darajasiga yetqizur ekanmiz, mana bu chogda millatimiz, milliy hissiyotlarimiz doimiy ravishda obʻsib saqlangusidir. Agar bunday boʻlmay balki, aksincha, obʻz ona tili qadriga yetmasdan unga ahamiyat bermas ekanlar, u chogda koʻp uzoqlamayoq alvido aytib, obʻz tillaridan abadiy ajragan boʻladilar. Shundoq boʻlib, obʻz ona tilidan ajramoqlik, milliy hissiyotlarini yovʻqotish natijasidir. Bu ish esa insoniyat olami oldida ulugʻ xiyonat, kechirilmas jinoyat hisoblanadi. Bunday boʻldi demak, ulugʻ Turkiston ulusi Turon nasli bosqinchilar tilagicha, qurbon boʻlgan holda inqirozga uchrab, Alloh saqlasin, tarix sahifalaridagi shon-sharafflik nom nishonlari obʻchiriladi demakdir.

"Xonligingdan ajrasang dagi, ulusingdan ajrama", degan eskidan qolgan maqol eng hikmatli soʻzdir. Chunki, bizning ishimiz va biz obʻxshash boshqalarning ham ishlari shu hozirda talashib tortishib yotgan dunyo siyosatiga bogliqdir. Shunga davr til adabiyotimizdan adashmay, milliy hissiyotimizdan ajramagan holda, zamonaviy ilmlarni egallashimiz kelajakda koʻz tutilgan ulugʻ maqsadlarimizning birinchi shartidir.

Yana obʻz soʻzimizga qaytaylik. Shunday qilib, togʻdan toqqa, dovondan dovonga osha ikki kun yurganimizcha, bizni kutib olishga moʻljil qilishgan togʻga yetib keldik. Qarasak, biz vabʻdalashgan kishilardan bu yerda hech kimni koʻrolmadik. Bu ishdan obʻylanib gumonga tushgach, sogʻblik bilan olgʻba tomon yurib, kun tush vaqtida Qudurgʻbu togʻga yetib keldik. Bizni kutib turmoqchi boʻlgan Qovʻychi botirning yoshiringan joyi toʻp qaragʻbay, qarshimizdagi togʻ betida koʻrinib turmogda edi. Koʻz tutgan yerimizdan hech kim koʻrinmay, jim-jit boʻlganligi uchun hayron qolib turganimizda, birdaniga uch otliq kishi togʻ chovʻqqisidan chiqdilar. Bizning kishilarimiz boʻlsalar kerak deb, Hizmi koʻngandek barimiz quvnashgan holda chuvqon (baqirish) solishib, yovʻbqlarimizni (qovʻl roʻbmoli) aylantirib ularni chorlagani tuzdik. Bizga qarshi ular ham dovʻstlik belgisi bildirib, javob qaytargan boʻldilar. Biz pastda, ular togʻ ustida ikki obʻrta uzoqroq boʻlib, tovush yetar lik emas edi. Oradan biror soat obʻtar obʻtmas togʻdan tushib, toʻp qaragʻbay ichiga kirganlaricha, ikki uch soat kutdik, u yerdan chiqmadilar. Bu ishdan gumon olib, bizga qovʻrqinchlik tushgach, buni payqab kelish uchun ikki kishini yubordik. Bular yoshirincha borib qarasalar, bizni tutishga Qorakovʻl shahridan yuborilgan obʻttizcha askar boʻlib yotmish ekanlar. Buni koʻrib shoshilinch bilan qaytib kelayotganlarida yovʻlda ular tomonidan obʻldirilgan Qovʻychi botirning ikki yigitini koʻrmish edilar.

Shu bilan ishning qanday ekanligi bizga mavʻlum boʻlgʻbach, darhol qurolli kishilarimizni togʻ betidagi yoshirin obʻrinlarga joylab, shu kuni bir birlarimizni poylashib yotdik. Kech yaqinlashgan sayin, havo buzilib, qor yogʻib, tun qorongʻbuligi bosti. Biz kelayotgan yolgʻbizoyoq yovʻlimizni dushman toʻsib turgʻonlikdan, otishib-chopishib boʻlsa ham, shular oldidan obʻtishimiz yoki orqamizga qaytishimiz kerak, bundan boshqa choramiz yovʻbq edi. Koʻpchilik yovʻldoshlarimiz qovʻshqulon, xotin bolalik boʻlganliklari uchun, dushman oldidan kesib obʻtishga jurʻbat qilolmadilar. Buning ustiga qor qattiq yogʻib, oldi-orqa yovʻlimiz butunlay yovʻqoldi. Ulugʻb togʻlar oralab yovʻlboshchisiz yolgʻbizoyoq yovʻl bilan qovʻrqinch ostida kelayotib, har tomondan dushman bilan obʻralgan holda, bu kabi ogʻbir kunga qolishimiz bizni eng qattiq dahshatga tushirmish edi. Axiri, obʻzaro kengashgandan soʻngra, oldimizdagi dushman qovʻliga tushmaslik chorasini obʻylab, orqamizga qaytdik. Koʻz koʻbmas qorongʻbu kechasi, ming turlik mashaqqat bilan togʻdan

to'g'ri oshib o'rtirib, tongga yaqin bir soy ichiga kelib tushdik. Shu kecha har qancha mashaqqat tortgan bo'lsak ham, hozircha rahmsiz dushman qo'ldan qutilgan hisob bo'ldik.

Agar bu vahshiylar qo'liga tushar ekanmiz, xotin bolalar bilan bir qatorda birortamizni qoldirmay, otib chopib yov'qotib yuborish, bularning odatlari edi. Xudo saqlab, shu tuni qalin qor yoqqanlikdan ertalab izimizni topisholmay, boshqa yov'bl bilan o'rtib ketgan deb gumon qilib, ketlariga qaytgan ekanlar. Shu bahona bo'lib ularning nohaq zulmlaridan bizlarni xudo qutqarmish edi. Ikkinchi kuni esa, u soydan ko'chib, Chelak dovoni tuyug'ridagi qalin qarag'ay ichiga kirib, omon olmoqchi bo'lib ketayotganimizda, Issiqko'bl bo'ydagi qirg'izlarning oqsoqollaridan bir necha kishilar oq bayroq ko'tarishib oldimizda ko'rindilar. Qarasak, bular bizni yov'ldan qaytarish uchun byr qancha aldov yolg'bon va'bdalar bilan hukumat tomonidan yuborilmish kishilar ekan. Qochoqlar ichidagi chog'aylarga (kambag'allarga) tarqatish uchun bir muncha tayinlangan narsalar ham bor. Bularning sirti toliq, ichi zahar so'zlariga besh olti odamdan boshqa ko'pchiligi aldanib, qaytishga moyil bo'ldilar.

Shu bilan kelgan yov'limizni qoldirib, Suttibuloq oshuvi orqali ikkinchi yov'bl bilan, otlarimiz oriqlagan, o'zimiz xorib charchagan holda, Issiqko'bl usti Boysovrun yayloviga qaytib keldik. Bu yerda sayaq urug'bi qirg'izlardan ota qadrdonlarimiz ko'p edi. Har qaysilari bizni chaqirib, ziyofat qilgani turishdi. Tanimiz sog'ib bo'lsa ham, ko'nglimiz tinchsiz bo'lg'hanlikdan, yemak ichmagimiz o'zimizga tatimas edi. Shu yerda uch to'rt kun turganimiz so'nggida, qirg'iz yov'ldoshlarimiz har qaysilari o'z el-yurtlariga tarqalib ketdilar. Bular ichida ko'zga ko'ringan besh olti kishi boshimizga to'g'ri ag'bdarilgandek, nima qilishimizni bilmay hayronlikda qoldik.

Axiri, maslahat bilan To'vqo'moqqa qaytmoqchi bo'lganimizda o'zimiz yov'ldoshlarimdan ajrab, falon joyda topishaylik deb, ularni kechalab yov'liga soldim. Bu yer bilan To'vqo'moqning oralig'bi ikki yuz chaqirimcha bor edi. So'ngra qadrdon qirg'izlardan bir yov'lboshchi olib, ko'bl bo'ylab yolg'bizoyoq, yoshirin yov'bl bilan uch kun yurganimizda Issiqko'ldan 30 chaqirimcha yiroqlikdagi Maydantol degan qalin to'vqay ichidagi Irisbek qirg'izning uyiga kelib tushdik. Bu kishi ersa, xudo rahmat qilsin, bizning eng ishonimlik do'stlarimizdan bo'lib, buning qo'blida 200 dan ortiqroq tul qov'ymiz bor edi. Musulmonchilikka ixloslik, xiyonati yov'q, bizga muhabbatlik yaxshi kishi edi. Bizdan ilgari ko'rishgan yov'ldoshlarimizdan bo'lgan voqeani eshitgach, kelishimiz uchun tayyorgarlik ko'rib, hech kimga tuydirmay, qalin to'vqay ichida yolg'biz uy tikib, bizni kutib yotmoqda ekan. Bu yerda uch to'rt kun yotib hordiq olg'hanimiz so'nggida, kishi yov'q to'g'ri yov'blari orqali yurganimizcha, orada bir qo'bnib, ertasi tongga yaqin To'vqo'moqqa keldik.

1930 yili sentyabr oyining o'bn beshlarida shu xatarlik safarga chiqib, 20 kundan oshiqroq to'g'ri tosh, qoru muzlar orasida mehnat mashaqqatlarga qolib, axiri qazodan qochib qutulish imkoniyati yo'qligidan, taqdirga bo'yinsunishdan boshqa chora topolmadik. Bu rahmsiz zolimlar zulmidan qochib, suyumlik ona Vatanimizni tashlab va ham butun hayotimiz hosili o'z oilamizdan ajrab, hasratlik ko'zlarimizdan qon yoshlarimizni oqizgan holda ketgan bo'lsak ham, oldimizdagi erkin ozodlik olamiga chiqish umidi bilan ulug'ri to'g'ri ustida anchagina ko'nglimiz ochilib, ruhimiz ko'tarilmish edi.

Zulmxona

Bu yov'ldan (Sharqiy Turkistonga o'tolmasdan) qaytib kelgach, hozircha, dushman qo'liga tushmagan bo'lsak ham, ko'z tutqan umidlarimiz bo'shqa (bo'shliqqa, yov'qqa, bekorga) ketganlikdan o'z vatanimiz dushman qafasiday ko'rinmish edi. Shunday bo'lsa ham, boshqa chora topolmagach, hech kimga tuydirmay, qirg'iz kuncha shu yerda turdim. So'ngra So'vquluqdagi tungon shogirdlarimiz xabar topishib, yoshirincha meni olib ketdilar. Tungon xalqining bizga ko'rsatgan yaxshiliklari ko'p edi. Bunga qarshi ular uchun Alloxdan yaxshilik so'brashdan boshqa hech narsa qilolmadim. Bular ichida o'z oilamda turganimdan ortiqroq bo'lib, ikki-uch oy o'tkazganimdan keyin qayoqdan anglamishdir sovet davlatining uch harfli GPU jallodlari marhum Olimxon to'bra akamizni chaqirib: "Ukangiz Alixontov'bra chegaradan o'tolmay qaytib kelib, So'vquluq tungonlari ichida yoshirinib yotgan emish. Bizdan kishi qochib qutulolmaydi. Siz borib birga olib keling, unga yaxshilik qilamiz", deb yubormishdir. Kelmasga choralari yo'q, kelib ko'rishgan so'nggida yana qochib qutulishim mumkin bo'lsa ham, akamni ayaganimdan nima bo'lsa ham, o'zimiz ko'bray deb birgalikda Pishpekka keldim.

Ertasi kuni ko'zimizga jallodxonadek ko'ringan idoralariga majburiy ravishda kirib ko'rishganim so'nggida, o'zlaridan hech kutulmas darajada yumshoq muomala ko'rsatgan bo'lishib, meni tuzoqqa tushurmoqchi bo'ldilar. Shu idora makkorlaridan biri bizning safarimizda bo'lgan voqealarni boshdan oyoq qoldirmay so'zlab berishni mendan so'bradi. Men ham "An najotu fission", yov'ni "najot chinlikda" degan hadisga muvofiq, bir oylik safar ichida uydan chiqqan kunimizdan boshlab o'tgan ishlarni gapirib berdim. Shundoq bo'lsa ham og'bizdagi so'zimizga qanoat qilmay, shularni bir ikki kun ichida yozib keltirishimni topshirib, menga ruxsat qildi. Uning degan kundan qoldirmay, aytgan so'zlarimning barini yozib keltirganim so'nggida, uyga borib oilam oldida 15 kun dam olib, qaytib kelishga buyurdi.

Biroq meni o'z xizmatlariga ko'ndirmoqchi bo'lib, qirg'izlar qishlog'bi Chiyqov'rg'bon degan yerdagi kishilar ustidan yoshirin mav'blumot to'vplab keltirishimni menga topshirdilar. Endi bu mav'blunlarning topshiriqlarini bajarganimda, o'zimiz ishongan muqaddas Qov'bon hukmiga qarshi ishlashga to'g'ri kelar edi. Shunga ko'bra bu yov'lda har qanday og'birchiliklar bo'lar ekan, islom hurmatini saqlash uchun, bu zolim vahshiylar topshiriqlarining birortasini ham o'trinlatmasdan (bajarmasdan) qaytib keldim. Ertasi kuni u bilan ko'rishganimda xizmati bajarilmaganini anglashi bilan, u kofirming tusi o'zgarib, g'bzabi qov'zgv'balgan bo'lsa ham, xudo saqlab, boshqalarga qiladurg'bon urush-qiyonash odatlarini menga qilishga jur'bat etmadi. Shu bilan ahvol o'zgartirganicha ikkinchi bo'limga chiqib, bizning ustimizdan zulm qarorini yurg'bizish kengashini o'tkazib, bir oy vaqt o'tgandan so'ngra, uch qavat binoning eng ostqi qavatida, yer ustidan to'rt metrcha chuqurlikda bo'lgan, yolg'biz yotoq kameraga meni tushirib qamab qov'ydilar.

Chirqillagan qish kunining chilla sovg'rida, osti usti muzday yaltirab yotgan yer osti zindoniga kirgach, o'zimizni hayot olamidani boshqa bir dunyoda turganday bo'lib sezdim. Bu kabi dahshatlik o'bringa qish chillasi ramazon oyida, ro'za og'biz kirgan edim. Shu kundan boshlab turma qozonidan osh ichmasga shart bog'vlab, og'biz ocharda, saharda quruq non, qaynoq suvga qanoat qildim. O't ko'brmay, issiq ichmay, ro'za tutib, yolg'biz yotar uyda shu kabi qiyinchiliklar bilan 13 kun o'tkazganim so'nggida, leningradlik bir rus yigitini kechasi mening ustimga kirgizib qamadilar.

Qish kunining sovg'ri, yotoq to'vshak yetishmasligi, buning ustiga ko'ndalang yotsak oyoq uzalmaydi, uzuniga yotganda ikki kishi sig'brmaydi, qish chillasi bo'lib, oyoq sovuqqa chidamaydi. Bu dahshatli ahvolni ko'rgach, o'zi ham qiyinchilik ko'brmagan boy bolasi bo'lishi kerak, achingan ko'zi bilan menga qaragan holda: "Bu azobxonada turganingga necha kun

bov'ldi?", deb mendan sovradi. "13 kun bov'ldi", deganimda boshini chayqab, menga ichi ogv'rganini bildirdi. Shu bilan qish kuni uzun kechalari sovugv'riga chidamay, yarim tungacha kamera ichida ikkovimiz navbatlashib yurib turdik. Bunga ov'xshagan xov'rlilik azobini kov'rganiga chidayolmagan bov'lsa kerak, choy ov'rgan bir parcha qogv'rozga xat yozib, qorovul askarga topshirdi. Menga qarab: "Bunday ogv'rir ahvolda turganimizdan ov'lganimiz yaxshi. Men ochdan ov'lishga rozilik bildirib, ariza berdim", dedi. Bir ikki soat ov'rtar ov'rtmas kameraga komendant burutini (mov'hylovini) shoptay (tikka) qilib, "Kim ochlik bildirgan kishi?", deb haybat bilan ustimizga kirib keldi. "Men edim" deb ov'rnidan turgach, shu ov'xshash kishilarga atalgan yolgv'riz yotoq uyga uni chiqarmoqchi bov'ldi. Mening yotqanimga ham 13 kun bov'lmish edi. Bunday ogv'rir ov'rinida 10 kundan ortiq ushlamasligini eshitgan edim. Shunga kov'ra, sovuq qattiqligidan tan sogv'rligv'rim buzila boshladi. Shuni kov'rsatib: "Meni kov'rpchilikka qov'hsanglar", deb komendantdan iltimos qildim. "Yuqoridagi seni qamagan kishilar bilan sov'zlashib, sov'ngra javobini beraman", dedi. Shu bilan bir kechalik yov'ldoshimni olib chiqib ketdilar. Oz bov'lsa ham gv'hamxov'rlilik kov'rsatgan qaygv'rudoshimdan ajrab, yana sovuq xonada yolgv'riz qoldim. "Ha, endi, bir bahona sov'z aytib chiqib ketgan kishi meni qaydan eslasin", deb ov'hylagan bov'lsam ham, xiyol ov'rtmay kelib, kov'rpchilik ichi sakkizinchi kameraga chiqazib qov'hydi. Qarasam, bu yer kov'rzimga boshqa bir olam kov'rinib, muz xonadan mov'rnchaga (hammomga) kirganday bov'rlib qoldim. Bu kamerada menga yov'ldosh bov'rlgv'ruddek bir qirgv'riz, ikki rus bov'rlib, Tov'rqmoqlik bov'rlganliklari uchun meni yaxshi tanir ekanlar. Ular bilan sov'zlashib ov'ltirdik. Shu kuni iftor vaqti ogv'riz ocharimda, topganimni oldimga qov'hyib, qaynoq choy, yumshoq non keltirgach, "Hay, dunyoda bunday joyni ham kov'rtar kunimiz ham bor ekanku", deb shu gv'rturatda rohatlangan bov'rlib ov'ltirdik. Bir necha kun ov'rtgandan sov'ng meni yon qov'rhshni kameraga kov'rchirdilar. Qarasam, bu yerda ov'rzimning safar yov'ldoshlarimdan tov'rt qirgv'riz ov'ltirishgan ekan. Bir birlarimizga kov'rzimiz tushgach, tugv'rishgan qardoshlarcha quvonib kov'rishdik. Chunki bular qor, muzlik togv'rlar, toshlar orasida qochib yurgan kunlarimizdagi qaygv'ru qardoshlarimiz edi.

Bayt:

Zoti yaxshi unutmaz hech qachon,
Qaygv'rlilik kunlardagi yov'ldoshlarin.

Bizning safardosh ekanligimizni bu zolimlar bilmagan edilar. Shuning uchun bular bilan biror oycha birga turishib, rov'za kunlarini ov'rtkazdik. Boshqa hamsafarlarimizdan kov'rzga kov'rtanganlarini qoldirmay, qamoqqa olmish ekanlar. Sov'ngra, Otboshi Norin, Qov'rchqor, Jungv'hol tomonlardagi qirgv'rizlardan boymanap bahonasi bilan, kov'rzga kov'rtinarli kishilarni qov'rtmay, qamagv'rali turdi. Kov'rt bov'lsa, olti yetti kishilik kameraga yigirmadan oshigv'rtroq odam kirgizdi. Bular ichida umr bov'ryi bozor kov'rtmagan, ulugv'rt togv'rlar ustida yurib mol boqishdan boshqani bilmagan, yoshlari saksondan ov'rtgan, bir necha qirgv'riz chollari bov'rlgv'rtanlaridek, 16 yoshlik bir qirgv'riz bolasi ham bor edi. Togv'rt toshlarda ot chopib yurgan ov'ryin bolasi birdaniga bunday dahshatlik kunga qolishdan qattiq tav'rtsirlanib, sochiga oq tushib qolmishdir. Odam kov'rtpligi, joy torligidan kechasi ikki taraflama yotishga majbur bov'rtlamiz. Oyoqlarimiz toliqqanida uzatib yuborur bov'rtsak, bir birlarimizning kov'rtkragimiz, qov'rtliqlarimizga kirganidan uyqimiz qochadi. Bu ov'rtinning qiyinchiligini kov'rtrib, achchigv'rtini tatimagan kishilar qaydin bilsunlar buning azobini! "U dunyodagi yaxshi yomon ishlarning nusxasi, bu dunyoda ham bor", degan sov'rtzlar diniy kitoblarimizda yozilmishdir. Shunga kov'ra, oqil odamlar bundagi turlik yomon muomalalami, yomon axloqsiz kishilarni kov'rtgach, u dunyoda bandalar uchun tayyorlangan Tomugv'rt (dov'rtzax) azobini eskarib, ibrat olishlari kerakdir.

Bayt:

Oqil odam har ishdan ibrat olur,
Qaysi hol ichra tursa foydalanur.

Turma tartibi bov'ryicha har kuni kamerani supurish, parash kov'rtarish kabi xizmatlarni navbati bilan bir odam bajarib turishi lozimdir. Keksa, qari odamlarning kezigi (ov'rtni, navbati) kelganda ularning xizmatlarini kov'rtpincha ov'rtzim qilib turdim. Odam bolasi har ishga chidayolsa ham, bekorchilikga chidayolmaydi. Shuning uchun paygv'rtambarimiz: "Bekorchi, sogv'rtlom yigitlarni Alloh dushman tutadi, ishchan qarilarni dov'rtst kov'rtadi. Buzuqchilik, fitna fasod ishlar kov'rtpincha bekorchilardan chiqadi", dedilar. Ayniqsa, togv'rt tosh, dalatuzdan (tekislik, pastlik joy) kelgan qirgv'riz qozoqlar diniy etiqodlari bov'rtsh, ov'rtzlari ochiq havo, keng dalalarda unib ov'rtsganligi uchun bunday ogv'rtchiliklarni kov'rt bov'rtmagan, turma mashaqqatlariga chidami yov'rtq bov'rtladilar. Shu sababdan vaqtlik bov'rtlsa ham, orti nima bov'rtlishiga qaramay, imkoniyat boricha qutulish chorasiga kirishadilar.

Mana shu holdan foydalanib, xalq ichidagi ov'rtng-sov'rtlini payqaydigan, kov'rtzga kov'rtinarli kishilarning kov'rtplarini bu makkorlar ov'rtzlariga josus qilib, burunlaridan bogv'rtlamish edilar. "Dushman qov'rtli bilan ilon boshini yanchi, ov'rtlsa ham sening foydang, chaqsa ham sening foydang", degan maqol sov'rtzi bularning shiorlari edi. Bu vijjonsizlarning bav'rtzi bir qov'rtroqlari ov'rtz himoyalari uchun boshqalar ustidan nohaq sov'rtzlar keltirib, kov'rt odamlarning yostigv'rti qurishiga sabab bov'rtldilar. Yolgv'rtiz shahar, qishloq, mahalla kov'rtylarida emas, balki har bir oilada ham, josuslik balosi boshlanmish edi. Bundan chiqayotgan fitna fasod ishlar, har tomonlama xalqqa bov'rtlayotgan jabr zulmlar kov'rtpligining haddi hisobi yov'rtq edi. Shuning uchun bu Turkiston xalqlaridan, ayniqsa, kov'rtpchiligi mazlum musulmonlardan yer osti, yer ustidagi butun turmalarini tov'rtldirmish edilar.

Bu kabi hech bir davrda kov'rtilmagan vahshatli dahshatli azoblar sovet hokimiyati qurilgan kundan boshlab davom etmoqda edi. Shunday qilib, ortigv'rti bilan 6 kishi sigv'rtarlik kamerada 20 chogv'rtli kishi eng ogv'rtir ahvolda bir oydan oshiqroq yotdik. Sov'ngra turma odati bov'ryicha kamera almashtirish ishi boshlanib, mani tov'rtqqizinchi uyga kov'rtchirdi. Qarasak, bundagi kov'rtpchilik ilgarigiga qaraganda necha barobar ortiqroq edi. Shu joyga chiqqan kunimizdan boshlab, Tov'rtqmoq, Pishpekka qaraganda uzoq yaqindagi qirgv'rtizlarning boy manaplarini qoldirmay keltirib, bizning ustimizga qamadilar. Bular ichida Sayaq urugv'rtidan yoshi saksondan oshgan turkman oqsoqoli boshliq, yoshlari yetayozgan Kukumboy, Qurmon deganlar bov'rtlib va ham shular qatorida har urugv'rt qirgv'rtizlaridan ismi chiqqan, atoqlik manaplari kov'rt edi. Bular esa, yer osti kameralarida

kov ʻpchilik bilan besh ov ʻn kun yotkandan keyinoq, havoning buzuqligiga chidayolmay ishigali turdi. Oxiri bulardan yuqorgv ʻi sakson yoshlik turkman oqsoqol boshliq qancha kov ʻp kishilar shu gv ʻariblik turma azobida vafot topdilar. Alloh ularni rahmat qilsin!

Shuncha kov ʻp qirgv ʻizlar ichida sakson tov ʻrt yoshlik bir chol kishi qutulib ketdi. Bu esa Otboshi Norin tomonidan kelgan, mol boqishdan boshqani bilmagan, xudo yaratganicha qolgan, bir mov ʻmin edi. Undan kim sov ʻz sov ʻrasa, ov ʻz tilicha aytib "Barm ishti sov ʻpom ile biletqu", deb qov ʻbyar edi. Bu sov ʻziga mendan boshqa kim quloq solsin! Bir kuni yana shu yuqorgv ʻi sov ʻzini gapirganida "sov ʻpom" degani nima degani ekan, "subuhona" degani bov ʻlmasin, deb ov ʻylanib qoldim. Har kuni erta kech turma odaticha ikki vaqt havo yangilash uchun butun qamokdagilarni turma sahniga chiqaradilar. Chiqarish vaqti bov ʻlib, eshiklar sharaqlab ochilishi bilan, tor qov ʻroda qamalib yotgan hayvonlar kabi, ov ʻzlarini eshikka urib, tashqariga chiqishga intiladilar. Boshqa nima qilish kerak, bir nafas bov ʻlsa ham kamera sassiqligidan qutulib, quyosh yuzini kov ʻrish, sof toza havoda ov ʻltirib, boshqa kameradan chiqqan mungdoshlarimiz bilan kov ʻrishish biz uchun eng kerakli narsa hisoblanur edi. Chunki, ortigv ʻi bilan 15 kishilik ov ʻringa 50 kishini qamagandilar. Hammaning yuragi gv ʻam qaygv ʻu bilan tov ʻlgan, buning ustiga turma tozaligv ʻi nochor, bav ʻzi odamlarning tan salomatligi yaxshi kutilmagan. Shu xil sabablarga kov ʻra sassiqchilik, ifloschilik qov ʻpganlikdan hammani bit bosgan edi.

Shunday qilib, kameradagilar shoshilinch bilan chiqayotganlarida har kishi ov ʻzi bilan bov ʻlib, yolg v ʻiz qolayotganini kov ʻrgach boyagi "sov ʻpom"chi chol: "Hay baldar, mendagv ʻi qudaydin jarigv ʻin kov ʻrayin, meni tashtamangdar", deb qattiq qichqirdi. Qarasam, shuncha kov ʻp qirgv ʻizlardan birorta odam unga qayrilib qaramagach, men kelib qov ʻltiqlab tashqariga olib chikdim. "Sov ʻpom"ning hurmati uchun boshqa kunlari ham "sov ʻpom"chiga qov ʻlimdan kelgan yordamimni ayamadim. Shu bilan uch tov ʻrt kun ov ʻtgach, buning ham sogv ʻligv ʻi buzilib, salomatligi yov ʻqola boshladi. Qov ʻl oyogv ʻi tulumday (dum-dumaloq) bov ʻlib ishigani turgach, ov ʻz oyogv ʻi bilan tashqariga chiqolmay qoldi. Bir kuni kamerada navbatchilik gali menga kelmish edi, qarasam, kamerani supurayotganimda cholim yigv ʻini boshlab: "Aylanayin sov ʻpom, meni tashlab qov ʻydingmi", deb qaygv ʻulik kov ʻzlaridan yosh tov ʻkib, shu sov ʻzni ikki-uch qaytardi. Shunda aniq bildim, uning "sov ʻpom" degani "subhon" degani ekan.

Oradan 10 minut ov ʻtar ov ʻtmay, yuqorida ov ʻtirgan jallodlar boshligv ʻidan birovi tezdin tusha kelib, qov ʻlidagi qogv ʻozga qarab, hammani tekshirib bov ʻlgv ʻhach, yugurganicha yuqoriga chiqib ketdi. Xiyol ov ʻtmay yana qaytib tushib, hammamizni qayta boshdan sov ʻragv ʻali turdi. Kimning falokati arib, iqboli ochildi ekan deyishib, mendan boshqa hammalari jaldirashgan holda qarashib turardilar. Mening kov ʻnglimda esa, bu cholning boyagi qilgan xudoga nolasi, otgan ov ʻqdek yetgan bov ʻlishi kerak edi. Shuning uchun "Kimni istaysiz, oti nima?", deb undan tortinmay sov ʻra-dim. Boshqalar esa, jallod oldiga kelgan ov ʻlim kishisidek termilgan holda qarab turardilar. Haligi odamni istagan ekan. "Sov ʻpom"chi chol shunday qilib bov ʻshanib chiqib ketdi.

Har bir musulmon odamga Alloh farz kilgan iymon taqlidiy emas, balki haqiqiy iymon ekanligini aniq bilishlari kerak. Haqiqiy iymonlik odamlar haq yov ʻlda chidamliq bilan turadilar, har ishga haqqoniyat kov ʻzi bilan qaraydilar va shu yov ʻlda hech narsadan qov ʻrqmaydilar. Dinsiz dahriylar davrida ov ʻz kov ʻzimiz bilan kov ʻrib ov ʻtgan tajribalarimiz ham, taqlidiy yuzaki musulmonlarning hech ishga yaramasligini kov ʻrsatdi. Bunday odamlar jonlariga emas, balki turmushlariga ozgina zarar yetgudek bir ish bov ʻlib qolish ehtimoli bov ʻlar ekan, bunga qarshi diniy va milliy hissiyotlarini butunlay qurbon qilib yuborishdan tortinmaydilar. Bu dunyo shaytonlariga qarshi turolmagan taqlidiy iymon, oxirat shaytoni, malv ʻhun iblisga qanday bardosh beroladi? Shunga kov ʻra, har ikki olam davlatini qov ʻlga keltirish uchun yuzaki emas, haqiqiy iymonga ega bov ʻlishlik, har bir musulmonga Alloh tarafidan buyurilgan farzdir.

Dunyo yaralgandan boshlab, hech bir davrda hozirgi zamonamizdek yer yuzini qoplagan ulug ofatlik balolar xalq boshiga tushgan emasdir. Chunki, inson nasi yaratilgandan beri, hech bir zamonda xudoga ishonmagan dinsizlar qov ʻliga hukumat ov ʻtmagan edi. Endi esa, butun dunyoning teng yarim xalqi hech narsaga ishonmaydigan dahriylar hukmiga ov ʻtdi. Bularning eng yomon kov ʻrgan narsalari xudoga ishonmoq va xudo qonuni bov ʻlgan haqiqiy insoniy qonunlarga bov ʻhsunmoqdir. Shuning uchun kommunistlar hokimiyatni qov ʻlga olgan birinchi kунidan boshlaboq, diniy maktab va madrasalarni butunlay yov ʻqotdilar. Shundan beri birinchi sinf bolalaridan boshlab, eng oliy yuqori darajaga yetkuncha dinga qarshi tashviqot darslari uzulmay ov ʻqitilib kelinmoqda. Ov ʻz maqsadlariga erishmoq va boshqalarni ruslashtirish uchun chiqargan baynalmilal qonuni Krzogiston, Qirgiziston, Ov ʻzbekiston va umumiy Ov ʻrta Osiyo xalqlari ustida yuzda yuz bajarilmoqdadir.

Buning birdan bir sababi esa, Maskov makkorlari ov ʻz davlatini mustahkamlash uchun bu ov ʻlkalarning, ayniqsa, Ov ʻzbekistonning naqadar buyuk ahamiyatga ega ekanligini yaxshi tushunishidir. Sovetga qarashlik butun ov ʻlkalar davlat tarkibida gavda misoli bov ʻlsalar, ular oldida Ov ʻzbekiston hayot beruvchi jon hukmida bov ʻlib hisoblanadi. Bizning bu Vatanimizdan nimalar chiqmaydi? Bu boyliklar qayoqqa ketayotganligi hammaga mav ʻlum edi. Birni berib, mingni oladilar, shunga kov ʻra ov ʻtgan chor hukumati davridan boshlaboq Turkiston ov ʻlkasini doimiy ravishda qov ʻldan chiqarmaslik, balki, imkoniyat topilar ekan, bu ov ʻlkalarni tov ʻla mustamlaka qilish siyosati boshlanmish edi.

Birinchi dunyo urushi chiqishi bilan olam siyosati ov ʻzgardi. Ov ʻsha zamon podshohlari taxtlaridan ajragach, Rusiyada kommunistlar firqasi shlaba qozondilar. Buning natijasida sovet hukumati qurilib, unga qarashli butun ov ʻlkalarda dinsizlik, xudosizlik boshlandi. Endi bu ajdarhodan qutulish uchun qanday chora qov ʻllanilishi kerak degan masalaning vaqti ov ʻtkanligidan bu haqda fikr yuritib ov ʻtirishning hech hojati yov ʻqdir.

Biroq paygv ʻambarimizning goyibdan xabar bergan mov ʻb ʻjiza sov ʻzlariga qaraganda va ham hozirgi jahon siyosatining ketishicha, oldimizda ulug voqealar bov ʻlishi shubhasizdir. Mana shu kabi buyuk voqealar bov ʻlar ekan, dunyo bov ʻyicha umumiy ov ʻzgarishlar bov ʻlmay qolishi mumkin emas. Shu ov ʻzgarishlar natijasida mustabid tuzumning temir qov ʻrgonlari tor mor qilinib, asrlar bov ʻyi zolimlar asorati ostida yotgan bechora vatan ahllari ov ʻzlarining halol meroslari ona vatanlari bov ʻlgan Turkiston ov ʻlkasiga shunda, albatta, ega bov ʻladilar.

Lekin bu muborak kunga yetkunchalik bu ajdarhodan qutulish emas, balki unga yutilib ketishdan saq-lanish choralarini imkoniyat boricha qilib turishimiz lozimdir. Yov ʻq esa butun dunyoni titratgan Temur kabi shon-shavkatpli hoqonlar mamlakati bov ʻlgan ulug Turkiston ov ʻlkalarini bu yalmogizlar yutib singdirib ketishlari kov ʻp uzoq emas. Chunki, Ovrupo davlatlari tomonidan asrlardan beri butun dunyo bov ʻyicha qov ʻllanib kelingan mustamlakachilik siyosati, ikkinchi dunyo urushi tugashi bilan ov ʻzgarib, har millat ov ʻz vatanla-riga ega bov ʻlib, ov ʻz hukumatlarini qov ʻlga oldilar. Ov ʻsha kundan boshlab, yolgiz Angliya davlati Osiyo, Afrikadagi mustamlakalaridan 30 dan ortiq mamlakat halqiga ozodlik berib, yana yangi usulda hukumatlarini qurib ov ʻzlariga topshirdi.

Endi butun olamda mustamlakachilik yovʻbqolib, ozodlik davri boshlanganiga qaramay, sovet imperiyasi bir tomondan oʻbz qovʻbli ostidagi oʻbn olti oʻbkalik xalqqa til uchida qogoz ustida ozodlik bergan boʻbʻlib, ikkinchi tomondan, sharmandalarcha mustamlakachilikdan ham yomonroq siyosat qovʻbllab, butun xalqni, ayniqsa, Turkiston xalqini qul qilib, hayvondek ishlatmoqdadir.

Bunga ham qanoat qilmasdan yerlik xalqni yutib singdirish, vatanlarini esa ruslantirish qastiga tushdi. Turli bahonalar bilan Rusiyadan sel oqqandek kishilarni keltirib, vatanimizning eng govʻbzal joylarini bular bilan tovʻbdirishga kirishdi. Qirgiziston, Krzogiston oʻbʻlkalaridagi yerlik musulmonlar ustida,

agar siyosat shu hozirgi ketishicha davom etsa, kovʻbp uzoqlamayoq bu ikki turk urugi oʻbz tillaridan va ham vatanlaridan ajragan holda, hammadan ilgari ruslashib, yutilishga tayyor boʻbʻlib qoldilar. Chunki ikkinchi dunyo urushi tovʻbxtagan kunidan boshlab, hozirgi tarix 1968 yilga davr bu ikki oʻbʻlkada yerlik xalqlarga kovʻbra rus zabolarning soni tez kovʻbpayganligi shuni isbotlaydi. Shuning uchun hozir qutulish mumkin boʻbʻlmaganlikdan, uning vaqti kelguncha oʻbzimizni yutilishdan saqlashimiz kerak. Qaysi yovʻbl bilan boʻbʻlsa ham oʻbzini saqlagan millat, vaqti kelganda sabablarni tovʻbʻliqlab, chidamlik bilan ishga kirishar ekan, albatta, maqsadni qovʻbʻlga keltira oladi.

Endi dushmanga yutilishdan saqlanishning eng kuchlik quroli esa, shu ikki narsadan iborat: birinchisi diniy ixlos, ikkinchisi milliy hisdir. Qaysi millat bu hislarga halal yetkizmay yaxshi saqlar ekanlar, unday millat dushman tomonidan yutilib ketilishi mumkin emasdir. Kommunistlar hukymati dinga qarshi ellik yillik kurashi davomida Oʻbzbeiston musulmonlarini, ayniqsa, oʻbʻqituvchi va oʻbʻquvchilarni oʻbz dinlaridan anchagina yiroqlashtirib, diniy hissiyotlarini yovʻbqota oldi. Lekin bularning milliy hissiyotlari har qancha tortishuvlar ostida boʻbʻlsa ham, shu kunlarga ozmi kovʻbpmi saqlanib kelmoqdadir. Endi bu hissiyotimizni doimiy ravishda saqlab qolishimiz uchun, keraklikzarur tillarni oʻbzlashtirganimiz ustiga, oʻbz ona tilimizga qattiq ahamiyat berib, milliy adabiyotimizni yuqori kovʻbtarib, ilm va madaniyat tillari darajasiga yetkazishimiz lozim. Mana shundagina bizlar oldimizda ogiz ochib tayyorlanib yotgan qizil ajdarhoning yutishidan oʻbzimizni saqlay olamiz. Til-adabiyotimiz qanchalik oʻbsib, taraqqiy topar ekan, ilm mavʻbrifat ham shunchalik kengayaveradi.

U holda quruq otliq Oʻbzbeiston boʻbʻlmay, tilimiz qatorga kiringach, adabiyotimiz sohasi kengayib uning obroʻbʻyi oshgan sayin, millatimiz hurmati kovʻbtariladi. Bu esa milliy hissiyotimizni saqlab qolish uchun eng kuchlik qurollardan boʻbʻlib hisoblanadi. Shunga kovʻbra diniy hisdan ajraganlari ustiga milliy hislaridan ham ajramoq, XX asr madaniyat ajdarhosi ogziga tushib yutildi demakdir. Shuning uchun yosh qari demay vatanparvar, millatsevar oʻbzbeiston olimlari oʻbzlarining kelajak avlodlari oldidagi eng muqaddas vazifasi deb bilib, bu xizmatni eslaridan sira chiqarmasinlar!

Bir millat oʻbz hayotiy huquqlarini kerakli sharoiti bilan qovʻbʻlga keltirishi uchun, u millatning oliy himmat oʻbʻgillari fidoyilarcha mol-jonini ayamay, bu yovʻbʻlda har qancha .qiyinchilik chiqar ekan unga qarshi kovʻbkrak kerib, chidamlik bilan ish olib borar ekanlar, ana shundagina haqiqatni yuzaga chiqarib, oʻbz maqsadlariga erisha oladilar. Himmati oʻbzidan oshmagan olimlarning butun qilgan harakatlari hayvonlarcha qorin tovʻbʻygazishgagina boglangan boʻbʻlib, ular irodasiz, inson suratlik janivor lardir. Oʻbz tillarini unitib, muqaddas dinlarini hammadan ilgari tashlagan holda, ular ilon ogziga kelgan quyondek yutilishga yaqin turadilar.

Paygʻbʻambarimiz Muhammad alayhissalom "Kishi qaysi xalq tilini oʻbʻrganib, ilmni olsa, uning tuzogiga tushmay, ziyon zahmatdan oʻbzini qutqara oladi", dedilar. Bunday boʻbʻlgach, til oʻbʻrganib, oʻbʻquv oʻbʻqituvdan kutilgan bizning birinchi maqsadimiz: butun dunyoga tanilgan Vatanimiz Turon Turkiston tarixini qoralashlardan saqlab va ham kelajakdagi avlod nasllarimizni seldek kelayotgan bosqinchilarga yutilishidan qutqarishdir. Agar shunday qilinmas ekan, iymonliklar xudo oldida javobga tortilib, boshqalar esa, sovʻbnggi avlod bolalarimiz tilida tuganmas lavʻbnatga qoladilar.

Yana oʻbz sovʻbzimizga qaytaylik. Zolimlar tomonidan nohaq olingan shuncha kovʻbp qirgʻbʻizlardan yolgʻbʻiz "sovʻbpochi choldan boshqa hech kim qutilolmadi. Ayniqsa, betoblikga uchragan yoshi ulugʻbʻ kishilardan hech kim qolmadi. Buning ustiga oʻbzlariga qarshi gumon qilib, yer osti kameralarida saqlanmish mazlumlardan qorongʻbʻu tunlari, oldindan qazib tayyorlab qovʻbʻyilgan chuqurlarning labiga keltirib, otilgan chopilganlar ham oz emas edi. Shu kabi ogʻbʻir kunlar boshga tushganida yaxshi yomon kovʻbzga kovʻbʻrinib, dovʻbst dushman shunda ajraydi. Er kerakkim, shunday ogʻbʻirchilik kunlari torchilik yerlarida kishilikni yovʻbqotmay oʻbzini tuta bilsin.

Bayt:

Yaxshilik kunlarda barcha dovʻbst boʻbʻlur,
Qora kun tushganda kimdir ojiz oʻbʻlur.

Shundoq qiyinchilik bilan Pishpek yer osti turmasida yotqanimda menga jon kuydirib, vafodorlik bilan xizmat kovʻbʻrsatuvchilar Sovʻbquluq tungonlaridan Dovudhoji, Mavʻbsudhoji, Mavʻbsudoxun boshliq shogirdlarim edi. Bu tarix yozilgan kunlari qaragam ul vokeadan 38 yil oʻbʻtmishdir. Hozirgi 1968 yil tarixida esa, oʻbʻsha sadoqatlik dovʻbst shogirdlarimizdan ikki uch kishigina qolib, boshqalari fonyi dunyodan oʻbʻtib, marhum boʻbʻlmishdirlar. Biz uchun mol jonini ayamagan, xudo uchun dovʻbst tutingan, vafolik shogirdlarimiz edilar. Alloh ulardan rozi boʻbʻlsin!

Oʻbʻsha vaqt turma tartibi boʻbʻyicha har oʻbn kunda bir yovʻbli yemak olishga ruxsat berur edi. Shu kuni boʻbʻlganida uch tovʻbʻrt yerdan ovqat kelgani ustiga, birovi oz deganda oʻbn kishiga yetarlik qilib kirgizur edilar. Ayniqsa, tungonlarning manti, manpar, suyuqosh kabi boshqalarnikidan ortiqcha lazzatli taomlari kovʻbpdur. Shunga kovʻbra butun kameradagilar shu kunning kelishini kutib turishardi. Ayniqsa, ichki Rusiyadan qochib kelgan ruslar ichida soqoli kovʻbksiga tushgan xristian ruhoniylaridan bir pop bor edikim, unga shuncha kovʻbp ruslar ichidan birontasi ham yaxshi kovʻbz bilan qaramas edi. Paygʻbʻambarimiz Muhammad alayhissalom aytgan ekanlar: "Uch turlik kishilarga rahm qilmoq kerak birovi shulki, avvalda, bir qavmning hurmatlik kishilaridan edi, sovʻbngra xorlikka tushib qoldi. Ikkinchisi bir kishi boy edi, davlati qovʻblidan ketib, chagʻbʻay boʻbʻlib qoldi. Uchinchisi shunday olimdirki, zamonasida uning ilmni taqdirlaydigan odamlar, olimlar yovʻbq boʻbʻlib, sof johillar ichida qoldi. Mana shunday odamlarga rahim qilinglar",deydilar. Shuning uchun kelgan osh ovqatlarni yetganicha kamera ahllariga tarqatqanimda hammadan ilgari oʻbʻsha popga berar edim.

Yerlik nemislardan oʻbʻqimishlik injener bir yigit ham bor edi. Shuncha kovʻbpchilik ichida boshqaga qaramay, men bilangina sovʻbzlashar edi. Uning aytishicha, Parij dorilfununini bitirib, boshqa Ovrupo tillaridan ham ikki uch xil til bilgan holda, oliy mavʻblumotga ega boʻbʻlmish ekanur. Erta kech tashqariga chiqqanimizda qovʻbʻtliqlashib yurar, kameraga kirganimizcha

This is not registered version of TotalDocConverter

me'nat, jannatga olib kelishga qaratilgan. Bu o'zgarim, bu yirtqichlardan qutilsak kishi qov'ishini yeydigan yer bo'lsa ham borar edik, bu vahshiylar qadamlari yetmagan pok joylarda ikkovimiz shu kabi qov'itilashib yurar bo'lsak, bu kabi vijdon azobidan qutulib, eng ulug' davlatga erishgan bo'lsur edik", deb oh tortardi. Buning bu so'bzidan qattiq tab'sirlangan bo'lishim kerakim, oradan shuncha davr, 38 yil o'tgan bo'lsa ham ko'nglimdan ko'tarilgani yo'qdir. Shunday qilib, 1931 yili butun qishni shu kabi yer osti kamera azobida o'tkazdik. O'limdan surgundan qolganlarimiz zo'rg'ona yozga ulashib chiqqach, qurilish ishlari boshlanib ketdi. Hafta o'tin kunda bir marta tashqaridan kelgan halol ovqatga qanoat qilib, turmaning harom taomlaridan totinmay, quruq nonchoy bilangina turdim. Buning ustiga kecha kunduzlab yer osti buzuq havoda yotganimizdan bo'lishi kerak, kundan kunga kuchsizlanib, sog'lig'im nochorlashishga boshladi. Shunga ko'ra ish so'hrab, tashqariga chiqishga ariza berib edim, xudo o'nglab, ishga ruxsat qildilar.

Bahor kunlari qorong'u kameralardan tashqari chiqib, ochiq quyosh, sof havo, keng maydonda turgach, o'zimni yangidan hayot topib, boshqa bir olamga kelganday sezar edim. "Va in taudduv nematolloh la tuhsuvxo", yani "Sizlarga bergan Allohning ne'matlarini sanab tugatolmaysizlar", degan oyatni o'qigan bo'lsak ham, buning asli ma'nosini shundagina tushundim. Shundoqkim, insonning har bir nafasida ikki ne'mat bordir. U ham bo'lsa toza havoning kirishi, buzuq havoning chiqishidir. Bunday bo'lgach, boshqa ne'matlarning hisobiga qanday yetgali bo'lg'ay? Shu bilan qurilish ishlarida bir qancha vaqt xizmat qilib yurdim. Xizmatga chiqish yarim qutulishday bo'lib, eshitgan og'aynilar deyarlik har kuni yo'qlab turishdilar. Ayniqsa, uyg'ur Ibrohimoxun novvoy, o'lgan bo'lsa xudo rahmat qilsin, uning haftalik bir savat yog'liq kulchasi bilan, bir chora (idish, tog'ora) mantisi, yo bir tavoqda palov oshi uzulmay kelib turdi.

Bir kuni kechqurun xizmatdan qaytib kelganimda turmadagilardan bir kishi qov'limni ushlab turib, "Sening paloni nemis dov'isting sud bo'lib, uzoq yerga 10 yilga surgun bo'lmishdir. Menga topshirdikim, "O'zbek dov'istining qov'lini tutqan holda, mening yolqunliq salomimni yetkur. Dushman ko'lida uzoq safarga ketdim", demish ekan va yana: "Qayg'ulik ko'nglim ostidan o'rin olgan uning muhabbatini umr bo'yi saqlashga va'da beraman", demish edi. Men ham 6u voqeadan 37 yil keyin, yav'ni 1968 yili uning so'zini eskarib, tarix yuzida qoldirishim bilan muhabbat ahli kim bo'lsa ham, mening oldimda naqadar ulug' hurmatga ega ekanligini ochiq ko'rsatdim

Bayt:

Muhabbatdan ko'ngullar nurg'ona to'lg'ay,
Sakkiz jannat oningdin hosil bo'lg'ay.

Undan ajragan so'nggida uch to'rt oylab o'z odatim bo'yicha ishchanlik bilan turlik xizmatlarda bo'ldim. Qamalgan kunimdan boshlab, biror marta bo'lsin meni so'broqqa chaqirmadilar. Birga qamalgan safar yo'ldoshlarimni urib o'kib, turli qiynovlar bilan so'hragan bo'lsalar ham, ilgari keyin Alloh meni bunday ishlardan asramish edi. Lekin ishning qattig'ligidan haftada bir kun dam olishdan boshqa kunlarda ish vaqti 12 soatdan kam emas edi. Shunday og'ir mehnatlar ostida 4 5 oy ishlatgan so'nggida birdaniga bizni siyosiy idora qaramog'idan katta turmaga ko'chirmoqchi bo'ldi. Bizni ishga chaqirishgan kundan boshlab, qov'ra ichiga tikilgan kiygiz o'tovlarda yotardik. Yana shularni o'zimizga ko'chirgizib, turma qov'rasiga tiktirgach, bizni kameraga kirgizmasdan ularni yotoqxonaga qilib berdilar. Bu yerning qiyinchilik ahvolini ko'rganimizdan keyin ilgari ko'rgan mehnat mashaqqatlarimiz biz uchun rohat ko'rilmish edi. Chunki, payg'ambarimiz aytishlaricha: "Kimga bir musibat yetsa, unga sabr qilmoq kerak, undan yomonrog'ini bo'lmagani uchun shukr kilish lozimdir". Shu bilan 6u joyda ham ishga borib kelib yurib, bir ikki oy o'tkazgan bo'lsak ham, odam ko'pligidan ko'p qiyinchilik ostida turib edik.

Shu orada bizning ustimizdan hukm chiqardilar. Shundoqki, hamsafarlardan men bilan boshlig'imiz Nazirqulga 10 yildan, yana birovimizga yetti yil, qolganlar esa bo'hshtilmish edi. Bo'hshtaganlar suyunishgan, qolganlari, ayniqsa, bizga o'xshab og'ir kesilganlar ichida yig'laganlar ham bor edi. Kesim (jazo, hukm qarori) qog'ozini qov'limizga bergach, o'qitib qarasak, jazoni ijro qilish ishi Toshkentdagi konqlager ixtiyoriga topshirilmishdir. U yerda esa qirq besh mingdan ortiq odam borlig'ini onglamish edik. Kelgan mazlumlar har qanday yiroq surgunga ketar ekanlar, shu lager orqalig'ina yuborilar ekan. Sibirning eng yiroq, eng sovuq yerlari Slavka va Arxangelsk kabi joylariga hukm bo'lgan kishilar ham shu o'zidan uzatilur ekan. Bu joylarning haybati quloqqa ko'p kiravergach, insonchilik ko'nglimga turlik xayollar kelib, bundan qutulish chorasiga kirishdim. Toqatdan tashqari ishlardan qochish payg'ambarlar sunnati bo'lsa ham, qutulib ketish qiyin bo'lganlikdan uzoq o'tylanib qoldim. O'z o'zimga: "Mening nima gunohim uchun o'tin yil berdilar", der edim.

Avvalgil- qismB Keyingi